

В.Г.ЗАЄЦЬ

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НА ТЕКСТОВІЙ ОСНОВІ
(8–9-і класи з поглибленим вивченням)**

ББК 74.268.1УКР Я 7
УДК 373:811.161. 2 (072)
З 16

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Протокол № 3 від 26.03.2015 р.)

Автор:
Заєць В. Г., старший викладач кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук

Рецензенти:

Яворська С.Т., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка

Таранік-Ткачук К.В., в.о начальника департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України, кандидат педагогічних наук

Кривицька М.Т., вчитель української мови і літератури СШ №252 імені В.Симоненка з поглибленим вивченням української мови та літератури м. Києва, вчитель вищої категорії

Заєць В. Г.

З 16 Методика навчання української мови на текстовій основі (8–9-і класи з поглибленим вивченням). Навч.-метод.посіб./ В. Г. Заєць. – К. : Агрармедіагруп, 2015 . – 120 с.

У посібнику розглянуто лінгводидактичні і психолого-педагогічні підходи до навчання української мови на текстовій основі міжпредметного змісту у 8-9-х класах із поглибленим вивченням. Розроблено методику навчання української мови, що включає зміст, структуру, форми і методи організації роботи з текстами міжпредметного змісту, які відповідають нині чинним шкільним програмам предметів гуманітарного і негуманітарного циклів.

Для вчителів-філологів, студентів спеціальності “Українська мова і література”

ISBN 978-6127-646-390-2

ББК 74.268.1УКР Я 7
УДК 373:811.161. 2 (072)

© В.Г.Заєць

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	3
ПЕРЕДМОВА.....	4
I. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПОГЛИБЛЕНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 8–9-Х КЛАСАХ.....	6
1.1. Історичні умови розвитку вивчення української мови у вітчизняних закладах освіти.....	6
1.2. Психолого-педагогічні передумови навчання української мови.....	8
1.3. Міжпредметні зв'язки у змісті текстового навчального матеріалу. на уроках словесності.....	12
Глосарій.....	18
Завдання та запитання для самоконтролю.....	19
II. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СТАРШИХ КЛАСАХ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ.....	20
2.1. Змістова й організаційно-діяльнісна спрямованість елективного курсу для учнів 8-9-х класів “Лінгвістична лабораторія”.....	20
2.2. Стан реалізації міжпредметних зв'язків у змісті навчання української мови в сучасній школі	23
2.3. Рівень знань, умінь і навичок з української мови учнів 8-9-х класів.....	26
Глосарій.....	33
Завдання та запитання для самоконтролю	33
III. МОДЕЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ДО ТЕКСТІВ МІЖПРЕДМЕТНОГО ЗМІСТУ ТА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗРОБЛЕНОЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ.....	34
3.1. Методика вивчення мовних категорій і конструкцій на текстовій основі..	34
3.2. Типи, структура і зміст занять з української мови у 8–9-х класах.....	46
3.2.1. Методика проведення уроків української мови, види і форми перевірки знань у 8-х класах	47
3.2.2. Методика проведення уроків української мови, види і форми перевірки знань у 9-х класах.....	84
Глосарій.....	114
Завдання та запитання для самоконтролю	115
ВИСНОВКИ.....	116
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	118

ПЕРЕДМОВА

Реформування українськомовної освіти спрямовує педагогічну практику на парадигму гуманізації, яка особистість учня вбачає найвищою цінністю. Це зумовило потребу розробки на диференційованій основі програм, підручників з української мови.

У цьому контексті особливого значення набуває профілізація освіти, мовної зокрема, яка полягає в розширенні поля навчальної діяльності для підвищення загальнолінгвістичного рівня знань учнів, у формуванні навичок самостійно працювати з науковою і довідковою літературою, стимулюванні інтересу до слова та розвитку мовного чуття.

Як відомо, загальноосвітні уміння й навички з української мови в учнів можна сформувати за умови забезпечення системності й структурності опанування предметів шкільного курсу, а підготовку до майбутньої трудової діяльності – вироблення умінь переносити набуті теоретичні знання у практику навчальних завдань.

Розробка різноманітних організаційних моделей навчального процесу, які формують в учнів дослідницькі уміння, гуманітарне мислення, нині спрямовується насамперед на використання системи мовно-мовленнєвих завдань переважно до текстів із художньої літератури.

Текстовий ресурс міжпредметного змісту є зразком функціонування мовних одиниць, синтаксичних конструкцій, тому має забезпечувати реалізацію системи лінгвістичних завдань, формувати в учнів навички встановлення зв'язків між предметами, розвивати вміння окреслювати коло власних наукових інтересів, окрім того, позбавити дублювання теоретичних відомостей тощо.

Перспективною є позиція, що опанування навчального матеріалу на основі тексту з урахуванням міжпредметних зв'язків забезпечуватиме поглиблене розуміння мовних явищ, розширення світогляду учнів, формуватиме в них уміння використовувати знання з інших предметів на уроках української мови.

Щодо реалізації зв'язків української мови з несуміжними предметами, як показує практика, ще і нині залишається проблемою педагогів добір дидактичного матеріалу, а також методів та прийомів для вироблення в учнів умінь розрізняти функціонування мовних категорій і конструкцій у текстах міжпредметного змісту.

Пропонований посібник є спробою розкрити шляхи навчання української мови на текстах, які відображають зв'язки між предметами шкільного курсу.

Робота над посібником включала такі етапи: встановлення зв'язків між змістом навчального матеріалу суміжних і несуміжних з українською мовою предметів; визначення й опрацювання до кожного тематичного блоку дидактичного матеріалу на текстовій основі міжпредметного змісту з підручників, посібників, додаткової науково-пізнавальної літератури;

уведення текстів міжпредметного змісту до поурочного планування; опрацювання методики підготовки і проведення комплексних форм організації навчання; розробка прийомів контролю й оцінки результатів здійснення міжпредметних зв'язків у навчанні.

Мета посібника – показати науково обґрунтовану та експериментально перевірену методику навчання української мови на текстовій основі у 8–9-х класах із поглибленим вивченням української мови.

Матеріал викладено в такому порядку:

- подається аналіз лінгвістичної, психолінгвістичної, педагогічної, методичної літератури із проблеми міжпредметних зв'язків у практиці навчання української мови в сучасній школі;
- розкривається значення в навчальному процесі міжпредметних зв'язків на основі текстового матеріалу;
- пропонується система роботи з текстами на уроках української мови у 8–9-х класах із поглибленим вивченням та види контролю засвоєних знань.

Навчальний посібник спрямований на допомогу вчителям-словесникам та студентам-філологам вищих навчальних закладів в організації та проведенні уроків з опорою на тексти міжпредметного змісту.

Посібник не претендує на вичерпне вивчення всіх питань, пов'язаних із проблемами поглибленого вивчення української мови.

Автор

I. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПОГЛИБЛЕНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 8–9-Х КЛАСАХ

1.1. Історичні умови розвитку вивчення української мови у вітчизняних закладах освіти

Зародження елементів поглибленого вивчення української мови в Україні бере початок із відкриття в 1864 р. семикласних гімназій двох типів: класичної (підготовка до вступу в університет) та реальної (для подальшого здобуття спеціальної освіти). Однак Емський указ (1876 р., додаток до нього, 1881р.) заборонив вживати українське слово в усіх сферах громадського життя, в тому числі вивчати у школах.

З початку ХХ століття (після відміни Емського указу) до 30-х років поглиблене опанування української мови з опорою на текст здійснювалося від фрагментарних вкраплень до ґрунтовних методик:

- у 1906-1907 рр. в апарат тогочасних граматики автори П.Залозний, А.Кримський, Г.Шерстюк, Є.Тимченко (1906-1907 рр.), згодом І.Нечуй-Левицький (1914р.), окрім теоретичного матеріалу, додали зразки текстів із завданнями для диктування й етимологічного розбору, записування говірок, приказок, переказів, апокрифів, легенд тощо;
- у 1917-1918 рр. О.Попович та Г.Шерстюк внесли до текстів підручників для читання вправи з опорою на знання з інших предметів, життєвого досвіду учнів (опис із порівнянням природних явищ, особливостей птахів, звірів тощо).
- у 1926 р. Г.Сабалдир, М.Грунський запропонували комплексно-лабораторну систему навчання української мови з опорою на зв'язний текст.

Однак у 30-і роки інтереси держави потребували фахівців, озброєних стислою діловою мовою (Програма з української мови, 1933р.). Тому у зміст українськомовної освіти почали вводитися матеріали газет і науково-популярні джерела для коментування, конспектування, реферування науково-технічних брошур [24].

Важливість змісту вивчення української мови була предметом досліджень О.Білецького. Учений зазначав, що робота з художнім словом має “набирати характеру наукових досліджень-мініатюр, написаних прямо із джерел, учні мають уміти робити виписки, аналізувати їх” [3, с. 73–75].

Розпочата після війни державними урядовцями “русифікація” усіх сфер діяльності суспільства, прийняття закону “Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР” (1958 р.), перехід із семирічної освіти на восьмирічну (1959-1960 н.р.) позбавили розвитку поглибленого вивчення української мови.

Пошуки шляхів покращення стану українськомовної освіти привели до введення позакласної та гурткової роботи, яку В.Сухомлинський вважав

“періодом творчих шукань; за цей час учні пізнають свої нахили, здібності, що в майбутньому допоможе їм свідомо обрати спеціальність” [37, с. 46].

Запровадження в навчальний процес факультативів з української мови як доступного виду диференційованого навчання припадає на 1966 рік, було спрямоване на розвиток інтересів та нахилів до поглибленого вивчення.

Перша програма факультативних занять з української мови (1969 р.) передбачала опанування учнями матеріалу, що не вивчався на уроках. Так, відповідно до її змісту учні 8-9-х класів мали поглибити знання із практичної стилістики на основі творів, які вивчаються в курсі літератури: виразне читання, виконання елементів творчого дослідження твору (діалектна лексика, синоніми, неологізми), переосмислення отриманої інформації для підготовки доповідей, написання нарисів, складання ділових паперів.

Загалом наприкінці 90-х років ХХ ст. зроблено вагомий крок до розвитку поглибленого навчання української мови відкриттям класів, введенням нових факультативів та запровадженням гурткової роботи:

- 1985 р.: затвердження “Програми з української мови для 7–11-х класів середньої загальноосвітньої школи” (факультативний курс); розробка змісту позаурочних курсів (Г.Передрій, М.Пентилюк, К.Плиско);

- 1987 р.: структурування змісту занять гуртків: “Фонетика й орфографія”, “Лексика і фразеологія”, “Граматики”, “Гурток юного лінгвіста” тощо (автор О.Потапенко);

- 1994 р.: упровадження нових технологій наскрізного вивчення теоретичного матеріалу з опорою на текст художнього твору (автор С.Караман);

- 1996 р.: вихід програми для 8–11-х класів (шкіл) із поглибленим вивченням української мови (автор В.Тихоша);

- 1998 р.: реалізація диференційованого навчання, створення різних за змістом, структурою і концептуальним спрямуванням програм та навчально-методичних посібників (колектив авторів за редакцією С.Карамана).

Однак нові програми, підручники, зміст, тематика і завдання факультативних занять та спецкурсів потребували зміни концептуальних підходів щодо вивчення української мови в цілому, перегляду й оновлення засобів навчання, серед яких робота з інформаційним ресурсом.

Пошуки шляхів підвищення рівня комунікативної підготовки учнів та рівня сформованості мовних знань спонукали провідних учених до розробки ряду документів, які забезпечували реалізацію в навчальному процесі принципів людиноцентризму, гуманізму, природовідповідності; диференціації та індивідуалізації; культуровідповідності; застосування різних форм навчальної діяльності; *реалізації міжпредметних зв'язків*” (Концепція мовної освіти (12-річна школа); 2002 р.) [16].

Розробка Концепції профільного навчання старшої школи надала можливість поглиблено вивчати не лише окремий предмет, а й конкретну пріоритетну галузь (2003 р.). Цьому підтвердженням є введення в навчальний процес програми “Рідна мова” для загальноосвітніх навчальних закладів із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю (автор В.Тихоша). Автори підручників “Рідна мова” 8 клас (2004 р.), “Рідна мова” 9 клас (2006 р.) С.Караман, О.Караман, М.Плющ, В.Тихоша спрямовували на інтегроване навчання мови і мовлення на основі текстоцентризму.

Тому в чинній програмі для загальноосвітніх навчальних закладів із поглибленим вивченням української мови у 8–9-х класах автори наголошують на багатовекторності тексту, який виступає своєрідним інструментом для отримання знань, до того ж є зразком “реалізації певної комунікативної мети, засіб активізації життєвого досвіду учня, матеріал для самостереження, постановки проблемного завдання, матеріал для переказів різних видів, редагування, для творчої роботи тощо” [32].

Водночас методисти активно працювали над змістом програм курсів за вибором та факультативів (О.Глазова, С.Омельчук, М.Пентилюк, Ю.Кузнецов, М.Чаловська, В.Синюта, М.Степанюк та ін.).

Різні за змістом курси за вибором (2007 р., 2008 р., 2011 р.) як компонент допрофільної підготовки включають широку українськомовну базу, навчають різними способами діяльності, необхідним для успішного засвоєння програми філологічного профілю. Більшість із них професійно орієнтовані і містять матеріал із журналістики, поезики, редагування, різного роду практикумів тощо), деякі скеровані на розвиток мовленнєвої компетенції особистості школяра[25; 39; 40].

Потреба суспільства у висококваліфікованих спеціалістах, здатних до застосування набутих знань у професійній діяльності, зумовила розробку нових концепцій змісту освіти на засадах гуманізації та гуманітаризації. Практична реалізація положень сучасної освіти потребувала створення ґрунтовних методик навчання української мови з урахуванням міжпредметних зв’язків.

1.2. Психолого-педагогічні передумови навчання української мови

Гуманізація та гуманітаризація школи правомірно передбачає пошуки підходів до організації навчання української мови у класах із поглибленим вивченням для вироблення системи знань, розвитку здібностей, інтегрованого способу мислення, необхідного для сучасної людини, що є предметом обговорення психологів і педагогів.

Зв’язок мови і мислення помічений і доведений вченими-психологами давно. Адже значна схожість логічних і граматичних конструкцій наводять на ідею, що дослідження законів мови може сприяти встановленню законів

мислення. Учений-психолог С.Рубінштейн вказував на діалектичну єдність між мисленням і мовленням, причому головним вважає мислення, яке є процесом узагальненого й опосередкованого пізнання дійсності. Також учений довів, що “саме в шкільний період формується людина”, і він є якісно новою сходинкою у психічному розвитку дитини, здійснюється у процесі навчальної діяльності, розвитку навичок логічного мислення. Ступінь освіченості особистості можна визначити не тільки обсягом її знань, не тільки ерудованістю в різних галузях науки, а й обсягом систематизованості та взаємопов’язаності цих знань, умінням здобувати, переробляти інформацію, одержану з різних джерел, застосовувати її для індивідуального розвитку і самовдосконалення [35, с. 616].

Основою для всіх міжпредметних зв’язків є закони нашого мислення. Ці закони єдині під час вивчення гуманітарних, природничо-математичних дисциплін тощо [11; 35].

Загальновідомо, що мова і мислення є одним із критеріїв визначення культури людини. Процес становлення мовної культури і мислення учня здійснюється у середньому шкільному віці. С.Рубінштейн наголошував на тому, що “між мовленням і мисленням існує не тотожність і не розрізненість, а єдність, яка є діалектичною і включає розбіжності в протилежності”. Тому вчений підкреслював: в єдності мислення і мовлення головним є мислення, перебудова його розпочинається у процесі оволодіння предметами, змістом наукових знань, що веде до формування здібностей узагальнення [35, с. 365].

К.Плиско доводить, що між мовою, мисленням і мовленням існують відношення взаємозбагачення, взаємовпливу, взаємозалежності, взаєморозвитку. На думку лінгводидакта, “засвоюючи поняття і їх зв’язки в судженнях, висновках, правилах, визначеннях, учні оперують ними для створення власних понять і суджень”. Тому дослідниця вважає головним для учнів – “навчитися знаходити факти, порівнювати їх, аналізувати, систематизувати, узагальнювати, конкретизувати й абстрагувати, а також користуватися індуктивними і дедуктивними висновками” [30, с.2–3].

Л.Бондарчук переконує, що саме текст художнього твору виробляє “уміння виявляти лінгвістичні фактори, позитивно впливає на логіку сприймання, забезпечує співтворчість”. Дослідниця вважає текст джерелом думки і зразком її оформлення, який спонукає учнів до пізнання [5, с. 20].

Важливими в даному аспекті є також заняття мовного гуртка, на яких учні поглиблюють лінгвістичні знання, виробляють навички знаходити спорідненість у навчальних текстах, упорядковувати здобуті відомості. Також мовний гурток забезпечує усебічний розумовий та психічний розвиток учнів, розвиває мислення, його гнучкість (здатність переходити від одного класу явищ до іншого, віддаленого за змістом). О.Потапенко вважає головним під час занять мовного гуртка навчити учнів визначати специфічний аспект мовної проблеми, вчасно відмовитися від неправильної гіпотези, формувати

критичність, образність мислення, пам'ять, навички самостійного здобуття знань [31].

Психологи Б.Ананьєв, Ю.Самарін, О.Кабанова-Меллер та ін., базуючись на психофізичних законах розумової діяльності, що були відкриті вченими І.Павловим та І.Сеченовим, встановили наявність різних видів зв'язку між знаннями, які людина засвоює протягом життя, і довели, що міжпредметні асоціації є вищим рівнем розумової діяльності.

Міжпредметні асоціації в учнів основної школи про певне поняття, подію, явище тощо переважно не пов'язані між собою. Це зобов'язує вчителя допомагати школярам визначати зв'язки, робити самостійно узагальнення, внаслідок чого утворювати нові асоціативні ряди, що є характерним для діалектичного мислення.

Дійсно, міжпредметні зв'язки утворюють єдину систему знань в учнів про навколишній світ, що допомагає їм з'ясувати загальну картину світу, узагальнити життєвий досвід.

Педагоги і психологи зазначають, що для продуктивного засвоєння учнями знань і для їх інтелектуального розвитку необхідно встановлювати широкі зв'язки як між розділами предметів, що вивчаються, так і між різними предметами в цілому. У сучасній науці спостерігається чітка тенденція до синтезу знань, усвідомлення і розкриття сутності об'єктів пізнання. Великої ваги у цьому набуває інтеграція здібностей учнів .

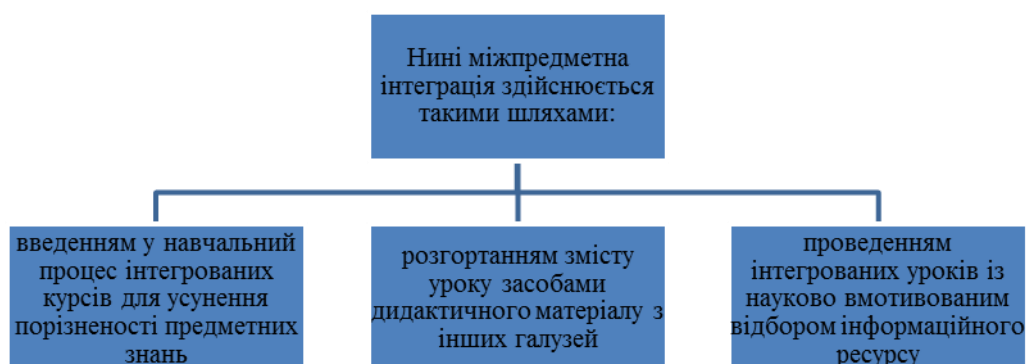
Як відомо, у дидактиці розрізняють повну і часткову інтеграцію. Прикладом повної інтеграції є поєднання в мистецтво усного мовлення таких навчальних предметів, як-от: читання, письмо, тоді як фізика, хімія, біологія, астрономія становлять природознавчий цикл. Така інтеграція поширена за кордоном. У вітчизняній освіті останнім часом набуває поширення часткова інтеграція через уроки, до яких добирається міжпредметний матеріал, об'єднаний однією темою.

Інтегроване навчання рідної мови, методи якої використовуються багатьма галузями знань і людської діяльності, висвітлювалося в дослідженнях вітчизняних лінгводидактів О.Біляєва, С.Гончаренка, О.Савченко, Л.Варзацької.

На часі питання про формування нового, інтегрованого способу мислення, характерного і необхідного для сучасної людини. Створення міжпредметної упорядкованості знань потребує введення в освітній процес інтегрованих уроків. Однак у практиці навчання української мови зустрічаємо фрагментарні дотики між предметами гуманітарного циклу, використання відомостей яких як спорідненого матеріалу, значно підвищує результативність занять. Такі види роботи на уроках О.Біляєв називав "короткі принагідні вкраплення" (Біляєв О. *Інтегровані уроки рідної мови* / О.Біляєв // *Дивослово*. – 2003. – №5. – С. 36–40.).

Посиленню зв'язків між предметами шкільного курсу сприятиме запровадження ефективних форм інтегрування навчального матеріалу як міжпредметні лінгвістичні лабораторії для учнів, які бажають поглиблено вивчати українську мову.

Встановлення погодженості в навчанні предметів шкільного курсу, зокрема української мови, є потребою, зумовленою поглибленням теоретичних знань, необхідністю доповнення їх новими відомостями, виробленням практичних навичок для розвитку розумових здібностей, мислення на основі матеріалу міжпредметного змісту.

Відомі психологи Б.Ананьєв, Ю.Самарін, О.Кабанова-Меллер та ін., педагоги Г.Батурін, Ш.Генелін, І.Лернер, М.Скаткін, Н.Лошкарьова, В.Максимова, М.Пентилюк, К.Плиско та ін. підкреслюють наявність різних видів зв'язку між знаннями, засвоєними людиною упродовж життя, розглядають міжпредметні зв'язки як один із принципів дидактики.

Існує думка, що “вміння мислити діалектично в тій чи іншій галузі знань – це результат щонайбільшої системності і динамічності розумової діяльності, це вершина людської творчості” (Ю.Самарін), тоді як “повна усвідомленість знань неможлива без встановлення міжпредметних зв'язків” (Ш.Генелін).

Учені в основу класифікації зв'язків між предметами поклали об'єкт вивчення і визначили такі види: за змістом навчального предмета; за вміннями, що формуються; за методами навчання [19]. В.Максимова в понятті “міжпредметний зв'язок” виділяє три показники (склад, спосіб, направленість) і види контактів між предметами: за складом (об'єкти, факти, поняття, теорії, методи), за способом (логічні, методичні прийоми і форми навчального процесу, за допомогою яких реалізуються зв'язки у змісті), за спрямованістю (формування узагальнених вмінь і навичок, комплексне використання знань під час виконання навчальних завдань). На думку дослідниці, спорідненість навчального матеріалу мусить мати вищевказані три ознаки і їх види [20, с. 32–34].

М.Пентилюк, розподіливши міжпредметні зв'язки на групи: “за контактами з іншими предметами, за змістом, за метою використання, за

часом і формами реалізації і пропонує таку структуру зв'язків української мови з іншими предметами”, подає такі їх види: за контактами з іншими предметами (генетичні або зіставні та функціональні), за змістом (фактичні, понятійні, теоретичні), за метою використання (для доповнення й поглиблення знань про мову, порівняння споріднених чи відмінних явищ, для розширення ерудиції), за часом і формами реалізації (на уроці, в позакласній роботі) [23].

Таким чином, вміння визначати контакти між предметами та їх взаємозв'язок потребує насамперед чіткого розуміння дидактичної підоснови міжпредметних зв'язків.

Отже, процес усвідомлення учнями основ наук, їх провідних ідей, розуміння можливостей людини ґрунтується на мові і мисленні, що є основною умовою розвитку психіки людини. Засобами мови учні виробляють навички пояснювати явища, процеси, вчать реалізовувати в практичній діяльності, яка виступає водночас засобом розумового і духовного життя.

1.3. Міжпредметні зв'язки у змісті текстового навчального матеріалу на уроках словесності

Необхідність встановлення зв'язків та взаємовідношень у процесі вивчення різних дисциплін була визнана в давні часи давньогрецьким філософом Платоном. Сучасні лінгводидакти, високо поцінуючи погляди Я.Коменського, Й.Песталоцці щодо організації навчання, наполягають використовувати методи, при яких усі наукові предмети разом і кожен окремо мають бути доведені до свідомості вихованця.

Загальновідомо, що необхідність встановлювати зв'язки між предметами на уроках української мови обумовлена самою специфікою предмета, який становить багаторівневу систему.

Проблема використання міжпредметних зв'язків, робота з текстом на уроках української мови була предметом дослідження лінгвістів, психологів, педагогів, лінгводидактів (О.Бандура, І.Білодід, Л.Бондарчук, Н.Голуб, О.Горошкіна, Т.Донченко, С.Караман, Г.Онкович, Е.Палихата, М.Пентилюк та ін.). У вітчизняній лінгводидактиці розроблено наукові засади здійснення міжпредметних зв'язків.

Педагогам відомі настанови відомого мовознавця І.Білодіда, який радив “у сферу мовного вжитку включати спеціальну термінологію, домагаючись, щоб учні розуміли її і правильно нею оперували” [4, с. 6].

Також на важливість використання міжпредметних зв'язків у навчанні української мови вказували науковці О.Бандура, О.Біляєв, Г.Онкович, М.Пентилюк та К.Плиско.

Зокрема, на думку О.Бандури, міжпредметні зв'язки є таким співвідношенням між двома або кількома шкільними предметами, яке передбачає взаємовикористання спільних для них знань, практичних умінь та

навичок, а також методів, прийомів, форм і засобів навчання, необхідних для розв'язання пізнавальних завдань, забезпечення якості освіти [2].

У науковому доробку професора М.Пентилюк також є настанови щодо використання міжпредметних зв'язків “для поповнення і поглиблення знань про мову, вдосконалення мовленнєвих умінь і навичок; порівняння і зіставлення мовних фактів, явищ; для розширення ерудиції учнів, включення нових відомостей про мову чи інші галузі людських знань” [23, с. 34–43].

К.Плиско вбачає підвищення ефективності навчання, виховання й розвитку учнів в організації уроків української мови з опорою на зв'язний текст, що в свою чергу допомагає учневі побачити спільне в несуміжних науках. Прикладом кінцевого продукту може бути міні-словник міжпредметної термінології, укладений на матеріалі лінгвістики, біології, літератури, історії, правознавства, фізики [30].

Вагомими є розвідки лінгводидакта Г.Онкович. Розроблений науковцем методичний апарат дотекстових і післятекстових завдань на основі українознавчої тематики спрямовано на систематизацію й узагальнення мовних знань, отриманих учнями в попередніх класах, виробленню вмій лінгвостилістичного аналізу та знаходження в тексті потрібної інформації.

Професор Е.Палихата рекомендує здійснювати міжпредметні зв'язки під час вивчення діалогічного мовлення з іншими навчальними предметами, що створює можливість всебічно розвивати особистість школяра [26].

Л.Бондарчук також стверджує, що вивчення лінгвістичних явищ неможливо організувати без тексту, який репрезентує стилістичні функції мовних одиниць, навчає способам оформлення думки [5].

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття почали з'являтися дисертаційні роботи про шляхи реалізації міжпредметних зв'язків, добір дидактичного текстового матеріалу: досліджена проблема методики формування комунікативно-мовленнєвих умінь у процесі роботи з навчальними текстами шкільних предметів немовного циклу (М.Казанджиева, 1999 р.), розроблені шляхи реалізації основних завдань шкільного курсу української мови на матеріалі із фразеології в єдності змісту та методів навчання (О.Тесленко, 2000 р.), створена методична система з формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи на засадах етнопедагогіки (Р.Дружененко, 2005 р.), досліджена особливість засвоєння учнями гімназії наукової лінгвістичної, літературознавчої, біологічної, медичної навчально-термінологічної лексики на “міжпредметній базі” (Є.Копіца, 2006 р.), розроблені методики розвитку комунікативних умінь і навичок учнів старших класів у процесі роботи з науково-навчальними текстами предметів гуманітарного циклу (Ю.Романенко, 2006 р.) та роботи з науково-навчальним текстом у старших класах із поглибленим вивченням української мови (О.Андрієць, 2007 р.).

Наукова праця О.Горошкіної стала дослідженням проблеми змісту й технології навчання української мови з використанням адекватних їм форм,

методів, засобів навчання, системи вправ, що сприяють удосконаленню комунікативної компетентності учнів природничо-математичного профілю. Науковець висвітлює новий напрям – комунікативно-когнітивну методику навчання української мови, що базується на соціокультурологічному, комунікативно-діяльнісному, функціонально-стилістичному підходах [6].

Нові можливості для здійснення міжпредметних зв'язків на сучасному уроці української мови виникають відповідно до головних пріоритетів сучасного навчання, про які зазначено в новій редакції Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011р.) введено термін “міжпредметна компетентність” – здатність застосувати щодо міжпредметного кола проблем знання, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до навчальних предметів і освітніх галузей [7].

Відповідно, в умовах допрофільної підготовки основним напрямом роботи на уроках словесності є формування в учнів міжпредметної компетентності, яка виробляє уміння і навички знаходити споріднений матеріал, визначати контакти між предметами та застосовувати здобуті знання в нестандартних ситуаціях.

Висвітлюючи питання професійної спрямованості навчання української мови, відомий лінгводидакт С.Караман наголошує, що лише “продумана робота з текстом професійного спрямування допоможе сформувати у свідомості учня всебічне уявлення про свою майбутню професію”. Потрібно вчити учнів старших класів самостійно працювати з науковою літературою, підводити їх до самостійного осмислення інформації, яка поглиблює знання [14, с. 229].

Однак вирішити цю проблему в рамках одного предмета, наприклад, української мови, неможливо. Тому в теорії та практиці навчання спостерігається тенденція до інтеграції навчальних дисциплін (інтегровані курси, інтегровані уроки), що дозволяє учням досягти міжпредметних узагальнень і наблизитись до побудови моделі загальної картини світу. Усі сфери сучасної науки тісно пов'язані між собою, відтак і шкільні предмети не можуть бути ізольованими один від одного.

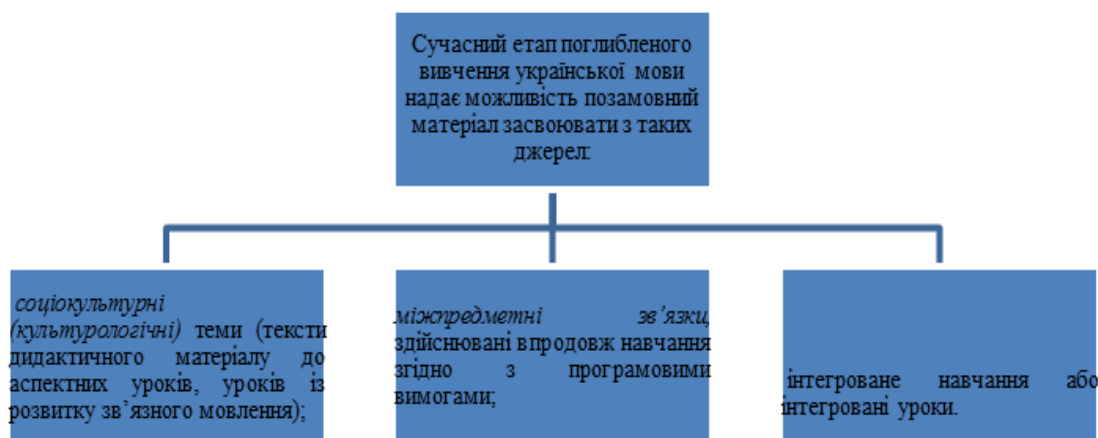
Питання змісту уроку, його наповнюваності дидактичним матеріалом знайшли своє висвітлення в методичних рекомендаціях, поданих на сторінках наукових часописів [12; 13; 15]. Відома дослідниця Т.Донченко, порушуючи питання структури уроку, його етапів, наголошує на результативності навчання на основі спостереження над мовно-мовленнєвим текстовим матеріалом. Використання такого методу, на думку методиста, значно посилює практичну значущість уроку, сприяє зацікавленню учнів результатами власних відкриттів (Донченко Т. *Мотиваційне забезпечення навчальної діяльності на уроках мови* / Т.Донченко // *Дивослово*. – 2001. – №7. – С. 24–26).

Погоджуємося із Т.Донченко та М.Пентилюк, що залучення учнів до науково-пошукової роботи під час уроків, лабораторних занять на елективних

курсах формує стійкі пізнавальні інтереси, закладає основи для розкриття учнями контактів суміжних з українською мовою наук. Створення власної української освітньої продукції (словників-довідників, словників термінологічної лексики тощо) сприятиме формуванню мовознавчих знань.

Установлення міжпредметних зв'язків у шкільному курсі сприяє удосконаленню навчально-виховного процесу, оптимальній його організації, глибшому засвоєнню знань, формуванню наукового світогляду про єдність матеріального світу, виробленню в учнів уміння самостійно здобувати знання, працювати з науковою й довідковою літературою, широко практикувати розв'язання проблемно-пошукових завдань.

Незважаючи на значний внесок у теорію і практику мовної освіти на текстовій основі та широту охопленої проблематики, зазначимо, що й нині існує об'єктивна необхідність у розкритті сутності процесу засвоєння навчальної інформації на текстовій основі з використанням міжпредметних зв'язків для формування дослідницьких умінь в основній та старшій школі, підвищення наукового рівня знань учнів, їх структурування в масштабі розвитку логічного мислення, творчих здібностей та всіх предметів гуманітарного циклу.

У методичній літературі вчителі-практики знаходили чимало слушних рекомендацій щодо їх використання.

Проблеми добору текстового матеріалу та розробки завдань для проведення уроків української мови порушували вітчизняні лінгводидакти Л.Бондарчук, Н.Голуб, Т.Донченко, Г.Онкович, Е.Палихата, К.Плиско, В.Шляхова.

Навчальний текстовий матеріал пропонувалося опрацьовувати через систему завдань для формування вмінь конструювати, редагувати, створювати розповіді (П.Дудик).

Для поглибленого вивчення мовних явищ та їх функціонування також відомі словесникам методичні розробки вправ на текстовій основі переважно літературних творів (З.Сікорська, Т.Терновська).

Вітчизняна лінгводидактика поповнилася текстами українознавчої тематики для розвитку усного та писемного мовлення, підготовленими Г.Онкович. Також для вчителів-словесників став суттєвою допомогою методичний доробок Е.Палихати, який спрямовує на встановлення міжпредметних зв'язків при поясненні нового матеріалу, висвітленні теоретичних питань і наведенні прикладів, при виконанні вправ на основі спеціальних історичних текстів” [26, с. 105]. Правильно обрати методи навчання української мови в основній школі допомагає учителям монографія О.Кучерук [18].

У сучасному мовознавстві існують різні визначення поняття “текст”.

М.Пентилюк визначає текст як об'єкт мовознавства, що є функціонально завершеним мовним цілим, основне завдання якого визначається певною метою мовленнєвої діяльності. Одна з характерних особливостей тексту – зв'язність, на думку дослідниці, відображає єдність фонетичних, лексико-семантичних, граматичних засобів з урахуванням їх функціонально-стилістичного навантаження, комунікативне спрямування, композиційну структуру, зміст та внутрішній смисл. Методист в основу розмежування текстів (монологічних, діалогічних) укладає кількість учасників текстотворення [23].

Студіювання наукових джерел, які розкривають сутність характеристики тексту як провідної дефініції, показує, що в його тлумаченні немає єдиного підходу у лінгвістів, психологів, дидактів та лінгводидактів. Зазначимо, що “текст міжпредметного змісту” є завершений твір, який має власну внутрішню структуру, є продуктом монологічного і діалогічного мовлення, що виражається в усній і писемній формах, уможлиблює виокремлення і дидактично доцільне використання навчально-пізнавальної інформації, суміжних і несуміжних за змістом навчальних предметів, системний підхід до аналізу, синтезу й узагальнення відповідного програмового матеріалу, сприяє формуванню належної мовно-мовленнєвої компетентності.

Вагомими також є теоретичні положення щодо аналізу тексту, розуміння, вивчення і тлумачення його мови, викладені у працях лінгвістів (М.Бахтін, В.Виноградов, Л.Булаховський, Л.Щерба, В.Жирмунський та ін.). Як відомо, текст має суттєві параметри: стилістичну приналежність і жанрову оформленість. Це відображено в сучасних підходах до вивчення й аналізу тексту, які визначали І.Арнольд, Л.Бабенко, Т.Єщенко, М.Крупа, Т.Радзієвська та В.Тюпа.

На нашу думку, доцільними для вивчення й аналізу тексту є підходи (лінгвоцентричний, текстоцентричний, антропоцентричний, когнітивний), розроблені Л.Бабенко: [1, с. 15].

Автори Концепції когнітивної методики навчання української мови (М.Пентиліук, О.Горошкіна, А.Нікітіна) виокремлюють, що саме “на рівні тексту відбувається з’ясування семантики слова, його понятійних зв’язків, усвідомлення стилістичної диференціації моделювання зв’язного висловлювання [27, с. 8].

Розглядаючи текст як багатоступеневу різновекторну одиницю, що має тісну приналежність з галузями наук, які вивчаються учнями у шкільному курсу 8–9-х класів, надаємо перевагу методам М.Крупи, серед яких такі: метод “слово-образ (мікрообраз)”, метод комплексного аналізу художнього тексту, метод повільного прочитання художнього тексту, метод лінгвістичного аналізу за мовними рівнями, метод комплексного дослідження позатекстових факторів мовної особистості письменника, метод естетичного спостереження над словом у художньому тексті, метод аналізу мовних одиниць), які, на нашу думку, є важливими для використання в поглибленому навчанні української мови[17, с. 23–24].

Таким чином, текстова основа міжпредметного змісту забезпечує вироблення в учнів умінь відбирати смислову інформацію шляхом виконання комплексу взаємопов’язаних завдань, серед яких виділяються такі: знайти в тексті ключові речення; дібрати заголовки до виділених смислових уривків; виділити “відоме”, “нове”, визначити засоби міжфразового зв’язку тощо.

Отже, методика навчання української мови на текстовому ресурсі спрямована на підвищення міжпредметної компетенції учнів, покращення результативності навчання в таких видах мовленнєвої діяльності як-от: мовчазне читання (читання “про себе”) – відтворення прочитаного, читання вголос – аналіз прочитаного, слухання (аудіювання) – передавання почутого тощо.

Глосарій

Вивчення мови наукового тексту – вид навчальної роботи, пов'язаний із процесом пізнання, який формує розуміння взаємодії мовних одиниць і синтаксичних конструкцій.

Компетентність – це спроможність особистості реалізовувати в практичній діяльності набуті знання, сформовані уміння та навички.

Комунікативна компетентність – результат мовно-мовленнєвої діяльності особистості, яка виявляє здатність оформлювати думки в певних ситуаціях із використанням відповідних лексичних одиниць.

Літературна мова – це результат історичного розвитку нації, носія мови. Вона закріплюється у словниках, навчальних посібниках з української мови, і репрезентується в літературних творах.

Міжпредметні зв'язки – спорідненість матеріалу навчальних предметів, що висвітлює контакти між галузями наук, які є суміжними або несуміжними.

Міжпредметна компетентність – спроможність особистості визначати спорідненість навчального матеріалу для установаження контактів між предметами, що представляють різні галузі наук.

Мовна особистість – людина, що є носієм мови, володіє лінгвістичними знаннями та високим рівнем комунікативних умінь і навичок і дбає про красу й розвиток мови.

Формування мовної особистості – результат навчального процесу, побудованого з урахуванням психофізіологічних дій людини.

Мовленнєва діяльність – сукупність психофізіологічних дій людини, спрямованих на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній та писемній формах. Мовленнєва діяльність відображає психічну діяльність людини, розвиток і вираження її інтелекту й емоцій [23, с. 34].

Мовленнєва компетентність – здатність особистості вести мовленнєву діяльність в усній чи письмовій формі, застосовуючи відповідні мовні одиниці та мовні категорії. Мовленнєва компетентність є результатом набутого досвіду, навчальної діяльності кожної особистості.

Поглиблене вивчення української мови – форма навчання, яка забезпечує ґрунтовну філологічну підготовку для подальшої реалізації набутих знань, умінь, навичок у професійному виборі в поєднанні з розвитком культури мислення та мовлення для самореалізації й саморозвитку особистості.

Текст міжпредметного змісту – завершений твір, який має власну внутрішню структуру, є продуктом монологічного і діалогічного мовлення, вираженого в усній і писемній формах, уможливує виокремлення і дидактично доцільне використання навчально-пізнавальної інформації суміжних і несуміжних за змістом навчальних текстів, системний підхід до аналізу, синтезу й узагальнення відповідного програмового матеріалу, сприяє дієвому навчально-виховному впливу його змістового ресурсу на гармонійний розвиток особистості учня, розширенню діапазону його світогляду, формуванню належної мовно-мовленнєвої компетентності.

Рекомендована література: [1, 15; 2; 4, 6; 5, 20; 6; 7; 11; 14, 229; 15; 16, 8; 17, 23-24; 18; 19; 20, 32–34; 23, 34–43; 24; 25; 26, 105; 27; 29; 30; 31; 32; 33; 35, 616; 37; 39; 40; 42; 45].

Завдання та запитання для самоконтролю

1. Розкрити етапи становлення поглибленого вивчення української мови. Чим обумовлені пошуки нових парадигм освіти, спрямованих на гуманізацію та гуманітаризацію?

2. Назвати форми поглибленого вивчення української мови. Вказати джерела засвоєння позамовного матеріалу.

3. У чому, на Вашу думку, полягає різниця між факультативами і спецкурсами за вибором з української мови?

4. Укласти схему реалізації зв'язків між предметами, які допомагають досягти міжпредметних узагальнень?

II. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ 8-9-Х КЛАСІВ

2.1. Змістова й організаційно-діяльнісна спрямованість елективного курсу учнів 8-9-х класів “Лінгвістична лабораторія”

Інтеграційні процеси, що спостерігаються у всіх галузях наук, вплинули на зростання самоцінності системи знань. Сформовані протягом навчання в основній школі вміння і навички розвивають інтелектуальні здібності учнів та сприяють самовдосконаленню, вчать здобувати і переробляти інформацію, одержану з різних джерел для застосовування її в індивідуальному розвитку.

Чинні шкільні програми з базових предметів поєднані завданням сформувати у підростаючого покоління систему знань для перспективних потреб особистості, суспільства й держави. Тому й поглиблене вивчення української мови у 8–9-х класах “організовується з урахуванням міжпредметних зв’язків” [32, с. 5]. Разом з тим, поглибленому вивченню предметів сприяють курси за вибором, які представлені у “Програмі...”[33].

На нашу думку, досягати міжпредметних узагальнень, наблизитися до побудови моделі *мовної картини світу* допоможе вчителю введення в навчальний процес курсу “Лінгвістична лабораторія”. *Мета курсу* полягає в інтеграції знань учнів про довкілля на основі лінгвістичного матеріалу базових предметів основної школи (української літератури, історії, правознавства, біології, хімії, фізики, математики тощо) [33].

Курс спрямований на загальний мовленнєвий розвиток учнів і формує такі компетенції:

- 1) мовну – шляхом розширення загальнотеоретичних знань, понять;
- 2) мовленнєву – шляхом перенесення знань, умінь, навичок із базових дисциплін основної школи на систематизацію мовленнєвих понять для всіх видів мовленнєвої діяльності;
- 3) соціокультурну – шляхом опрацювання текстів різних стилів і жанрів із базових дисциплін і спеціально дібраних до них завдань;
- 4) діяльнісну – шляхом організації самостійної науково-дослідницької роботи учнів, укладання міні-словників, міні-довідників, підготовки наукових повідомлень на задану тему [33].

Зміст програми названого курсу не дублює навчального матеріалу з української мови, який поглиблено вивчають учні 8–9-х класів. Вивчення мовних явищ є важливим засобом розвитку здатності людини до абстрагування, узагальнення. Без їх знання неможлива будь-яка пізнавальна робота, трудова діяльність, участь у громадському житті. Тому навчання української мови має відбуватися з урахуванням умінь і навичок, які класифіковано у чинних програмах шкільного курсу для 8–9-х класів, що дає підстави посилювати інтеграцію змісту предметів та формувати “міжпредметну компетентність” [7].

Формування загальнонавчальних умінь і навичок на заняттях курсу відбувається з урахуванням освітніх запитів і потреб особистості учня. Добір дидактичного матеріалу передбачає вивчення змісту програм, підручників, посібників із базових предметів у 8–9-х класах, добору текстового міжпредметного матеріалу, який спонукає учнів до переосмислення навчальної інформації, збільшення годин на самостійну роботу, моделювання цікавих завдань. Форми реалізації курсу різноманітні, залежать від змісту навчального матеріалу, тому можуть бути як академічними (урок, урок-практикум, урок-семінар, урок-лекція тощо), так і орієнтованими на сучасні педагогічні технології (урок-дослідження, урок-ярмарок, урок-конкурс).

Організація роботи курсу за вибором “Лінгвістична лабораторія” потребує знання змісту програм, підручників із предметів, які мають змістові й генетичні зв’язки, містять наукові факти, теоретичні відомості і становлять обсяг навчальної інформації, необхідної для створення учнями лінгвістичних наукових проєктів, міні-словників, міні-довідників. Для стимулювання розвитку мислення, уваги, спостережливості, усного та писемного мовлення важливим є правильний добір методичних прийомів. Проведення учнями експериментальної та дослідницької роботи під керівництвом учителя збільшує час на самостійну навчальну діяльність, підготовку лінгвістичних проєктів, що в свою чергу допомагає досягти міжпредметних узагальнень.

Взявши за основу вимоги до мовленнєвих (усних та письмових) умінь і навичок із кожного базового шкільного предмета (будувати відповіді, написати відгук, рецензію на відповідь однокласника, писати оповідання про події, давати оцінку вчинкам літературних героїв, брати участь у дискусіях, тощо), ми визначили *завдання курсу за вибором*:

- *поглибити* знання в учнів про основні розділи лінгвістики й систематизувати матеріал;
- *розкрити* інтегративні функції української мови;
- *сформувати* вміння аналізувати, досліджувати лінгвістичний матеріал різних стилів, жанрів;
- *удосконалювати* навички зв’язного усного й писемного мовлення;
- *формувати* стійкий інтерес до мови.

Вивчення курсу “Лінгвістична лабораторія” здійснюється *протягом двох років*, заняття проводяться один раз на тиждень (35 годин).

Зміст навчального матеріалу укладено так, що у 8-му класі учні опановують три розділи мовознавства: “Фонетична система мови” (13 годин), “Лексикологія. Лексикографія” (13 годин). Варто зазначити, що перший розділ “Фонетична система мови” передбачає поглиблення знань із фонетики на основі дослідження наукових текстів, фольклорних та літературних творів. Науково-дослідницька робота учнів має здійснюватись у процесі опрацювання етнографічного матеріалу у творах українських письменників ХІХ – початку ХХ ст. і спрямовуватися на підготовку повідомлень.

Внутрішньопредметні зв'язки з орфоепією, орфографією реалізуються у процесі роботи з текстами.

У другому розділі курсу “Лексикологія. Лексикографія” розкрито інтегративні функції української мови у процесі дослідження й аналізу лексичного складу текстів з біології, хімії, фізики. *Внутрішньопредметні зв'язки з лексикографією здійснюються у процесі практичної роботи – укладання учнями міні-словників термінологічної лексики, з орфографією – пояснення вживання орфограм у різних видах вправ, диктантів.* Теми рефератів, дослідницьких робіт спрямовують учнів на самостійне опрацювання текстів фольклору (приказок, прислів'їв, веснянок, гаївок, загадок), лексичного матеріалу з точних наук.

Зміст програми курсу для 9-го класу передбачає опанування стилістики і представлений такими розділами: “Стилїстика української мови”, “Стилїстичної засоби морфології”, “Стилїстичний синтаксис. Пунктуація”. Окрім того, передбачено написання переказів, творів-роздумів та редагування власних і чужих творів.

Розвиток зв'язного мовлення відображено такими видами робіт: переказ тексту наукового, публіцистичного стилів, твір-роздум на морально-етичну тему, твір-опис місцевості. Передбачено також уроки повторення й узагальнення вивченого, тести та завдання різних типів для контролю знань.

Міжпредметний зміст навчального матеріалу використовується учнями під час самостійної роботи для написання та виголошення науково-дослідницьких робіт, рефератів: “Стилїстичні функції дієслів у “Народних оповіданнях” Марка Вовчка”, “Стилїстичні функції морфем у творах українських письменників”, “Письменники про народність мови Марка Вовчка”, наукових повідомлень про стилїстичне використання односкладних речень тощо. Практична робота ґрунтується на *внутрішньопредметних зв'язках*: проведення стилїстичних експериментів, редагуванні творів, переказів; *міжпредметних*: укладання словників фразеологізмів на основі наукових текстів базових предметів та творів художньої літератури.

Беручи до уваги те, що курс передбачає роботу учнів у парах, у групах, відповідно збільшується час на самостійну роботу шляхом здійснення диференційованого підходу до навчання. Перевага надається таким методам навчання, як: інформаційно-рецептивний, проблемний показово-рецептивний, стимулюючо-пошуковий, спонукально-пошуковий.

У програмі визначено вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів 8–9-х класів, які відвідують заняття курсу. Так, у процесі навчання учні *ознайомлюються* з основними сферами функціонування мови. На текстовій основі міжпредметного змісту *розкривають* інтеграційні функції української мови, її роль як моделюючої системи, окрім того, *поглиблюють* знання про мову як суспільне явище, українську мову як державну у всіх сферах її застосування. Для збагачення і розширення лінгвістичного світогляду учні *обирають* лінгвістичний матеріал для опрацювання (тексти художніх творів,

навчально-пізнавальну та мовознавчу літературу). У процесі роботи з дидактичним матеріалом різних стилів і жанрів учні *досліджують* лексичний склад текстів підручників з біології, хімії, фізики та використання в них синтаксичних засобів.

Під керівництвом учителя здійснюється науковий супровід навчання. Учні шляхом самостійної дослідницької роботи *переосмислюють* використання художньо-виражальних засобів, *обґрунтовують* стилістичні функції засобів морфології, *укладають* міні-словники термінологічної лексики, омонімів, паронімів; *готують і виголошують* власні висловлювання на задану вчителем тему.

На основі матеріалу міжпредметного змісту з базових предметів (української мови і літератури, історії, географії, трудового навчання, фізики, географії, біології) учні *будують тексти і виголошують* повідомлення “Духовна культура українського народу”, “Трудові ресурси і зайнятість населення. Проблема зайнятості населення”, “Народні традиції художніх промислів, їх зародження і розвиток”, “Екологічні проблеми ядерної енергетики на Україні” [33].

У процесі навчальних занять на курсах здійснюється активна творча праця учнів під час *редагування* текстів, *моделювання мовленнєвих* ситуацій з дотриманням мовних норм, *виправлення* недоліків у мовному оформленні власного та чужого переказу, твору.

Отже, зміст навчального матеріалу курсу “Лінгвістична лабораторія” містить лінгвістичну інформацію, яка сприяє розширенню знань учнів про мову як систему, знайомить зі способами навчальної діяльності, допомагає учням набути міжпредметної компетентності для перенесення знань та вмінь, що в подальшому забезпечуватиме підготовку до майбутньої трудової діяльності.

2.2. Стан реалізації міжпредметних зв’язків у змісті поглибленого навчання української мови в сучасній школі

Як показують відвідані заняття вчителів української мови, у сучасній школі з реалізації міжпредметних зв’язків є певні здобутки.

Ознайомлення учнів з теоретичним матеріалом здійснюється переважно на *текстовому змісті матеріалу художнього твору (переважно програмового)*, а за потреби – й несуміжних предметів для кращого осмислення мовних категорій, їх функціонуванні в тексті. *Вступні вправи* проводяться словесниками переважно шляхом використання *прийомів зіставлення і порівняння* для забезпечення розуміння учнями насамперед стилістичної функції мовних одиниць у змісті текстового дидактичного матеріалу, а не тільки інформаційної.

Учителі-практики використовують матеріали з української та світової літератур для *тренувальних вправ* із метою вироблення в учнів умінь проводити мовний аналіз, лінгвістичні експерименти (розширення-згортання,

перебудова тексту). Для підготовчих вправ словесники широко застосовують тексти предметів, зміст яких має генетичні зв'язки з українською мовою (українська, зарубіжна літератури, іноземна мова та історія). Використання методичного прийому *лінгвістичного аналізу тексту* допомагає вчителям з'ясувати прогалини в опорних знаннях учнів та забезпечує їх усунення.

Застосовування в навчанні диференційованого підходу дає можливість учителям подавати домашні завдання учням відповідно до рівня опорних знань. Індивідуальне виконання вправ (виписування лексичних та синтаксичних одиниць із підручників географії, хімії, фізики, а також зі словників, довідників) з подальшою презентацією результатів, на думку багатьох словесників, формує стійкі професійні інтереси учнів.

Удосконалення вмінь виконувати різні види творчих завдань, серед яких *завершальні вправи, проблемні завдання*, здійснюється педагогами на текстовій основі міжпредметного змісту. Творчі роботи пов'язані насамперед з уявою учнів, тому потребують індивідуального підходу під час їх виконання. У практиці досвідчених учителів мають місце вироблені різноманітні індивідуальні форми виконання цього виду вправ, починаючи від складання речень до написання творів-мініатюр. Однак більшість словесників надає перевагу *репродуктивним* завершальним вправам, що не забезпечує розвиток мовленнєвої практики.

Для уроків розвитку мовлення (аудіювання, читання вголос та мовчки, письмові та усні перекази, твори-роздуми на морально-етичні теми) широко використовується дидактичний матеріал.

Педагоги Вінницького освітнього регіону (О.Гаврилюк, О.Панчук) у методичну ідею тематичних уроків покладають тексти, зміст яких відображає українську народну культуру (соціокультурна змістова лінія “Я і мистецтво (традиційне й професійне)”). Пов'язуючи усі мікроетапи уроку однією краєзнавчою тематикою, яка відображається в текстах, учителі розробляють завдання: “лінгвістичні ажури”, “синтаксичні загадки”, “діалогічне мереживо” та ін (ГаврилюкО., ПанчукО. *Світ який – мереживо казкове* / О.Гаврилюк, О.Панчук // *Дивослово*. – 2009. №9. – С.2–4).

Під час проведення лінгвістичного аналізу текстів учителі-словесники використовують методи проведення експериментів. Підготовлені добірки вправ і прийоми до них спрямовують педагогів самостійно добирати дидактичний текстовий матеріал, зміст яких забезпечував би виконання завдань: “вилучення певного мовного явища з тексту”, “підставлення замість мовного елемента синонімічного або функціонального”, “поширення (розгортання) тексту”, “згортання тексту”, “трансформація (перетворення) тексту”, “перестановка слів та інших мовних одиниць”, “уніфікація”, “порушення зв'язку між компонентами або частинами тексту”.

Реалізувати міжпредметні зв'язки на уроках вчителям-практикам допомагає використання чітко структурованих ігрових прийомів моделі, розробленої вчителями кафедри україністики Українського коледжу імені В.Сухомлинського, що має назву "Лінгвістична ігротека". Розроблені ігри групуються на три типи: навчальні, розвивальні та творчі. Засвоєнню учнями теорії тексту, його елементів допомагають *навчальні ігрові моделі*: "Крапка" (вміти розмежовувати речення), "Мовні обрахунки!" (аналізувати мовні явища). *Творчі ігри* "Лінгвістична палеонтологія" (відновити пропуски в тексті правильними відомостями), "Текстуальний шарварок" (відновлювати текст) розвивають уяву, творчий потенціал учнів. *Розвивальні ігри*: "Від добрих сусідів" (переписати текст, виправити помилки), "Визбирувач"(знаходити в тексті мовні явища), "Слідами власних помилок" (виправити в тексті помилки), "Літературний редактор", "Лови помилку!", "Перекладач" (перекладати, зберігаючи ідіостиль автора) – створюють передумови стійкості уваги, пам'яті, збагачення словника [41].

Забезпеченню високої щільності уроку, його ефективності, мотивації до глибшого осягнення мовних категорій і конструкцій сприяють завдання, представлені в посібнику "Нетрадиційні завдання з української мови" (*автор заслужений учитель України, вчитель-методист комунального закладу "Луцького навчально-виховного комплексу "Гімназія №14" Луцької міської ради Волинської області" О.Рудницька*). Завдання в посібнику структуровані за темами. Нестандартними є види робіт для контролю знань учнів: "лінгвофізичний диктант із завданнями", "бінарний диктант", "стилістичний диктант", "мовно-літературні диктанти", "диктант з творчим завданням" та ін.

Поглиблене вивчення української мови у 8–9-х класах з опорою на професійно орієнтовані тексти здійснюється педагогами на аспектних уроках мови і сприяє підготовці до фахової діяльності як філологічно обдарованих учнів, так і тих школярів, які мають інші професійні уподобання й нахили. У творчому портфолію учителів містяться матеріали за рубриками: "Відомі мовознавці", "Світ лінгвістичних професій" та ін. Професійно спрямовані тексти словесники використовують для аналізу та перевірки мовних знань (попереджувальні зорово-слухові диктанти, пояснювальні, вибіркові, відтворювані, творчі тощо). Зразки дотекстових та післятекстових завдань мають на меті повторення й узагальнення вивченого, контроль знань, умінь і навичок, виконання творчої роботи.

Професійна підготовка здійснюється вчителями також у позаурочний час під час відвідування учнями факультативів та елективних курсів.

У 9-х класах закладів освіти України вчителі працюють за програмою елективного курсу "Лексикографія української мови" (автор М.Степанюк), яка спрямовує учителів здійснювати навчання на текстовій основі міжпредметного змісту. Курс став суттєвим доповненням базового компоненту освіти, оскільки автор, окрім вправ зі словниками, підготував для вчителів дидактичний матеріал для опрацювання з дев'ятикласниками (тексти

з художньої літератури, цікавий пізнавальний матеріал із предметів шкільного курсу (фізика, історія, географія, російська та іноземні мови) [32].

Представлені у фахових журналах матеріали соціокультурної тематики вчителі використовують для перевірки вмінь учнів з аудіювання та мовчазного читання. Тексти сприяють соціалізації особистості, її компетентності, адже містять цікаві біографічні відомості про видатних учених, мислителів та інформацію з різних галузей діяльності людства. Завдання для аналізу текстів допомагають учителям формувати в учнів навички розуміння фактичного змісту, структури й мовного оформлення, значно рідше – уміння продукувати власні висловлювання [8; 9; 10].

2.3. Рівень знань, умінь і навичок з української мови учнів 8–9-х класів

Проведені бесіди з учителями-словесниками, відвідані уроки є підґрунтям для таких висновків. У сучасній школі на заняттях з української мови педагоги використовують різні методи і прийоми роботи з текстами на міжпредметній основі. Однак слід зазначити, що на уроках мають місце переобтяженість навчальною інформацією та її дублювання, не завжди структурування дидактичного матеріалу здійснюється з урахуванням змісту програм і підручників шкільного курсу.

Окрім того, для деяких словесників залишається проблемою вибір методів і прийомів, які спонукають до переосмислення наукових відомостей для реалізації міжпредметних зв'язків у роботі з текстами. Моделювання навчальних завдань не завжди передбачає мету повторення раніше вивченого мовного матеріалу, недооцінюється роль тексту для вироблення мовленнєвих умінь. Мало використовуються тексти з несуміжних предметів, що негативно впливає на розуміння учнями функціонування певних мовних категорій та конструкцій у змісті відповідних предметів.

Недостатня увага приділяється учителями виробленню в учнів дослідницьких умінь. Така робота здійснюється епізодично з використанням матеріалу несуміжних предметів (математика, фізика, географія та хімія).

Для одержання вихідних даних, що характеризують рівень сформованості знань, умінь і навичок учнів з української мови, вміння встановлювати зв'язки між навчальними предметами на текстовій основі, проводити узагальнення, висновки, ми провели контрольні роботи.

Виявити готовність учителів до навчання української мови на текстовій основі міжпредметного змісту нам допомогло анкетування вчителів та учнів, яке проводили наприкінці навчального року у 8-х класах.

Анкета для вчителів

1. Чи володієте Ви вміннями розглядати явища, події, факти під час пояснення нового матеріалу з позицій міжпредметних зв'язків ?

2. Яким методам і прийомам для реалізації міжпредметних зв'язків на уроках української мови надаєте перевагу?

3. На яких типах уроків використовуєте міжпредметні зв'язки? Чи впливають міжпредметні зв'язки на розвиток інтересу до вивчення української мови?
4. З яких предметів шкільного курсу Ви використовуєте навчальні тексти на уроках української мови?
5. Як здійснюєте міжпредметні зв'язки у процесі самостійної роботи учнів?
6. Чи навчаєте Ви самостійно встановлювати міжпредметні зв'язки? Як саме?
7. Чи використовуєте ситуативні завдання з використанням міжпредметних зв'язків? Наведіть приклади.
8. Чи формують навчальні тексти дослідницькі вміння і навички в учнів 8-9 класів?

Анкета для учнів

1. Як ви розумієте поняття “міжпредметні зв'язки”? Чи здійснюєте ці зв'язки на уроках української мови? З якими предметами?
2. Чи звертаєтесь під час виконання домашніх завдань до навчального матеріалу з інших предметів?
3. Як впливає на розвиток мовлення інформація з інших навчальних предметів?
4. Які вправи, що містять міжпредметну інформацію, для вас є цікавими? Чому?

Наводимо уривки відповідей учителів.

54 % опитаних учителів володіють умінням розглядати явища, події, факти з позицій міжпредметних зв'язків і погодилися з тим, що доречно подавати навчальний матеріал з урахуванням цих зв'язків у 8–9-х класах (перше питання анкети).

“Українська мова тісно пов'язана із предметами гуманітарного циклу; використання міжпредметних зв'язків підвищує рівень пізнавальних інтересів та рівень уже сформованих умінь та навичок”.

“Необхідно подавати новий матеріал, використовуючи міжпредметні зв'язки, що збагачує словниковий запас новими дефініціями лінгвістичної та інших терміносистем”.

“Пояснення нового матеріалу набагато продуктивніше, якщо використовувати міжпредметні зв'язки.”

“На уроках постійно присутній зв'язок з такими предметами, як етика, історія, світова література”.

На друге запитання анкети відповідь була така: 19 % респондентів убачають, що найефективнішими методами є лекція, евристична бесіда, розповідь учителя; 44 % вважають ефективним навчання з організацією спостереження над текстовим змістом аналізованого матеріалу. Ці респонденти навчають вихованців спостерігати над мовним матеріалом, робити висновки, узагальнення. Відзначаючи особливості міжпредметного

мовного матеріалу, належну увагу приділяють стильовим особливостям тексту. 12 % опитаних помилково ототожнюють поняття “метод” та “прийом”, а 25 % не дали чіткої відповіді.

Відповідаючи на третє запитання анкети, 68 % учителів назвали різні типи уроків (вивчення нового матеріалу; урок формування вмінь і навичок; спостереження над мовним матеріалом; повторення; узагальнення і систематизації знань), 32% не дали відповіді. Більшість зазначили, що використання міжпредметних зв'язків впливає на розвиток інтересу до вивчення української мови.

На четверте запитання ствердно і повну відповідь дали 58 % учителів. 30 % переконані, що мета використання міжпредметних зв'язків – подати й переосмислити інформацію з інших предметів, запам'ятати терміни, поняття, правила. Відповідь 6 % анкетованих була не точна і не переконлива.

У відповідях на п'яте запитання анкети 14 % зазначили, що постійно спрямовують учнів у процесі виконання домашніх завдань на міжпредметні зв'язки, вбачають позитивний вплив на зростання вмінь правильно аналізувати текстовий матеріал, 6% підкреслили негативний вплив (учні відчують певні труднощі під час виконання домашньої роботи; не завжди можуть пояснити, чим зумовлені зв'язки; важко дається охарактеризувати добір мовних засобів тощо). 34% недостатньо уваги приділяють міжпредметним зв'язкам у процесі самостійної роботи учнів, 10% словесників мало уваги приділяють визначенню стильової належності тексту, 50% на питання анкети не відповіли.

На шосте запитання 67% респондентів відповіли позитивно, навели приклади уроків, що підтвердило системність роботи. На уроках різних типів учителі постійно звертають увагу на зміст навчального матеріалу, вчать учнів переносити знання з інших предметів. 23% анкетованих розуміють важливість вмінь і навичок встановлювати зв'язки, проте для розгортання теми уроку частково використовують словникові диктанти міжпредметної термінологічної лексики. 10% не виконують із учнями такої роботи (“за браком часу”).

Відповідаючи на сьоме запитання анкети, 5 % учителів зазначили, що робота учнів із використанням міжпредметного матеріалу у процесі ситуативних завдань загалом здійснюється протягом усього навчання в школі. Більшість словесників розуміє, що вміння складати діалоги відповідно до запропонованої ситуації сприяє розвитку мовлення восьмикласників. 33% відповіли стисло: *“Так. Використовуємо. Пропонуючи певні ситуативні завдання, робимо їх аналіз”, “... виконуємо вправи”, “... досліджуємо лексику”, “... проводимо їх зіставлення”*. Не приділяють належної уваги цим завданням 24%, 38% не змогли дати повної вичерпної відповіді, а обмежилися лише загальними фразами.

На останнє запитання анкети ствердні відповіді дали 27% учителів. 64% відповідей свідчать про несистематичну роботу над формуванням в учнів

дослідницьких умінь і навичок, 9% не дали конкретної відповіді на поставлене питання.

Як бачимо, результати анкетування засвідчили невисокий рівень теоретичної і практичної підготовки словесників до роботи з текстами міжпредметного змісту. Не всі вчителі показали глибокі знання про методи і прийоми навчання, типи уроків. Частина з них обмежена у виборі типів вправ, дидактичного матеріалу, у створенні ситуативних завдань тощо.

*Спостереження й аналіз уроків проводилися з метою вивчення рівня сформованості знань, умінь переносити із суміжних і несуміжних з українською мовою предметів для створення висловлювань (усних і письмових). Учителі-словесники використовують переважно міжпредметний зміст навчального матеріалу на уроках закріплення інформації. Для встановлення зв'язків між предметами застосовують метод бесіди, пояснювально-ілюстративний, інколи – дослідницький. Завдання переважають репродуктивні (“*списати текст*”, “*пояснити значення виділених курсивом слів*”), мало уваги приділяється повторенню теоретичних відомостей, відсутня система в організації спостереження над мовними категоріями, їх функціями в тексті.*

Як виявилось, проблема опрацювання текстового матеріалу міжпредметного змісту цікава й актуальна і для вчителів, і для учнів, однак водночас свідчить про низький рівень фахової підготовленості педагогів з означеної проблеми, що можна частково пояснити відсутністю доступної лінгвометодичної літератури.

Проведене анкетування допомогло виявити мотивацію до засвоєння теоретичного матеріалу з урахуванням міжпредметного змісту навчальних предметів.

Відповіді учнів на перше запитання анкети показали, що вони розуміють поняття “*міжпредметні зв'язки*” (81%). На уроках використовують матеріал таких шкільних предметів: української літератури, світової літератури, історії, географії. Разом із тим зустрічалися такі відповіді (19%), що “*здійснювати ці зв'язки доводиться не завжди*”, “*рідко звертаємо увагу на міжпредметні зв'язки*”.

Складним для учнів виявилось друге питання, на яке тільки 25% дали повну правильну відповідь. Учні зауважили, що користуються підручниками, довідковою літературою під час написання лінгвістичних повідомлень, творів, підготовки стіннівок, конкурсів, виписують речення, слова, проводять види мовного розбору на різних текстах; зазначили, що для підготовки рефератів інформація з інших предметів необхідна. Більшість респондентів (75%) на питання не відповіли.

Відповіді на третє питання анкети показали, що 80% учнів усвідомлюють, що для розвитку власного мовлення важливу роль відіграє інформація з інших навчальних предметів. Решта респондентів (20%) не змогла правильно пояснити, що володіння інформацією зі шкільних

предметів, уміння її застосовувати на уроках української мови сприяє володінню стилями та загальному розвитку мовлення.

На четверте питання анкети 25% учнів вказали тексти для переказів, читання мовчки, аудіювання і завдання до них: “ ... читання цікавих текстів на уроці викликає бажання перевірити таку інформацію в Інтернет, щоб отримати додаткові відомості, поміркувати або перевірити значення слова за словником...”. Решта анкетованих (62%) відповіли, що такі вправи викликають труднощі, оскільки їх виконання потребує систематичного повторення раніше вивчених відомостей.

Бесіди з учнями 8–9-х класів та спостереження на уроках свідчать, що самі школярі недостатньо співвідносять знання, одержані в курсі української мови, з набутими в процесі вивчення інших предметів, рідко встановлюють зв'язки між змістом різних предметів.

Оскільки навчання і виховання підростаючого покоління потребує певного об'єднання комплексу знань, умінь та навичок, це зумовило освітян поступово змінювати підходи до освітнього процесу. Велике значення має подання матеріалу вчителем, уміння цікаво і зрозуміло пояснити матеріал, що активізує інтерес, посилює мотивацію навчання. Якщо учень не бачить життєвого значення певних знань, то в нього втрачається інтерес до опанування навчальних дисциплін.

Вивчення кожного предмета передається учневі, засвоюється ним у формі слова, яке справді набуває вагомого значення в тексті, що містить цікаву пізнавальну, виховну, комунікативну інформацію. Аналіз синтаксичних конструкцій на уроках української мови, які представлені в текстах художніх творів, дають можливість учням виконують певні образотворчі функції, тоді як аналіз текстів несуміжних з мовою предметів сприятиме повторенню раніше вивчених відомостей.

Анкетування є підставою стверджувати, що опанування курсу української мови відбувалося відповідно до вимог програми. Разом з тим на уроках не завжди створювалися умови для повного засвоєння теоретичного матеріалу з урахуванням міжпредметного змісту, тому знання та вміння учнів виявилися не досить глибокими. Однак зауважимо, що аналіз результатів анкетування восьмикласників засвідчив їх зацікавленість роботою з текстами міжпредметного змісту. У ході опитування з'ясовано, що учні поверхово обізнані з особливостями тексту та його стильовою різноманітністю, завдання до вправ на текстовій основі потребують постійного повторення мовних категорій. Не вміють діти визначити роль інтеграційного тексту у власному мовленні, учням складно вказати сферу використання інформації з навчальних текстів.

Невисокий рівень мотивації учнів 8-х класів до встановлення міжпредметних зв'язків засобами навчального матеріалу спричинений відсутністю відповідної системи роботи на уроках, під час виконання домашніх завдань. Учителі недостатньо уваги приділяють роботі з текстами,

їх аналізу, практичному застосуванню; не наголошують на важливості науково-навчального тексту в мовленнєвій діяльності школярів.

Результати проведення контрольних робіт визначалися за рівнями: високий, достатній, середній, низький (зміст їх визначено в чинній програмі).

Учням 8-х класів було запропоновано текст без заголовка і завдання до нього.

Завдання до тексту:

1. Прочитайте текст. Доберіть заголовок (“Гімн від географа”). Визначте тему, стиль і тип мовлення, вкажіть на структурно-композиційну будову тексту.

2. *Поширте* речення, використовуючи відокремлені члени речення.

3. *Напишіть* відтворюваний диктант.

4. *Опишіть* природне явище, згадане автором тексту гімну, використовуючи різні синтаксичні конструкції.

Гімн від географа

Павло Петрович Чубинський є автором тексту українського національного гімну. Цікаво, що в цьому гімні згадано кілька географічних об'єктів. Насамперед, це головну ріку України – Дніпро, а також ріку Сан і Чорне море. Автор гімну згадує також ріку Дон, що впадає в Таганрозьку затоку Азовського моря, де пролягла частина східного кордону України з Росією. А рядки “Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці” – приклад образного порівняння, що дає підставу для пригадування утворення такого виду атмосферних опадів, як роси (З підручника географії).

Результати кількісного та якісного аналізів виконання першого завдання є були підґрунтям для такого висновку: 82% учнів продемонстрували навички читання вголос відповідно до норм орфоепії, показали, що орієнтуються в навчальному матеріалі з різних предметів шкільного курсу, тому з упевненістю вказали на міжпредметні зв'язки: “текст взято з підручника географії”. Без утруднення учні дібрали заголовок до тексту “Гімн від географа”, визначили тему, стиль і тип мовлення, вказали на структурно-композиційну будову тексту. 18% школярів віднесли текст до “прозового наукового твору”, вказавши, що це “тип мовлення”.

Складнішим для учнів виявилось наступне завдання, мета якого – перевірити рівень сформованості в учнів мовних умінь та навичок роботи з науково-навчальним текстом: *поширити текст, використовуючи відокремлені члени речення (лінгвістичний експеримент)*. Якість виконання завдання становила 46%. Аналіз виконаного завдання свідчив про недостатній рівень володіння певними уміннями та навичками проводити лінгвістичні експерименти.

Метою наступного завдання було перевірити теоретичні знання про мовні категорії та конструкції, вміння писати відтворюваний диктант поданого тексту. Якість виконаної роботи становила 58%. Не впорались із

завданням 8%, на середньому рівні впорались 34%. Учнім складно було передати зміст тексту по пам'яті. До того ж вони допустили орфографічні та пунктуаційні помилки. Це свідчило про відсутність сформованих в учнів умінь і навичок, про недостатню увагу вчителів-словесників до таких видів диктантів.

Перевірити рівень володіння мовно-мовленнєвими нормами – мета виконання останнього творчого завдання: *описати природне явище, згадане автором гімну, використовуючи різні синтаксичні конструкції*. Труднощі викликала побудова змісту тексту. Восьмикласники мали показати у власній творчій роботі вміння описати природне явище – *росу*. Якість виконаних робіт учнів становила (28%), переважна більшість утворених конструкцій – прості однотипні.

Результати контрольних робіт показано в таблиці 2.1. Кількісний та якісний аналіз виконання завдань контрольних робіт.

Таблиця 2.1

Рівень	завдання	високий			достатній			середній			початковий		
		12 б.	11б.	10б.	9б.	8б.	7б.	6б.	5б.	4б.	3б.	2б.	1б.
Текст “Гімн від географа”	1	8 3%	13 4%	13 4%	89 30%	85 28%	38 13%	25 8%	29 10%	–	–	–	–
	2	–	–	12 4%	44 15%	61 20%	22 7%	32 11%	42 14%	37 12%	36 12%	14 5%	–
	3	–	–	18 6%	45 15%	49 16%	61 20%	56 19%	26 9%	21 7%	18 6%	6 2%	–
	4	–	–	–	10 3%	35 12%	39 13%	71 24%	66 22%	63 21%	16 5%	–	–

Аналіз робіт засвідчив недостатній рівень сформованості мовно-мовленнєвих умінь і навичок учнів виконувати завдання з текстами міжпредметного змісту. Це можна пояснити тим, що восьмикласники сприймають текст як головне джерело навчальної інформації, недостатню увагу при цьому приділяючи мовним засобам та їх аналізу, визначенню їх ролі в розвитку власного мовлення.

Отже, хід і результати контрольних робіт показали, що учні 8-х класів загалом засвоїли основні завдання програми, проте рівень роботи з текстами міжпредметного змісту є низьким. Учні 8-х класів поверхово орієнтуються в питаннях функціонування мовних категорій і конструкцій в текстах міжпредметного змісту; неточно розкривають його мовні особливості; не звертають уваги на мовні категорії, представлені в тексті, не приділяють уваги повторенню; виявляють неточності в розрізненні мовних засобів, що властиві текстам різних стилів; допускають порушення у виконанні мисленнєвих дій – порівнянні, узагальненні, моделюванні, продукуванні власних висловлювань.

Глосарій

Вступні вправи – вид завдань, які виконуються після опрацювання нового теоретичного матеріалу з використанням прийомів зіставлення і порівняння.

Завершальні вправи – вид навчальної роботи для закріплення теоретичних знань, вироблення практичних умінь та навичок.

Моделювання навчальних завдань – добір завдань для усвідомленого засвоєння теоретичних відомостей, вироблення практичних умінь аналізувати мовні явища, використовувати набуті навички у процесі комунікації.

Підготовчі вправи – вид завдань для підготовки учнів до засвоєння нового теоретичного матеріалу.

Проблемні питання – завдання, що сприяють продуктивному засвоєнню теоретичних відомостей та активізації навичок мислення.

Репродуктивні завершальні вправи – вид навчальної роботи, що орієнтована на закріплення теоретичних відомостей без належної мовленнєвої практики.

Сучасний урок української мови – форма навчання, спрямована на формування міжпредметної компетентності, діалектичного мислення на основі використання здобутків сучасної лінгводидактики.

Тренувальні вправи – завдання для набуття практичних умінь проводити різні види мовного аналізу з метою закріплення теоретичного матеріалу.

Рекомендована література: [7; 8, 22–26; 9, 7–11; 10, 19–22; 18; 25; 39; 32; 33; 39;40; 41]

Запитання та завдання та для самоконтролю

1. Розкрити стан реалізації міжпредметних зв'язків у змісті поглибленого навчання української мови сучасної школи.

2. Назвати види вправ, які використовуються вчителями на різних типах уроків.

3. Які види завдань елективного курсу “Лінгвістична лабораторія” допомагають досягти міжпредметних узагальнень у 8–9-х класах?

4. Розробити завдання для проведення лінгвістичного експерименту над текстом.

5. Записати навчальні ігрові моделі для розуміння поняття “текст”.

6. Дібрати завдання для виявлення рівня володіння поняттям “текст міжпредметного змісту”.

ІІІ. МОДЕЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ДО ТЕКСТІВ МІЖПРЕДМЕТНОГО ЗМІСТУ ТА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗРОБЛЕНОЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ

3.1. Методика вивчення мовних категорій і конструкцій на текстовій основі

Як показують спеціальні дослідження, вміння здійснювати міжпредметні зв'язки на текстовій основі в учнів 8–9-х класів, є невисокі. Загалом учні синтезують зміст матеріалу, оцінюють факти, події, явища, проте в їх знаннях і вміннях є ще багато недоліків. Значна частина школярів недостатньо володіє навичками самостійно формулювати висновки, узагальнення, будувати докази чи спростування, добираючи відповідні мовні категорії та конструкції. Крім того, відсутність системи роботи з текстами міжпредметного змісту негативно впливає на формування мовно-мовленнєвих умінь і навичок.

Перевірка ефективності розробленої системи навчання, що включала зміст, форми і методи роботи, проводилася у 8–9-х класах навчальних закладів із поглибленим вивченням української мови і включала такі завдання:

- 1) сформулювати знання про мовну систему засобами текстової основи міжпредметного змісту;
- 2) виробити необхідні вміння і навички комунікативно виправдано послуговуватися мовними категоріями і конструкціями у процесі мовленнєвої діяльності;
- 3) розробити систему дотекстових і післятекстових завдань, спрямованих на повторення мовних категорій та виконання відповідних творчих завдань;
- 4) удосконалити мовно-мовленнєву компетентність задля розвитку загальної культури мовлення.

Відповідно до завдань навчання української мови було розроблено програму вивчення мовних категорій і конструкцій на текстовій основі міжпредметного змісту для учнів 8–9-х класів із поглибленим вивченням української мови, побудованої на основі чинної програми [32]. Структура і зміст методики навчання на текстовій основі міжпредметного змісту містили такі компоненти:

- 1) перелік тематичних блоків та планування уроків, які передбачали засвоєння мовних категорій і конструкцій у процесі роботи з текстами міжпредметного змісту;
- 2) кількість годин, передбачених для опрацювання кожного тематичного блоку;
- 3) мету уроку; 4) міжпредметні зв'язки; 5) перелік умінь, навичок, які мають бути сформовані на уроках; 6) назви текстів та методика їх опрацювання.

Система запропонованих дотекстових і післятекстових завдань, спрямованих на засвоєння мовних категорій і конструкцій, використовувалася не лише на уроках, проекти яких подано у цій програмі, а й під час занять курсу за вибором “Лінгвістична лабораторія”.

Зміст навчання включав такі етапи:

1) вивчення розділу “Міжпредметні зв’язки” чинної програми для 8-9-х класів із поглибленим вивченням української мови та опорних тем із програм і підручників інших навчальних предметів;

2) облік міжпредметних зв’язків, читання додаткової наукової, науково-популярної літератури та методичної літератури;

3) розробку уроків з використанням текстової основи міжпредметного змісту та добір методичних прийомів для їх реалізації;

4) добір завдань для контролю й оцінювання результатів здійснення міжпредметних зв’язків у навчанні української мови.

Табличне відображення обліку міжпредметних зв’язків української мови сприяло розв’язанню завдань:

- вичленити та наочно відобразити зв’язки української мови з навчальними предметами шкільного курсу (українська література, географія, фізика, хімія, історія України тощо);

- визначити теми, споріднені з українською мовою для уникнення дублювання;

- дібрати ефективні форми, методи та прийоми, запроваджені під час проведення уроків для вивчення взаємопов’язаних з українською мовою тем;

- скласти різні варіанти завдань до текстової основи міжпредметного змісту;

- провести моніторинг ефективності застосування текстової основи міжпредметного змісту на уроках української мови.

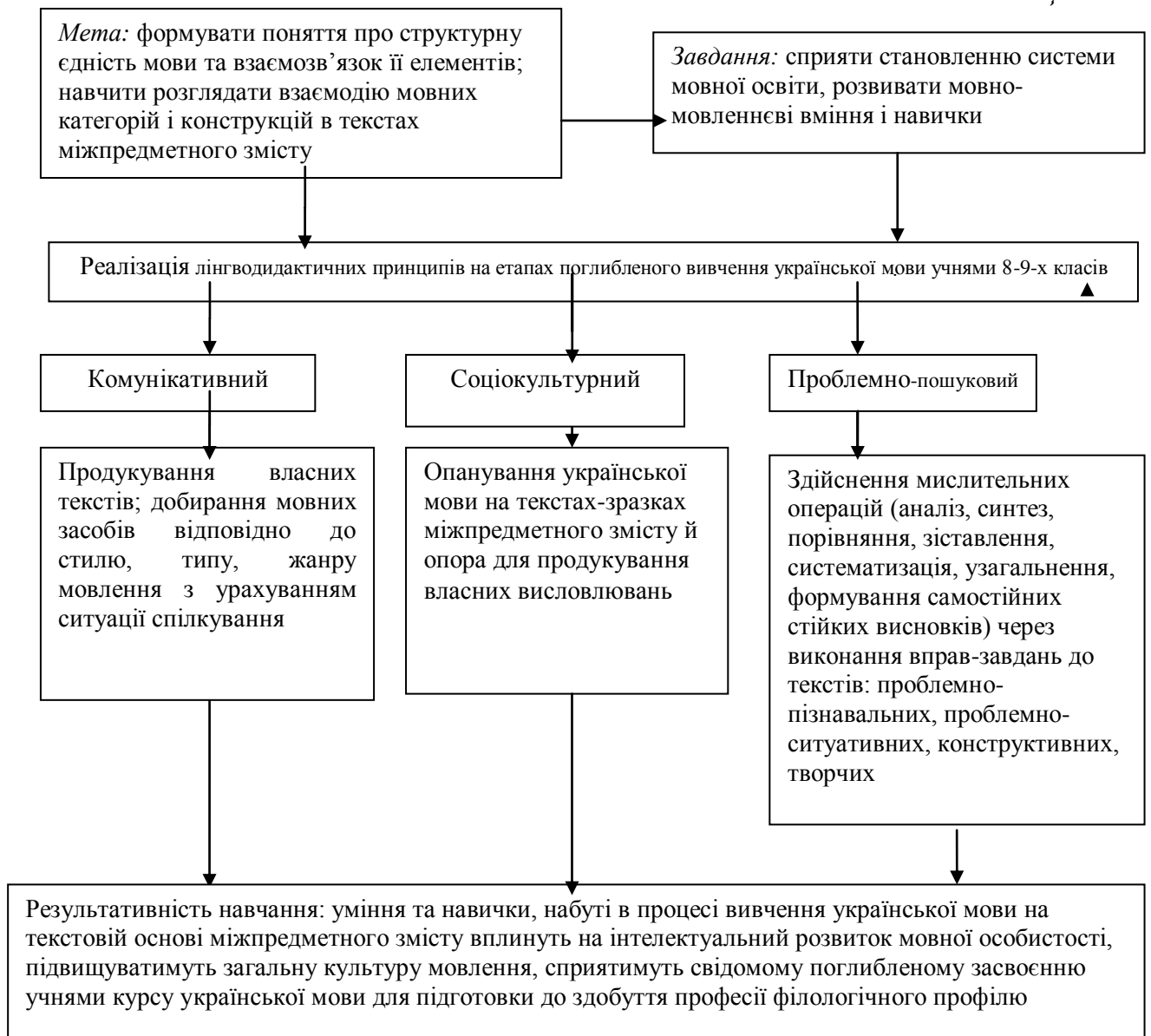
Для оптимізації змісту навчання в класах програмовий матеріал ми доповнювали важливими, на нашу думку, теоретичними знаннями про мовні категорії й конструкції на текстовій основі міжпредметного змісту, виділяли у створеній нами програмі соціокультурну лінію, оскільки її змістове наповнення відповідає нормі відбору відомостей таких сфер відношень, як-от: “Я й українська мова та література”, “Я і національна історія й культура (звичаї, традиції, свята, культура взаємин)”, “Я і ми (родина, народ, людство)”, “Я і рідна природа”, “Я і мистецтво (традиційне й професійне)”, “Я як особистість”.

Під час вивчення мовних категорій і конструкцій застосовували комплексний підхід до подання навчальної інформації, відповідно добираючи завдання на текстів, зміст яких відображав зв’язки між предметами.

Для опрацювання взаємодії мовних категорій і конструкцій на основі текстів міжпредметного змісту розробили *лінгвометодичну модель навчання української мови на текстовій основі*, яка відповідає вимогам чинної Програми [32] (таблиця 3.1, с.37).

Лінгвометодична модель навчання української мови на текстовій основі

Таблиця 3.1.

До основних тематичних блоків поглибленого вивчення української мови у 8-му класі належали:

- Тематичний блок I. Вступ. Повторення й узагальнення вивченого.
- Тематичний блок II. Синтаксис і пунктуація. Словосполучення й речення.
- Тематичний блок III. Просте речення.
- Тематичний блок IV. Односкладні речення. Неповне речення.
- Тематичний блок V. Речення з однорідними членами.
- Тематичний блок VI. Речення зі звертаннями, вставними словами, словосполученнями, реченнями.
- Тематичний блок VII. Речення з відокремленими реченнями.

– Тематичний блок VIII. Повторення в кінці року відомостей про речення.

Для 9-го класу було виділено також вісім тематичних блоків:

– Тематичний блок I. Вступ. Повторення й узагальнення вивченого.

– Тематичний блок II. Пряма й непряма мова. Діалог.

– Тематичний блок III. Складне речення та його ознаки. Складносурядне речення.

– Тематичний блок IV. Складнопірядне речення.

– Тематичний блок V. Безсполучникове складне речення.

– Тематичний блок VI. Складне багатокomпонентне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку.

– Тематичний блок VII. Лінгвістика тексту.

– Тематичний блок VIII. Узагальнення й систематизація вивченого в 5–9-х класах.

Методика вивчення мовних категорій і конструкцій на текстовій основі міжпредметного змісту включала такі тематичні блоки:

8 клас

Тематичний блок I. (6 годин)

Тема уроку. *“Вступ. Розвиток української мови. Мова – найважливіший засіб пізнання, спілкування й впливу. Мовні норми. Мовленнєві помилки.”*

Тип уроку: *узагальнення і систематизація знань.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з географії “Духовна культура українського народу”.*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, бесіда, слухо-зоровий диктант.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *обирати мовні засоби відповідно до мети спілкування; удосконалювати правописні навички.*

Тема уроку. *“Повторення й узагальнення вивченого. Розділи науки про мову та мовні одиниці”.*

Тип уроку: *узагальнення і систематизація знань.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал “Світ звуків, кольорів та чисел”(зв'язок із живописом, музикою, математикою).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *розпізнавання мовних одиниць, метод вправ.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *розуміти фактичний зміст, тему й основну думку прочитаного; виділяти основну і другорядну інформацію; обирати мовні засоби відповідно до мети спілкування.*

Контрольна робота: диктант *“Цвіте терен, цвіте терен”* та мовчазне читання тексту *“Володар філософського каменя Альберт Великий”*

Тематичний блок II. Синтаксис і пунктуація. Словосполучення й речення. (16 годин)

Тема уроку. *“Основні одиниці синтаксису – словосполучення й речення.”*

Тип уроку: *вивчення нової інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з історії (“Дивний напис на камені”), термінологічна лексика з хімії ініомовного походження.*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, бесіда, лінгвістичний експеримент.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *розуміти фактичний зміст, тему й основну думку прочитаного; розрізняти основну й другорядну інформацію; розвивати зв’язне мовлення.*

Контрольна робота: *тестування та аудіювання тексту “Чому літають птахи і літаки”*

Тематичний блок III. Просте речення (16 годин).

Тема уроку. *“Підмет. Способи його вираження. Простий присудок. Дієслівний складений присудок. Способи його вираження.”*

Тип уроку: *вивчення нової інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з літератури (“Голубе диво”).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, пошукові завдання, бесіда за проблемними запитаннями.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *розуміти фактичний зміст, тему й основну думку прочитаного; дослідницькі вміння; розвивати зв’язне мовлення.*

Контрольна робота: *тест.*

Тематичний блок IV. Односкладні речення. Неповне речення (11 годин).

Тема уроку. *“Односкладні речення з головним членом, співвідносним із присудком: означено-особові, неозначено-особові”*

Тип уроку: *вивчення нової інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з літератури (“Дуб-метроном”).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, конструювання речень, лінгвістичний експеримент, бесіда за проблемними запитаннями.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *розуміти фактичний зміст, аналізувати мовні одиниці в тексті; дослідницькі вміння; розвивати зв’язне мовлення.*

Тема уроку. *“Виразне читання вголос художніх текстів”*

Тип уроку: *урок розвитку зв'язного мовлення.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал із художньої літератури (“Слово матері”, оповідання Б.Антоненка-Давидовича).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *фронтальна бесіда, спостереження над мовним матеріалом, бесіда за змістом прочитаного.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *читати текст, передавати особливості змісту, стилю, авторський задум, розуміти фактичний зміст; дослідницькі вміння; розвивати зв'язне мовлення.*

Тема уроку. *“Повні й неповні речення. Тире в неповних реченнях.”*

Тип уроку: *урок вивчення нової інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал із художньої літератури (“Коротке щастя неповнолітньої Катрі”; “Хто ти?”, Є.Гуцало), світової літератури (“Лисиця і Терен”).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, бесіда за проблемними запитаннями, метод систематизуючої розповіді, вільний диктант.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *робити висновки, розуміти фактичний зміст; дослідницькі вміння; обґрунтовувати вживання розділових знаків; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: *тест, письмовий переказ тексту публіцистичного стилю “Святий обов'язок”.*

Тематичний блок V. Речення з однорідними членами (10 годин).

Тема уроку. *“Однорідні означення, відмінність їх від неоднорідних.”*

Тип уроку: *урок вивчення нової інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з літератури (“Ліс на Волині”).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, мовний аналіз, лінгвістичний експеримент (вилучення з тексту мовних одиниць), метод систематизуючої розповіді.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *робити лінгвістичні повідомлення, висновки на основі мовного аналізу тексту; дослідницькі вміння; обґрунтовувати вживання розділових знаків; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: *тест.*

Тематичний блок VI. Речення із звертаннями, вставними словами, словосполученнями, реченнями (10 годин).

Тема уроку. *“Розділові знаки при звертанні, вставних словах, словосполученнях і реченнях.”*

Тип уроку: *урок вивчення нової інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з художньої літератури (“Бабине літо”), опис хімічного дослідю.*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, метод бесіди, мовний аналіз, метод систематизуючої розповіді, самодиктант, метод вправ.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *робити висновки на основі мовного аналізу тексту; дослідницькі вміння; обґрунтовувати вживання розділових знаків; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: тест та контроль якості читання *тексту мовчки “Філософська система Аристотеля”.*

Тематичний блок VII. Речення з відокремленими реченнями (14 годин).

Тема уроку. *“Поняття про відокремлення.”*

Тип уроку: *урок вивчення нової інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з історії музичної культури (“Йоганн Себастьян Бах”), народознавства (опис звичаїв, які побутують у різних місцевостях).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, метод бесіди, мовний аналіз, лінгвістичний експеримент, метод вправ.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *робити висновки на основі мовного аналізу тексту; дослідницькі вміння; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: тест, контрольне аудіювання тексту *“Метали на службі в людини”.*

Тематичний блок VIII. Повторення в кінці року відомостей про речення (3 години).

Тема уроку. *“Правотис. Розділові знаки в простому реченні.”*

Тип уроку: *урок систематизації та узагальнення вивченої інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з фізики (“Ісаак Ньютон”)*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, метод бесіди, мовний аналіз, вільний диктант із продовженням.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *розпізнавати мовні явища, робити узагальнення; дослідницькі вміння; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: диктант *“ І вічний поклик до життя”.*

9 клас

Тематичний блок I. Вступ. Повторення й узагальнення вивченого (2 години).

Тема уроку. *“Синтаксис простого речення. Просте неускладнене й ускладнене речення.”*

Тип уроку: *урок повторення й узагальнення вивченої інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал із засобів масової інформації про професії.*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, метод бесіди, мовний аналіз, відтворюваний диктант, творча робота.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *розпізнавати мовні явища, робити узагальнення; дослідницькі вміння; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: диктант “Батьківська хата”, контрольного аудіювання тексту “Життя і наукова діяльність Георга Ома”.

Тематичний блок II. Пряма й непряма мова. Діалог (10 годин).

Тема уроку. *“Способи передачі чужого мовлення.”*

Тип уроку: *урок повторення й узагальнення вивченої інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал із літератури (“Ворона і Чиж”).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, метод бесіди, мовний аналіз, узагальнювальна бесіда.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *розпізнавати мовні явища, робити узагальнення; дослідницькі вміння; розвивати зв'язне мовлення.*

Тема уроку. *“Твір-роздум в публіцистичному стилі на морально-етичні й суспільні теми за одним із афоризмів Езопа”.*

Тип уроку: *урок розвитку зв'язного мовлення.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з художньої літератури (“Езоп”).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, метод фронтальної бесіди, метод вправ.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *аналізувати текст; створювати твори-роздуми з урахуванням стилю і типу мовлення; дослідницькі вміння; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: тест та перевірка мовчазного читання тексту “Чим займається механіка в наші дні”.

Тематичний блок III. Складне речення та його ознаки. Складносурядне речення (16 годин).

Тема уроку. *“Розрізнення складносурядних речень і простих з однорідними членами і сполучниками”.*

Тип уроку: *урок вивчення нової інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з художньої літератури (“Жовтень”, збірка Т.Шевченка “Кобзар”).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, метод бесіди за проблемними запитаннями, лінгвістичний експеримент, метод вправ.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *аналізувати текст; дослідницькі вміння; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: тест.

Тематичний блок IV. Складнопідрядне речення (22 години).

Тема уроку. *“Складнопідрядне речення з одним підрядним. Будова складнопідрядного речення”.*

Тип уроку: *урок вивчення нової інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з географії (“Земля”, “Розвиток ядерної енергетики”, “Сахароза”).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, метод бесіди за проблемними запитаннями, метод вправ.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *аналізувати текст; створювати твори-роздуми з урахуванням стилю і типу мовлення; дослідницькі вміння; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: диктант *“Зажинки”.*

Тематичний блок V. Безсполучникове складне речення (8 годин).

Тема уроку. *“Смислові відношення й засоби зв'язку між частинами безсполучникового складного речення”.*

Тип уроку: *урок вивчення нової інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з географії (“Місце України на політичній карті Європи і світу”, історії (“Українське мистецтво та архітектура в другій половині XIX ст.”).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, лінгвістичне дослідження, метод бесіди за проблемними запитаннями, робота з підручником, метод вправ.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *аналізувати текст; обґрунтовувати результати дослідження; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: тест.

Тематичний блок VI. Складне багатокomпонентне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку (12 годин).

Тема уроку. *“Складні речення з різними видами зв'язку (сполучниковим і безсполучниковим). Різне поєднання сурядних і підрядних зв'язків у таких реченнях”.*

Тип уроку: *урок вивчення нової інформації.*

Міжпредметний зміст уроку: *текстовий матеріал з художньої літератури (“Чорна рада”(П.Куліш, “Грім”(Є.Гуцало).*

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом; лінгвістичне дослідження; метод бесіди за проблемними запитаннями; метод вправ.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *аналізувати текст; обґрунтовувати результати дослідження; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: тест, аудіювання тексту *“У Пилипівку день до обіду”.*

Тематичний блок VII. Лінгвістика тексту (4 години).

Тема уроку. “Актуальне членування: відоме й нове. Структура тексту. Складне синтаксичне ціле (ССЦ), його ознаки”.

Тип уроку: урок вивчення нової інформації.

Міжпредметний зміст уроку: текстовий матеріал з фізики (“Так виникає блискавка”).

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, аналіз, метод бесіди за проблемними запитаннями, робота з підручником, метод вправ.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *аналізувати текст; з'ясувати засоби зв'язку речень; обґрунтовувати результати дослідження; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: тест, мовчазне читання тексту “Полювання з гончим псом”.

Тематичний блок VIII. Узагальнення й систематизація вивченого в 5–9-х класах (12 годин).

Тема уроку. “Звуки мови й знаки письма. Вимова голосних і приголосних звуків у словах. Типи орфограм”.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації.

Міжпредметний зміст уроку: текстовий матеріал зі світової літератури (“Спрагла Ворона”), “Як одержують звук?”, з підручника “Всесвітня історія”(Розвиток науки і техніки. Духовне життя народів Європи та Америки наприкінці XVIII-XIX).

Методи опрацювання текстового матеріалу: *спостереження над мовним матеріалом, метод бесіди за проблемними запитаннями, робота з підручником, метод вправ.*

Уміння й навички, сформовані на уроці: *аналізувати текст; з'ясувати засоби зв'язку речень; обґрунтовувати результати дослідження; розвивати зв'язне мовлення.*

Контрольна робота: диктант “Національний заповідник “Софія Київська””.

Вищеназвані тематичні блоки містили матеріал міжпредметного змісту відповідно до чинної програми в поєднанні з відомостями про текст, що мають важливе практичне застосування, спрямоване на удосконалення мовно-мовленнєвих умінь і навичок учнів 8–9-х класів. Продемонструємо це на прикладі тематичного блоку “Вступ. Повторення й узагальнення вивченого” (8 клас).

Структурування навчального матеріалу здійснювалося відповідно до змісту тематичних блоків, наповненістю мовними категоріями та конструкціями.

Оптимальний зміст навчання української мови за розробленою методикою визначався ефективністю використання на уроках текстової основи міжпредметного змісту, що містила цікаві біографічні відомості про

видатних учених, мислителів та пізнавальні наукові знання, як-от: “Філософська система Аристотеля”, “Життя і наукова діяльність Георга Ома”, “Чим займається механіка в наші дні”, “Чому літають птахи і літаки”, “Світ звуків, кольорів та чисел!”, “Духовна культура українського народу” тощо.

Такий дидактичний матеріал, дібраний з урахуванням змісту навчального матеріалу предметів шкільного курсу для 8–9-х класів, сприяв соціалізації особистості, її компетентності [8; 9; 10].

Систему завдань до текстової основи міжпредметного змісту було розроблено відповідно до мети, спрямованої на реалізацію змістових ліній (мовної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної). Так, повторення й узагальнення матеріалу, вивченого в попередніх класах, відбувалося шляхом читання мовчки та вголос текстів “Духовна культура українського народу”, “Національний заповідник “Софія Київська”. У процесі читання учнями текстів міжпредметного змісту відбувався процес текстосприймання, який розвивав розуміння фактичного змісту, причинно-наслідкових зв’язків, теми й основної думки, взаємодії мовних категорій та конструкцій.

Дотекстові завдання передбачали удосконалення мовних норм та їх обґрунтоване вживання. Написання попереджувального диктанту було спрямоване на вироблення навичок через зорове й слухове сприймання письмово передати не лише зміст тексту, а також орфограми та пунктограми. Метою подальшої письмової роботи над створенням учнями текстів була перевірка здатності будувати зв’язну (усну) розповідь на запропоновану соціокультурну тему. Така робота передбачала опрацювання відповідної пізнавальної літератури з фольклору, історії, географії тощо. Учитель перевіряв уміння і навички учнів комунікативно виправдано користуватися мовними категоріями і конструкціями в текстах творів.

Наступні етапи методики навчання на текстовій основі міжпредметного змісту відзначалися тематикою, ступенем пізнавальної активності учнів та метою дотекстових і післятекстових завдань. У шкільній практиці застосування текстового матеріалу міжпредметного змісту зменшує обсяг навчальної інформації, зокрема позбавляє дублювання окремих фактів, що сприяє збільшенню часу на виконання практичних завдань: різні види мовного розбору, проведення лінгвістичних експериментів, досліджень, пошуків тощо.

Як зазначають автори “Концепції когнітивної методики навчання української мови” (М.Пентиліук, О.Горошкіна, А.Нікітіна), “зміст навчання істотно збагачується за рахунок роботи з позалінгвальною інформацією шляхом виконання когнітивно-розвивальних вправ ” (*Пентиліук М.І., Горошкіна О.М., Нікітіна А.В. Концепція когнітивної методики // Дивослово. – 2004. – №4. – С.5–9*).

У зв’язку з цим учням було запропоновано для виконання такі види вправ:

1. *Аналітичні.* Класні вправи проводилися для аналізу текстового

матеріалу “Дивний напис на камені”, “Світ звуків, кольорів та чисел”, “Слово матері”, “Коротке щастя неповнолітньої Катрі”, “Лисиця і Терен”, “Бабине літо” та ін. Прочитавши тексти, учні визначали стиль, жанр, основну думку; розпізнавали мовні категорії, обґрунтовували їх уживання; з’ясовували поняття “мовні норми”, “мовленнєві помилки”; розвивали вміння визначати логічні зв’язки у змісті тексту.

2. *Комунікативні.* Усні та письмові вправи були спрямовані на залучення учнів до створення власних висловлювань на основі прочитаних текстів “Езоп”, “Дивний напис на камені”, “Голубе диво”, “Слово матері”.

Завдання ставилися такі: напишіть твір-роздум за одним із афоризмів Езопа; висловіть думку з приводу того, чи варто шукати першооснову світу; напишіть твір-опис “Голубе диво навколо нас”.

3. *Асоціативні.* Вправи застосовувалися для виявлення вмінь передавати емоційно-почуттєве ставлення до прочитаних текстів різних стилів та жанрів “Ліс на Волині” тощо. Завдання передбачали перевірку орфографічних знань, проведення мовного розбору, визначення ролі фонетичних явищ у змісті тексту, проведення лінгвістичного експерименту (згортання й розгортання тексту). Творчі завдання передбачали перевірку вмінь і навичок будувати висловлювання на запропоновану тему:

- Передати в творі-описі враження від перебування в лісі.
- Описати природне явище, згадане автором гімну.
- Описати весняний ранок, використовуючи художні засоби.

4. *Дослідницькі.* Письмові вправи передбачали залучення учнів до творчості через пошук та розв’язання проблемних завдань до текстів: “Так виникає блискавка”, “Дуб-метроном”, “Грім”, “Езоп”, “Земля” “Як одержують звук?” та ін. Учні виписували мовні явища, визначали галузі наук, до якої належить лексика, порівнювали тексти наукового і художнього стилів, проводили лінгвістичні експерименти.

Отже, розроблена система вправ на текстовій основі міжпредметного змісту відповідала вимогам діяльнісного підходу до змісту і методів навчання української мови і сприяла формуванню дослідницьких навичок з урахуванням індивідуальних інтересів учнів.

Під керівництвом учителя учні спостерігали міжпредметний текстовий матеріал і приходили до відповідних висновків, до усвідомлення виучуваних орфограм і пунктограм. Аналіз текстового матеріалу завжди супроводжувався поясненнями вчителя, короткою бесідою із запитаннями, записами, унаочненням тих чи інших мовних фактів.

Для перевірки ефективності запропонованої методики у 8-х і 9-х класах проводилися контрольні роботи: *диктанти, аудіювання, читання, тестування, переказ та твори.*

3.2. Типи, структура і зміст занять з української мови у 8–9-х класах

В умовах поглибленого навчання української мови основним напрямом роботи з учнями є розвиток умінь опрацьовувати різноманітну інформацію, використовуючи уже здобуті знання та вміння для творчого розв'язання проблем, виховання здатності до взаємодії в соціокультурному середовищі, створення умов для вибору профілю навчання у старшій школі та майбутньої професії в подальшому житті.

Для вироблення вмінь вибирати смислову інформацію з прочитаних навчальних текстів учитель застосовував комплекс мовно-мовленнєві завдання: *визначте тему тексту; поміркуйте над основною думкою висловлювання; поділіть текст на закінчені змістові відрізки; визначте засоби міжфразового зв'язку; доберіть заголовки до виділених смислових відрізків; визначте у висловлюванні “дане”, “нове”; складіть план, оформивши реченнями (питальними, розповідними, називними).*

Загальновідомо, що вивчення будь-якого мовного явища, узагальнення й систематизація вивченого матеріалу не обходиться без тексту. На аспектних уроках, уроках розвитку зв'язного мовлення текст дає можливість простежити усі мовні явища, у тому числі й на стилістичному рівні. Тому ми широко залучали на уроках української мови навчальні тексти, які мають генетичні зв'язки з виучуваним предметом – українською, світовою літературою, іноземною мовою та історією, застосовуючи при цьому методичні прийоми: зіставлення, порівняння, розмежування, дослідження, аналіз тощо. Робота щодо використання матеріалу несуміжних навчальних предметів – математика, фізика, географія та хімія – потребувала удосконалення добору завдань до інтеграційних текстів.

Позамовний матеріал учні засвоювали переважно через теми мовної і мовленнєвої змістової лінії (дидактичний матеріал до аспектних уроків і уроків розвитку зв'язного мовлення), а також тексти міжпредметного змісту (згідно з вимогами Програми) та інтегровані уроки.

Моделювання мовних завдань до текстів розпочинали із систематизації та узагальнення раніше отриманих знань. Учні за завданням учителя визначали головні і другорядні члени речення, називали словосполучення, зв'язували головне і залежне слово, способи зв'язку кількісних числівників з іменниками, обґрунтовували вживання орфограм і пунктограм. Це насамперед забезпечувало реалізацію внутрішньопредметних зв'язків. Зацікавленість у такій роботі, як свідчила практика, викликала організована вчителем робота з мовним матеріалом, дібраним із довідкової та енциклопедичної літератури, підручників літератури, історії, біології, географії, фізики, хімії, які містять цікаві відомості, що розширюють світогляд учнів і водночас виконують певну комунікативну функцію.

На уроках було опрацьовано теоретичний матеріал *на текстовій основі міжпредметного змісту*, пов'язаного з певними розділами програми, в контрольних класах навчання проводилося за традиційною методикою.

3.2.1. Методика проведення уроків української мови та види і форми перевірки знань у 8-х класах

Наводимо зразки занять.

Тема першого уроку – “Вступ. Розвиток української мови. Мова – найважливіший засіб пізнання, спілкування й впливу. Мовні норми. Мовленнєві помилки”.

Мета уроку. Розкрити значення мови як найважливішого засобу спілкування, пізнання і впливу, її роль у шкільному навчанні і житті; розвивати усне й писемне мовлення, логічне мислення; виховувати патріотичні почуття, культуру мовлення та спілкування, любов до рідного слова, національну свідомість.

Тип уроку. Узагальнення і систематизація знань.

Обладнання. Смартдошка, підручник, таблиця “Мовленнєві помилки”, тексти для диктанту.

Хід уроку

I. Організаційна частина.

II. Мотивація навчальної діяльності, повідомлення теми, мети і завдань уроку.

Вступне слово вчителя.

Усе наше життя пов'язане з мовою. Увесь неосяжний світ, його незліченні вияви, предмети, явища, форми, звуки, барви, пахощі – все віддзеркалюється в мові. Слова доносять до нашої свідомості те, чого не можна побачити, торкнутись, допомагають досягнути відношення між предметами. У мові реалізується думка, отже, вона є інструментом усіх наук. Важливими є питання ролі мови в здобутках духовної культури українського народу, його самовизначенні як особистості та громадянина держави.

Тема уроку: “Розвиток української мови. Мова – найважливіший засіб пізнання, спілкування й впливу. Мовні норми. Мовленнєві помилки”. *Наша мета* – з'ясувати, яке значення має мова в житті людини, повторити мовні норми, види мовленнєвих помилок.

III. Актуалізація опорних знань учнів.

I. Бесіда за змістом тексту.

– Ваше завдання: прочитати уважно висловлювання про мову і дати відповідь на питання:

– Яка роль мови в суспільстві?

– Назвати відомі вам теорії про походження української нації та української мови. Хто основоположник української літературної мови? Чому? Учні читали текст зі смартдошки.

1. Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, сутність нашої свідомості. Мова – душа кожної національності, її святощі, її

найцінніший скарб. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування (І.Огієнко).

2. Щоб любити – треба знати, а щоб проникнути в таку тонку й неосяжну, величну й багатогранну річ, як мова, треба її любити. Мова – духовне багатство народу (В.Сухомлинський).

3. Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, барви буття, сучасна художня, інтелектуальна і мислительська діяльність народу (Олександр Олесь). 4. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова. Ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування (Панас Мирний).

5. Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за багатство мови... (М.Рильський).

– Є поняття “літературна мова” і “загальнонародна мова”. Як ви їх розумієте?

Для розрізнення термінів учні виконували вправи з підручника “Рідна мова” 8 клас (вправа 3) [38, с.7]

2. Аналіз таблиці “Мовленнєві помилки” зі смартдошки.

Учитель проводить бесіду з учнями про мовні норми (лексичні, фонетичні, орфографічні, граматичні та пунктуаційні), а далі аналізує види мовленнєвих помилок.

3. Наступним етапом була робота з текстом “Духовна культура українського народу”.

Корінним народом на території України є українці. З часів Давньокіївської держави українці називали себе “руссю”. Цю самоназву українського народу використовували з XIII ст. до початку XX ст., причому з XVIII ст. до XX ст. – одночасно з назвою “українці”. Остаточо утверджується самоназва “українці” в Галичині й Буковині з кінця XIX ст., а у Східно-Центральній Україні – після національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., проголошення Української Народної Республіки.

Однією з визначальних ознак для віднесення тієї чи іншої людини до певної національності є мова. Інші складники духовної культури (культура, освіта, обряди і звичаї, релігія) можуть мати значні відмінності, оскільки формуються великою мірою в результаті зв'язків із навколишньою природою та іншими народами.

Українці розмовляють українською мовою, яка належить до слов'янської групи індоєвропейської мовної сім'ї.

Духовна культура народу – це комплекс найрізноманітніших життєвих уявлень, вірувань, обрядів, які сформувалися в ході історичного розвитку. Кожен народ створює національну культуру, тим самим робить внесок у

світову культуру. Українська культура з давніх-давен зазнавала впливу зі сторони і впливала на інші культури (з підручника географії ;167 сл.).

Учитель проектував на смартдошку текст, який учні читали вголос, додержуючи норм орфоєпії. Подальша робота потребувала аналізу контрольних орфограм (“вживання великої букви”, “вживання апострофа та м’якого знака”, “подовження та подвоєння приголосних”, “правопис складних слів”, “правопис прислівників”) і пунктограм (кома між однорідними членами речення, кома перед сполучниками, вживання тире між підметом і присудком).

4. *Слухо-зоровий диктант “Духовна культура українського народу”.*
Перевірка написаного.

5. *Закріплення матеріалу* відбувалося шляхом виконання вправ: учні виправляли помилки в реченнях, обґрунтовували правильне написання.

Веселе сонечко ховалось в веселих хмарах весняних. Мишко тікав без задніх ніг. Я відправив листа по адресу. Пройшло чотирнадцять днів. Мені подобаються твори цього писателя. Я вибачаюсь перед вами. Де мої турботи.

6. Виконання наступної вправи потребувало побудови речення із фразеологізмами.

Розбити глек; як Пилип з конопель; прийде коза до воза; жданиками годувати; передати куті меду; видно пана по халявах; кебету мати; чуба нам’яти.

Домашнє завдання для восьмикласників було таким: опрацювати статтю “Мова і суспільство”, укласти цитатний план (матеріали розміщено на <http://litopys.org.ua/ukrmova/um49.htm>).

Наступний урок (тема “Повторення й узагальнення вивченого. Розділи науки про мову та мовні одиниці”) був присвячений поповненню інформації і продовжував попередню тему. Розпочинався перевіркою виконання домашнього завдання. Учні зачитували підготовлені розповіді. “Рецензенти” (учні) оцінювали виконану роботу, акцентуючи увагу на дотриманні мовних норм (фонетичних, орфоєпічних, граматичних, стилістичних).

Етап закріплення вивченого розпочався виконанням вправи, яка передбачала перевірку знань акцентуаційних норм: *поставте наголос у словах, перевірте за словником.*

Дочка, шофер, комбайнер, засуха, кулінарія, ненависть, горошина, рукопис, приятель, кропива, столяр, придане, показ, решето, маляр, кидати.

Виконання наступної вправи передбачало зачитування слів із розставленим наголосом.

Ви[□]яснення, завда[□]ння, ви[□]падок, до[□]шка, діало[□]г, за[□]гадка, дефі[□]с, ви[□]писка, вира[□]зний, пере[□]пуста, перепуска[□]ти, урочи[□]стий, по[□]каз, допі[□]зна, низьки[□]й, сере[□]дина, кіломе[□]тр, мере[□]жа, е[□]кспорт, експе[□]рт, гляда[□]ч, кварта[□]л, ві[□]льха, ди[□]хання, ро[□]злад, кро[□]їти.

Для вироблення вмінь і навичок учні виконували аналітичну вправу “Світ звуків, кольорів та чисел”, у змісті тексту якої відображено тісний зв’язок із музикою, живописом, математикою та літературою. Перевірка читання тексту (мовчки) здійснювалася за допомогою тестів.

До-ре-мі-фа-соль-ля-сі!

Червоний, жовтогарячий, жовтий, зелений, голубий, синій, фіолетовий...

Гама звуків і спектр кольорів. Чи існують вони незалежно від вуха і ока? Чи це лише суб’єктивні відчуття, і тоді весь світ сам по собі беззвучний і безбарвний, чи це відображення реальної дійсності в нашій свідомості? Якщо друге, то без нас світ сяятиме барвами світла й дзвенітиме симфонією звуків. Чому сім тонів у гамі й сім кольорів у спектрі? Чому одне й те саме число?

Гама старша за спектр. Ще Піфагору (582-500 рр. до н.е.) легенда приписує відкриття числових відношень, що відповідають різним музичним звукам. Проходячи повз кузню, в якій кілька робітників кували залізо, Піфагор помітив, що звуки перебувають у відношенні квінти, кварта й октави. Увійшовши до кузні, він переконався, що молот, який давав октаву, порівняно з найважчим молотом мав масу, яка дорівнювала $1/2$ маси останнього, молот, який давав квінту, мав масу, що дорівнювала $2/3$, а кварту – $3/4$ маси найважчого молота. Повернувшись додому, Піфагор повісив струни з вантажками, маси яких пропорційні числам $1/2$, $2/3$, $3/4$, і знайшов нібито, що струни при ударі давали ті самі музичні інтервали.

Фізично легенда не витримує критики, ковадло від ударів різними молотами видає свій власний один і той самий тон, та й закони коливання струн не підтверджують легенду. Але в усякому разі легенда говорить про давність учення про гармонію. Заслуга піфагорійців у галузі музики безсумнівна. Їм належить думка про вимірювання тону струни, яка звучить, через її довжину. Їм був відомий прилад “монохорд” – ящик з кедрових дощок з однією натягнутою струною на кришці. Якщо вдарити по струні, вона видає певний тон. Якщо розділити струну на дві частини, підперши її тригранним кілком посередині, то вона даватиме вищий тон. Він звучить настільки подібно до основного тону, що при одночасному звучанні вони майже зливаються в один тон. Відношення двох тонів у музиці – інтервал. При відношенні довжин струн $1/2$: 1 інтервал називається октавою. Відомі Піфагору інтервали квінта і кварта утворюються, якщо кілок монохорда зсунути так, щоб він відділяв відповідно $2/3$ або $3/4$ довжини струни.

Щодо числа сім, то воно пов’язане з якимось прадавнім і таємничим уявленням людей напіврелігійного, напівмістичного характеру. Найбільш імовірно, що це пов’язане з астрономічним поділом місячного місяця на чотири семиденних тижні. Це число фігурує протягом тисячоліть у різних переказах. Так, ми знаходимо його в стародавньому папірусі, що його за 2000 років до нашої ери написав єгиптянин Ахмес. Цей цікавий документ має

назву: “Настанова для здобуття знання всіх таємниць”. Серед них знаходимо таємничу задачу під назвою “Драбина”. У ній ідеться про драбину чисел, що являють собою степені числа сім: 49, 343, 2401, 16 801. Під кожним числом ієрогліф-картина: кіт, миша, ячмінь, міра. Папірус не дає ключа до розв’язання цієї задачі. Сучасні тлумачі папірусу Ахмеса розшифровують умову задачі так: “У семи осіб є по сім котів, кожний кіт з’їдає по сім мишей, кожна миша може з’їсти сім колосків ячменю, з кожного колоска може вирости по сім мір зерна. Скільки зерна збережуть коти?” Це була задача виробничого змісту, запропонована 40 століть тому (За М.Блудовим).

Наступний вид роботи – виконання тестового завдання – було спрямоване на перевірку інформації, засвоєної у попередніх класах, і передбачало вибір правильної відповіді із чотирьох запропонованих: визначити основну думку тексту, жанр, стиль мовлення, установити відповідність між лексичними одиницями, перевірити знання зі словотвору, фонетики.

1. Заголовок прочитаного тексту виражає

А основну думку; Б проблему; В проблематику; Г тему й основну думку

2. Стиль мовлення прочитаного тексту

А художній; Б розмовно-побутовий; В науковий; Г публіцистичний

3. Жанр прочитаного тексту

А опис; Б роздум; В есе; Г розповідь

4. Основну думку тексту відображено у реченні

А “Ще Піфагору (582-500 рр. до н.е.) легенда приписує відкриття числових відношень, що відповідають різним музикальним звукам”.

Б “Їм(піфагорійцям) належить думка про вимірювання тону струни, яка звучить, через її довжину”.

В “Якщо розділити струну на дві частини, підперши її тригранним кілком посередині, то вона даватиме вищий тон”.

Г “Щодо числа сім, то воно пов’язане з якимось ще давнішим і таємничим уявленням людей напіврелігійного, напівмістичного характеру”.

5. Установіть відповідність між визначеннями музичних термінів

А відношення двох тонів у музиці 1 кварта

Б відношення довжини струн 1/2: 1 2 квінта

В кілок монохорда відділяє 2/3 струни 3 октава

Г кілок монохорда відділяє 3/4 струни 4 інтервал

6. Слова, утворені одним способом, складають рядок, окрім

А семиденний, тригранний; Б напівмістичний, напіврелігійний;

В беззвучний, безбарвний; Г безсумнівний, жовтогарячий.

7. Уподібнення приголосних за м’якістю відбувається в усіх словах рядка

А кузня, квінта, свідомість; Б (у) кришці, давність, ячмінь;
В світ, дійсність, зміст; Г розділити, світло, прадавній

8. Виділена буква позначає той самий звук у словах рядка

А відкриття, прадавній, світло; Б являють, написав, жовтий;
В виробничий, уявлення, давність; Г умова, розв'язання, написав;

9. Закінчення – *єте* мають дієслова II особи множини теперішнього часу в рядку

А існують, відповідають, перебудовують; Б знаходять, підтверджують, розділяють;

В приписують, відкривають, напишуть; Г звучать, виміряють, переконують;

10. Слова-синоніми становлять рядок, окрім

А безсумнівний, правильний, імовірний; Б незначний, невагомий, мізерний;
В таємничий, загадковий, містичний; Г гармонія, відповідність, точність

11. Антонімічні пари слів становлять рядок, окрім

А розділити – об'єднати, знаходити – втрачати; Б визнавати – заперечувати, зростати – спадати

В несподівано – передбачено, неможливо – повсякчас

Г віддаляти – приблизити, підтверджувати – спростувати

12. У реченні “Чому сім тонів у гамі й сім кольорів у спектрі?” автор тексту використав А алітерацію; Б асонанс; В порівняння; Г алегорію

Мета творчого завдання – перевірити вміння подати розгорнуту письмову відповідь на питання: “У чому полягає взаємозв'язок світу звуків, кольорів та чисел?”. Робота з текстом формувала в учнів розуміння діалектичної єдності, що в подальшому позитивно впливатиме на розвиток свідомості.

Знання тематичного блоку “Вступ. Повторення й узагальнення вивченого” перевірялися за допомогою диктанту “Цвіте терен, цвіте терен” та читання тексту “Володар філософського каменя Альберт Великий”

Мета контрольної роботи – перевірити рівень знань з теоретичного матеріалу, опрацьованого в попередніх класах, орфографічну та пунктуаційну грамотність, якості читання тексту, вміння будувати зв'язне висловлювання на основі прочитаного.

У тексті диктанту такі орфограми: вживання великої літери – 13 випадків, подвоєння букв – 3, вживання апострофа – 3, правопис м'якого знака – 8, правопис буквосполучення -ере- – 4, прислівників – 2, написання частки не – 4, складних прикметників – 2. Пунктограми: розділові знаки при однорідних членах речення, відокремлені другорядні члени речення, пунктуація в реченнях із прямою мовою та ін.

“Цвіте терен, цвіте терен”

Від наших пращурів чимало збереглося пісень, легенд, переказів та повір'їв про терен. Дійсно, чим зумовлене таке пошанування рослини? Відомо, що раніше в природному доквіллі ця рослина була дуже поширена.

Колючі куці росли повсюдно колоніями в байраках, балках, схилах, утворюючи терняки. З темно-синіх їстівних плодів з терпким кисло-солодким присмаком виготовляли чудовий напій-тернівку. Донині в українських народних назвах з глибоким пошануванням звучить рослина: тереночок, теренок, тернівник, теренець. І назви поселень на Україні: Терни, Теренці, Тернів, Тернівка, Тернівщина, Тернове, Тернові Поди, Тернова, Тернова Балка, Терновиця (За А.Кондратюком; 142 слова).

Текст для перевірки мовчазного читання

Володар філософського каменя Альберт Великий

Розповідають, що найвидатнішим алхіміком усіх часів вважали Альберта фон Больштедта (1193-1280р.р.) на прізвисько Альберт Великий. Він народився у Швабії – невеликому південнонімецькому герцогстві, яке постійно перебувало в самісінькому центрі династичних суперечок і боротьби численних німецьких графів та імператорів.

Як і кожного нащадка благородного роду, Альберта фон Больштедта готували до військової кар'єри, і лише слабка статура примусила його змінити мундир на сутану.

Переконавшись у непридатності сина до “єдиної справи, гідної аристократа”, як називали тоді військове ремесло, батько послав його до Італії вчитися. Цю країну вважали “меккою” богослов'я і вченості християнського світу. На відміну від неуцької Німеччини, в Італії уже в XII столітті існувала досить густа мережа соборних та монастирських шкіл. Болонський університет був найстаріший у Європі.

Багато років провів юнак у стінах різних навчальних закладів. Адже тоді не було єдиних шкільних програм, розрахованих, скажімо, на вісім чи дев'ять років. Кожна школа навчала по-своєму... Але врешті-решт усе колись закінчується. Скінчився період навчання і в Альберта Больштедта. Він вступив до чернечого ордену домініканців і за розпорядженням орденського начальства вирушив до Німеччини навчати місцеве духовенство усього того, чого досі навчали його: читати, писати і мислити...

Альберт Больштедт був дуже освіченою людиною для свого часу, вільно читав латиною і грецькою мовою, розбирав арабські та старогрейські тексти, розумівся на ліках, зцілював, провіщав долю. За свої великі знання й усебічну освіченість він одержав від сучасників почесний титул Універсального Доктора і став називатися Альбертус Магнус, що означало Альберт Великий. Слава його була така широка, що Празький університет запросив ученого професором на кафедру богослов'я. Гучніше визнання лунала його слава чаклуна й чарівника.

Попри всі великі знання в богослов'ї та філософії була в Альберта пристрасть – алхімія. Серед німецьких мислителів різних епох можна помітити потяг до містики, що виходило за межі розуму, рамки догми, якій вони служили.

Про Альберта Великого збереглася легенда, нібито він один із небагатьох володів таємницею філософського каменя. Буцімто за допомогою цього чарівного засобу він добував золото з простих металів, виліковував невиліковних, повертав молодість старим. Із попелу спаленого дерева він міг відновити рослину.

Легенди й анекдоти є свідченням популярності людини. Попри страх і повагу, які він викликав у довколишніх, Альберт Великий казав: “Якщо ти мав нещастя увійти в товариство вельмож, вони не перестануть терзати тебе запитаннями: “Ну, майстре, як ідуть справи? Коли нарешті ми одержимо путній результат?” І, нетерпляче очікуючи закінчення дослідів, вони будуть лаяти тебе шахраєм, негідником і намагатимуться завдати тобі всіляких прикроців, і, якщо дослід у тебе не вийде, вони спрямують на тебе всю силу своєї люті. Коли ж, навпаки, ти матимеш успіх, вони навечно полонять тебе, щоб ти до скону працював для їхньої вигоди” (За А.Томіліним).

Завдання до тексту:

1. *Стиль цього тексту*

А художній; Б науковий; В публіцистичний; Г офіційно-діловий;

2. *У тексті представлено таку стильову ознаку, як*

А уживання наукової термінології; Б логічність викладу думок;

В неможливість подвійного тлумачення інформації

Г послідовність викладу інформації

3. *Абзац, що містить декілька думок і потребує поділу, – це*

А третій; Б четвертий; В п'ятий; Г перший

4. *Хід думок автора в 5-му та 6-му абзацах представляє?*

А доведення поданої в попередньому абзаці тези;

Б виокремлення складних понять;

В виклад інформації у хронологічній послідовності;

Г тлумачення окремих понять.

5. *Вжите у тексті слово путній означає*

А який робиться заради власного благополуччя;

Б який приносить зиск, дає прибуток;

В який придатний для чого-небудь; доброї якості;

Г який привабливий

6. *Антонім до слова доречний*

А непотрібний; Б розумний; В придатний; Г має рацію

7. *Батьки Альберта фон Больштеда готували до військової кар'єри*

А “...як і кожного нащадка благородного роду”;

Б тому що жили в “самісінькому центрі династичних суперечок і боротьби численних німецьких графів та імператорів”;

В бо “тоді не було єдиних шкільних програм”

Г було велике бажання батьків.

8. *Альберта Больштеда називали Великим, тому що*

А він “... один із небагатьох володів таємницею філософського каменя”;

Б він "... вільно читав латиною і грецькою мовою, розбирав арабські та старовірські тексти, розумівся на ліках, зцілював, провіщав долю”;

В "... лунала його чорна слава чаклуна й чарівника”

Г мав хист до науки

9. З походження Альберт фон Больштедт був

А француз; Б австрієць; В німець; Г поляк

10. Освіту юнак здобув у

А Німеччині; Б Італії; В Англії; Г Польщі

11. “Володар філософського каменя” був

А ченцем; Б письменником; В політиком; Г вчителем

12. Альберт Великий, за легендою, міг

А знаходити скарби; Б воскресити померлого;

В відновити з попелу рослину; Г мав силу над природою.

За правильно обрані відповіді на кожне із 12 питань восьмикласники отримували “шість” балів (середній рівень); оцінку достатнього рівня (“сім” – “дев’ять” балів) – за відповідь на два запитання (“Де здобував освіту “найвидатніший алхімік усіх часів”?”; Чому, на Вашу думку, Альберта фон Больштедта називали “володарем філософського каменя”?). Для отримання оцінки високого рівня (“десять” – “дванадцять” балів) учням було запропоновано написати твір-мініатюру з елементами роздуму на тему: “Що означає для мене “бути Великим”?”.

Перевірка диктанту показала, що найбільшу кількість помилок допущено на правила написання прислівників (чимало, повсюдно, донині), букв на позначення дзвінких приголосних перед глухими (свідчать), написання прикладки (напій-тернівка). Крім того, учні припустилися і пунктуаційних помилок на розділові знаки при однорідних членах речення, відокремлених другорядних членах речення, пунктуацію в реченнях з прямою мовою та ін.

Робота з текстом показала, що в цілому швидкість читання відповідає нормам.

Якість змісту прочитаного перевірялася за рівнями: середній, достатній, високий (в письмовій формі). Результати були такі.

Середній рівень. Восьмикласники зрозуміли фактичний зміст прочитаного тексту, визначили правильно стиль, причинно-наслідкові зв’язки, тему й основну думку, пояснили значення лексичних одиниць.

Достатній рівень. Учні дали зв’язні відповіді на поставлені питання.

Високий рівень. Виконання творчої роботи викликало певні труднощі у частини учнів, хоча більшість упоралася з поставленим завданням. У роздумах були цікаві висловлювання щодо розуміння “бути великим”: “бути великим” – “значить мати жагу до знань”, “зробити щось задля країни”, “мати істину в думках”, “бути лідером і повести за собою інших...”. Учні осмислили поняття “бути великим”, переконливо стверджували велику роль освіти й навчання. Однак більшість робіт містила перекази фактів,

викладених у тексті. Зустрічалися орфографічні, пунктуаційні, змістові помилки.

У цілому учні виявили більш глибокі, міцні знання, в них виробилися вміння теоретичні знання застосовувати на практиці, що підтверджують відповіді на питання та складений твір-мініатюра.

Тема “Синтаксис і пунктуація. Словосполучення й речення” (тематичний блок 2) знайома восьмикласникам із п’ятого класу, тому на першому уроці учні під керівництвом учителя виконували вправи, спроектовані на смартдошку.

Так, *робота з текстом “Дивний напис на камені”* була проведена за допомогою методу спостереження та прийомів мислительної діяльності (аналізу, синтезу, зіставлення, виділення головного, знаходження і пояснення причинно-наслідкових зв’язків, узагальнення та систематизації, класифікації). Восьмикласники під керівництвом учителя виписували словосполучення, розрізняли головне й залежне слова в них, визначали їх види.

Дивний напис на камені

Під час одного з походів до Єгипту воїни Олександра Македонського побачили на могильній плиті старого занедбаного кладовища дивний напис. У війську Олександра було немало вчених людей, тому вони прочитали: “Істинно, безперечно і слушно, що все, що є внизу, подібне до того, що є вгорі, і все, що є вгорі, подібне до того, що є внизу, для перетворення єдиного...”

Сонце – його батько. Місяць – його мати. Вітер носить його у своїй утробі. Земля – його годувальниця. Ти відокремиш землю від вогню, легеньке від важкого з найбільшою ретельністю й обережністю. Єдине підійметься від землі до неба і знов опуститься на землю, переймаючи таким чином силу верхніх та нижніх речей. Так ти здобудеш славу всього світу, і морок піде від тебе. Це початок досконалості, осереддя природи всіх тіл...Так було створено Світ...”

Незрозуміло, правда? Серед філософів Олександра були й знавці мистецтва єгипетської хімії, які оголосили, що воїни знайшли могилу великого мужа на ймення Гермес Трисмегіст, що означало Гермес Тричі Найвидатніший.

А в загадковому уривку напису на камінній плиті, яку знайшли воїни Олександра Македонського (згодом її назвали “Смагардовою Скрижаллю Гермеса”), мовою символів і туманних образів передавався спосіб одержання філософського каменя – ключа до всіх можливих перетворень речовини.

Водночас стародавні алхіміки вважали філософський камінь єдиною першоосновою світу. І глибоко вірили, що той, кому він дістанеться, зможе перетворювати звичайну мідь у золото, із ртуті добувати благородне срібло і не тільки перетворювати придорожні кругляки в діаманти і яхонти, а й виліковувати хвороби, повертати старому тілу молодість, тобто адепт –

людина, обізнана з таємницею філософського каменя і може стати володарем світу.

Отож іще в давні часи, поки філософи сперечалися про те, скільки первоначал має навколишній світ і який у них характер, переривчастий чи неперервний, алхіміки-практики тишком-нишком вели пошуки філософського каменя. Вони віддали перевагу єдиній основі світу і хотіли знайти її (За А.Томіліним).

Наступний вид роботи – *лінгвістичний експеримент*, для проведення якого вчитель запропонував учням такі завдання:

– Замініть у тексті подані словосполучення “іменник+іменник” словосполученням “прикметник+іменник”.

– Визначте засоби граматичного зв’язку. Що змінилося у значенні? Учні самостійно робили висновок про синонімічність словосполучень.

Для запобігання помилкам в узгодженні й керуванні учні виконували *ситуативну вправу*:

Уявіть, що Ви – учитель хімії. Запропонуйте “учням” лінгвістичне завдання: до слова “гідрат” додайте префікси, що походять від грецької назви чисел 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10. З новоутвореними словами (моногідрат, дигідрат, тригідрат, тетрагідрат, пентагідрат, гексагідрат, гептагідрат, октагідрат, нонагідрат, декагідрат) побудуйте словосполучення і розберіть їх за будовою.

Творче завдання: укласти пам’ятку правил поведінки під час виконання лабораторної роботи з хімії.

Такі завдання вчили учнів презентувати та передавати знання, отримані самостійно, що важливо для подальшого визначення профілю навчання та майбутньої спеціальності.

Домашнє завдання: дібрати з “Орфографічного словника сучасної української мови” невідмінювані слова на літеру “А” та “Б”, побудувати з ними словосполучення, визначити їх види і записати.

Рівень знань учнів із вищеназваного тематичного блоку вчитель перевіряв за допомогою тестування та аудіювання тексту *“Чому літають птахи і літаки”*

Мета контрольної роботи – перевірити рівень засвоєння теоретичних знань, уміння розпізнавати словосполучення й речення, правильно визначати головне й залежне слова у словосполученні, тип зв’язку між ними, знаходити і виправляти пунктуаційні і граматичні помилки, конструювати словосполучення, редагувати тексти, правильно сприймати на слух зміст тексту, визначати його тему й основну думку, правильно висловлювати в логічній послідовності думки.

Учням пропонувалося два варіанти по шість завдань в кожному: два торкалися розпізнавання мовних одиниць, а чотири – редагування поданих

речень, перебудову розповідних речень на питальні та визначення логічно наголошених слів; побудову речень за поданими схемами.

Тестові завдання до теми “Синтаксис і пунктуація. Словосполучення й речення” (варіант 1)

1. Позначте рядок, в якому головне слово словосполучення виражене однією частиною мови?

- а) узявшись за справу, написати листа, сказаний згарячу, співаю пісню;
- б) хустка сестри, тепла зустріч, сьогодні вдень, квіти матері; в) працює з вогником, зроблений вправно, нарешті був, її погляд; г) телепередача про охорону здоров'я, думати про брата, знайомий з дитинства, сумно бабусі.

Доберіть *по три* власні приклади словосполучень, у яких головне слово виражене однією частиною мови і запишіть.

2. Яким членом речення виступає виділене слово чи сполучення слів?

Хто баляндраси точить, хто лає подушне й мирське (Є.Гребінка).

- а) підметом; б) присудком; в) означенням; г) обставиною.

Доберіть власний приклад (один) вживання фразеологізмів у реченні.

3. Утворіть словосполучення, в яких подані слова виступали б у ролі головних. Виконайте синтаксичний розбір новоутворених словосполучень.

Мова, ньєка, краса, першопочаток, завершений, жоден, опанувати.

4. Відредагуйте подані речення, запишіть речення правильно, поясніть причини помилок.

1. Це питання до мене не стосується. 2. За браком часу я не виконала вчасно завдання. 3. Підприємству потрібні робітники за такими спеціальностями.

5. Перебудуйте розповідні речення на питальні, запишіть парами. Підкресліть у кожному реченні логічно наголошені слова.

1. Без калини не уявити пісенної творчості народної (А.Кондратюк).

2. Пісні Марусі Чурай співали козаки війська Богдана Хмельницького (Є.Чак).

3. Погожого ранку раптом іній засріблївся на кожній травинці (Є.Гуцало).

6. Побудуйте речення за поданими схемами; вкажіть порядок слів.

а) (присудок) (підмет) (означення) (обставина). б) (означення) (підмет) (присудок) (обставина).

Тестові завдання до теми “Синтаксис і пунктуація. Словосполучення й речення” (варіант 2)

1. Позначте рядок, в якому головне слово словосполучення виражене однією частиною мови

- а) троє братів, хтось із нас, дружити щиро, літній день; б) хвалитися здобутками, мріяти про відпочинок, співати пісню, бачу небо; в) сорок років, сьогодні ввечері, казка бабусі, прописна істина; г) працюють старанно, бреде ледве, тяжкий день, від його слів.

Доберіть *по три* власні приклади словосполучень і запишіть.

2. Яким членом речення виступає виділене слово чи сполучення слів?
Скласти народну літературу – це не іграшки (Б.Грінченко).

а) підметом; б) присудком; в) означенням; г) обставина.

Доберіть власний приклад (один) вживання фразеологізмів у реченні.

3. Утворіть словосполучення, в яких подані слова виступали б у ролі головних. Виконайте синтаксичний розбір новоутворених словосполучень.

Пісня, нація, покоління, першоджерело, виконаний, кожен, подужати.

4. Відредагуйте подані речення, запишіть речення правильно, поясніть причини помилок.

1. При читанні вголос треба стежити за інтонацією. 2. Вияснення всіх питань потребувало власної ініціативи. 3. Наш клас навчається по новій програмі.

5. Побудуйте розповідні речення на питальні. Запишіть парами. Підкресліть у кожному реченні логічно наголошені слова.

1. Народ у своїх піснях найчастіше, мабуть, згадує соловейка (Є.Гуцало). 2. В українській фольклорній творчості соняшник – це насамперед образ хлопця, парубка (А.Кондратюк). 3. Льон був широко розповсюджений в Древній Греції (А.Кондратюк).

6. Побудуйте речення за поданими схемами; вкажіть порядок слів.

а) (обставина) (присудок) (підмет) (означення) (додаток). б) (підмет) (означення) (обставина) (означення) (додаток).

Текст для контрольного аудіювання

Чому літають птахи і літаки

Спостерігаючи над польотом яструба або лелеки, ми мимоволі милуємося тією граціозністю і легкістю, з якою птахи розтинають повітря, то подовгу залишаючись нерухомими, то набираючи висоту. Як це їм вдається? Яким чином важчі за повітря птахи можуть літати? Чи не може цим же принципом скористатися й людина? Адже мрія літати як птах невідступно переслідувала людину з найдавніших часів. Безмежний повітряний океан завжди приваблював людину, і ще в давні часи люди намагалися сконструювати літальні апарати з пташиними крилами. Одну з таких спроб покладено в основу міфу про Дедала і його сина Ікара, які скріпили воском пташині пера й полетіли на таких крилах через море.

Щоб сконструювати апарат для літання, людина прагнула розгадати “техніку” пташиного польоту, з’ясувати причину виникнення аеродинамічних сил, які допомагають птахам триматися в повітрі. Першим спробував пояснити виникнення підйімальної сили крила птаха і науково обґрунтувати можливість механічного польоту людини Леонардо да Вінчі ще в XVI столітті. Він знав, що повітря пружне і його можна стиснути. Звідси вчений зробив висновок, що коли птах швидко ударяє крилами по повітрю, то він ущільнює його, внаслідок чого виникає підйімальна сила. Однак тепер ми знаємо, що при дозвукових швидкостях польоту повітря стискається дуже мало.

Пробував розв'язати це ж завдання й Ісаак Ньютон. Великий англійський фізик уявляв собі рух газів або рідини як переміщення окремих частинок – корпускул. За його гіпотезою, ці частинки, налітаючи на крило птаха, ударяються об нього і не відскакують, а ніби прилипають, віддаючи крилу свою кількість руху. У результаті великої кількості ударів, на думку Ньютона, виникає сила тиску на крило. Створена Ньютоном теорія довгий час не викликала сумнівів. Авторитет генія, що відкрив закон всесвітнього тяжіння, був надто великим, щоб хтось спробував критично розглядати його припущення. Щоправда, в людини не було ще крил, вона ще не падала, тому не могла перевірити, чи не помиляється вчений.

Інший розв'язок цієї задачі запропонував у XVIII столітті петербурзький академік Леонард Ейлер, який вважав, що повітря обтікає крило окремими струминами, але самий потік повітря нерозривний і підтримує крило, "охопивши" його з усіх боків. У теорії Ейлера не було враховано в'язкість повітря, тобто вважалось, що між струменями повітря тертя немає або ж воно настільки мізерне, що ним можна знехтувати. Проте висновок з теорії Ейлера виходив досить дивний: тіло обтічної форми при рівномірному русі в ідеальній рідині або газі не повинно зустрічати жодного опору. Це парадокс Ейлера: птахи літають у повітрі без підіймальної сили, не зазнаючи опору.

Майже через сто років механізм дії підіймальної сили крила намагалися пояснити німецькі вчені Герман Людвіг Фердинанд Гельмгольц (1821–1894) і Густав Роберт Кірхгоф (1824–1887). Зокрема теорія Кірхгофа досить схожа на сучасну теорію. Учений пояснив виникнення підіймальної сили різницею тисків за і перед крилом, яка виникає тому, що повітря має в'язкість і при русі крила треться об нього, а отже, і тисне на крило. За крилом же руху немає, відтак і тиск менший. Прогалиною цієї теорії була відсутність пояснення, чому за крилом повітря спокійне. Адже у птахів, як і в сучасних літаків, крила і тулуб обтічні, а за такими тілами повітря не може бути спокійне.

Лише в 1904 році російський вчений М.Жуковський дослідив, чому виникає підіймальна сила крила, і дав методи обчислення величини цієї сили. Науковець уперше показав, що крило в польоті створює особливий потік, струмені якого замикають і повністю охоплюють профіль крила. Ось у цьому потоці, названому циркуляційним, і полягає основна причина виникнення підіймальної сили (За С.Гончаренком).

Завдання для перевірки вміння слухати текст:

1. Сили, що допомагають птахам триматися в повітрі, названо в тексті

А повітряними; Б політними; В механічними; Г аеродинамічними

2. Першим спробував пояснити виникнення підіймальної сили крила

А Ньютон; Б Ейлер; В да Вінчі; Г Кірхгоф

3. Теорію повітряних корпускул запропонував

А да Вінчі; Б Ейлер; В Ньютон; Г Гельмгольц

4. У теорії обтікання крила Леонарда Ейлера не було враховано

А силу тяжіння; Б силу тертя; В підймальну силу; Г силу бокового вітру

5. Парадокс Ейлера полягає в тому, що птахи літають у повітрі без

А жодних зусиль; Б підймальної сили; В допомоги крил; Г допомоги повітря

6. Герман Людвіг Гельмгольц був

А німецьким ученим; Б французьким дослідником;

В англійським фізиком; Г італійським науковцем

7. Кірхгоф пояснив виникнення підймальної сили різницею

А тисків під і над крилом; Б тисків перед крилом;

В тисків сили вітру і сили тяжіння; Г тиску атмосферного і внутрішнього тиску птаха.

8. Пояснення щодо причин виникнення й обчислення підймальної сили дав російський учений Жуковський в

А 1904 році; Б 1901 році; В 1917 році; Г 1925 році

9. Потоки, що охоплюють профіль крила під час польоту, Жуковський назвав

А аеродинамічними; Б повітряними; В політними; Г циркуляційними.

10. Установіть відповідність між прізвищами вчених і країнами, де вони працювали

А Леонардо да Вінчі

1 Англія

Б Ісаак Ньютон

2 Німеччина

В Густав Кірхгоф

3 Італія

Г Леонард Ейлер

4 Росія

5 Данія

11. Прочитаний текст належить до стилю

А художнього; Б публіцистичного; В наукового; Г офіційно-ділового.

12. Заголовок тексту відображає його

А тему; Б основну думку; В тему й основну думку; Г проблематику.

Оскільки матеріал *третього тематичного блоку* “Підмет. Способи його вираження”, “Простий дієслівний присудок і способи його вираження”, “Дієслівний складений присудок. Способи його вираження”, “Іменний складений присудок. Способи його вираження” учням знайомий із початкових класів, закріплювався на заняттях у п’ятому класі, повторення його вчитель проводив методом спостереження над текстовим матеріалом, на основі якого аналізувалися складніші мовні поняття та явища, що сприяло поглибленню й удосконаленню знань.

Виконання пошукових завдань. Прочитайте, виконайте синтаксичний розбір поданих речень, з’ясуйте різницю вираження присудків поданих речень (1. Проліски розквітли. 2. Проліски стали квітнути. 3. Проліски були блакитними.) учитель перевіряв за допомогою запитань.

Далі вчитель, звужуючи пошукові завдання, пропонував знайти відтінки значень присудків поданих речень за допомогою проблемних запитань:

- За якою ознакою можна розподілити присудки поданих речень?
- Які присудки можна назвати простими, а які – складеними і чому?
- Чим різняться присудки другої групи (складені)?
- Який із них можна назвати дієслівним, а який – іменним?

Закріплення теоретичного матеріалу учитель проводив, використовуючи текст художнього стилю “Голубе диво”. Учні читали вголос текст, визначали в реченнях граматичну основу та спосіб вираження.

Голубе диво

Ранньої весняної пори пробивається квітками до сонця голубий пролісок. Рослина ще з осені заготовила і листя, і пуп'янок. Вони перезимували під снігом, а тепер зігрівають рослину, яка визирає на світ оченятами. Це справжнє голубе диво, що сперечається з кольором неба.

Щоправда, не сніг, а ковдра торішнього листу інколи заважає гінцям весни з'являтися вчасно. У Михайла Стельмаха, наприклад, читаємо: “Весною дубові гаї довго не розвивалися – були голі зверху й знизу, бо ні квіточки проліска, ні жовтого первоцвіту, ні білій, ні червоній, ні червоно-фіалковій сокілочці не пробитися крізь шорстку сірятину листяної подушки”.

Проліски оспівані у творах багатьох українських письменників – і класиків, і сучасників. У вірші “Перші проліски” Бориса Грінченка любі серцю спогади:

*Ви сьогодні мене звеселили,
Нагадали минуле мені;
Нагадали коханої очі,
Що блакитні були і ясні.*

Винятковою життєздатністю квітки захоплювався Олександр Олесь:

*Зима... і пролісок блакитний!
Навколо ще лежать сніги,
А він всміхається, привітний,*

А він вже скинув ланцюги (За А.Кондратюком; 154 сл.)

Різноманітна робота з текстовим матеріалом підвищувала активність учнів, забезпечувала зростання пізнавальної діяльності, була підґрунтям для формування дослідницьких навичок, розвивала самостійність. Використання текстів художнього стилю наповнювало зміст навчального матеріалу, оскільки учні оволодівали першоелементом мови мистецтва слова.

Знання учнів тематичного блоку “Просте речення” (третій блок) учитель перевіряв за допомогою тестування.

Мета контрольної роботи – перевірити рівень засвоєння теоретичних знань, *уміння розпізнавати* головні й другорядні члени речення *способи їх*

вираження; розставляти розділові знаки, знаходити і виправляти пунктуаційні помилки; навички побудови речень з прямими і непрямими додатками; добирати приклади; вміння писати твори-мініатюри, використовуючи прості речення.

Тестові завдання до теми “Просте речення” (варіант 1)

1. Укажіть член речення, яким виступає слово чи сполучення слів?
*Тільки сонце на просторі лле палючий **промінь** свій (Б.Грінченко).*

а) підмет; б) присудок; в) означення; г) додаток.

Доберіть *по три* приклади вживання і запишіть.

2. Непрямий додаток є в усіх реченнях, окрім?

а) *З давнини доходять легенди та перекази, пов’язані з біографією рослини та історією льняного прядива і ткацтва (А.Кондратюк); б) Кропива – добрий харч для домашніх тварин (А.Кондратюк); в) І добре ранком ступати по опалому листю (Є.Гуцало); г) Листя кропиви містить аскорбінову кислоту (А.Кондратюк.)*

Запишіть *по три* приклади речень із прямими додатками і запишіть.

3. Позначте рядок, в якому речення має непрямий додаток?

а) *Опале листя заслало вулиці, садки, гаї (Є.Гуцало); б) Кропива містить хлорофіл, ефірні олії, залізо, кальцій, калій (А.Кондратюк); в) На лимані не солять риби (І.Нечуй-Левицький); г) Тополя потерпає від вітровіїв (А.Кондратюк).*

Доберіть *по три* речень з непрямыми додатками і запишіть.

4. Знайдіть речення, у якому допущено пунктуаційну помилку.

а) *Терен виразний символ вірної єдності і злагоди (А.Кондратюк); б) Ох, і жаль мені русої коси, дівоцької краси (народна творчість); в) Здрастуй, сонце, і здрастуй, вітре! (В.Симоненко); г) Ой чого не куєш, сива зозуленько? (народна творчість)*

5. Побудуйте речення так, щоб подані слова в одних виступали прямими додатками, в інших – непрямыми.

Земля, землеробство, обробіток, сівба, виробництво.

6. Напишіть твір-мініатюру “Неповторний листопад”, використовуючи як засіб зв’язку обставини часу і місця.

Тестові завдання до теми “Просте речення” (варіант 2)

1. Укажіть член речення, яким виступає слово чи сполучення слів?
*Дехто з **перехожих** зупиняється (В.Винниченко).*

а) підметом; б) присудком; в) означенням; г) додатком.

Доберіть *по три* приклади вживання в ролі підмета сполучення слів.

2. У котрому з поданих речень є складений дієслівний присудок?

а) *Катерина береться розпалювати вогонь під плитою (І.Вільде); б) Нехай мати усміхнеться, заплакана мати (Т.Шевченко); в) Тече вода в синє море, та не витікає (Т.Шевченко); г) Довго я не корилась весні, не хотіла її слухати (Леся Українка).*

Доберіть *по три* приклади речень зі складеними дієслівними присудками.

3. У котрому реченні є прямий додаток?

а) *Виламувати терен – це означає долати перешкоду (А.Кондратюк); б) Дід стрибнув на свого вороного (Ю.Збанацький); в) Шестеро бійців поглядали на пожежу (О.Довженко); г) По-різному дивиться на нас терен (А.Кондратюк).* Доберіть приклади речень з непрямыми додатками (три).

4. Знайдіть речення, у якому допущено пунктуаційну помилку.

а) *Верба здавна одне з найпоширеніших дерев на Україні (А.Кондратюк); б) Там, під лісом, горіло вогнище (Є.Гуцало); в) Ні вража лють, ані брехня мене не відвернули від мети (М.Бажан); г) Мабуть, у моєму вдавано веселому тоні була фальш, бо собака поглядав на мене байдужим оком (Є.Гуцало).*

5. Побудуйте речення так, щоб подані слова в одних виступали прямими додатками, в інших – непрямыми.

Пісня, вбрання, музика, творчість, краса.

6. Напишіть твір-мініатюру “Неповторний листопад”, використовуючи як засіб зв’язку обставини часу і місця.

Результати виконаної роботи виявили труднощі під час написання творчого завдання: у письмових роботах зустрічалися лексичні, стилістичні помилки, відсутність логічного зв’язку в побудові висловлювань, тоді як ряд письмових робіт відзначався логічним викладом, відповідним вживанням порівнянь, епітетів (“листопад ми називаємо колискою наступного місяця”, “натруджена земля готується до відпочинку”, “сонячне мереживо”, “розцяцьковані листочки”, “повітря в пахощах осені”).

Опрацювання теми “*Односкладні речення з головним членом, співвідносним із присудком: означено-особові, неозначено-особові*” (тематичний блок 4) вчитель розпочав із актуалізації опорних знань учнів (матеріал знайомий учням з п’ятого класу), далі запропонував прочитати текст художнього стилю “*Дуб-метроном*”. Учитель перед прочитанням тексту восьмикласники знаходили орфограми (*дуб-метроном, гілля, навсібіч, донизу, кукурудзиння, неквапливо*) і пунктограми та обґрунтувати їх, виписати синтаксичні конструкції з одним головним членом, визначали спосіб його вираження.

Наступне завдання – “*лінгвістичний експеримент*”:

– Сконструйте перше речення так, щоб утворилося двоскладне (*Я хочу розповісти про дуб-метроном*). Знайдіть у тексті речення, які можна перебудувати.

Після розбору третього речення учні дійшли висновку *про виражальні можливості односкладних називних речень у складних та їх роль у текстах художнього стилю.*

Дуб-метроном

Хочеться розповісти про дуб-метроном. Чому метроном? Могутній стовбур, а на цьому стовбурі велична крона, схожа на сильну суверенну державу. Гілля тягнеться навсібіч, створюючи об'ємний, загадковий світ. І в світі цьому горить безліч кутих зі щирого золота листків. Дуже поволі, неквапливо листки, кружляючи й шарудячи, опадають донизу. Уже застелено покату покрівлю хати, танку, хлівця, подвір'я, значний клопоть городу, а також частину городу за ворітьми. Листя лежить на дривітні, на колодах осикових дров, на купі гарбузів, на викопаних буряках, на зв'язаному в сніжки кукурудзинні. Його вогненні язички непорушними клаптями полум'я спадають і спадають додола, і в чіткій послідовності їхнього падіння, і в завороженому їхньому паданні є не тільки закономірність, а й неминучість, спричинена чи то долею, чи то часом. А може, і долею, і часом.

Падає листя з дуба в дворі, падає рівномірно, вдень і вночі, мовби відлічує хвилини й години життя. Чи ще багато зосталось листків на цьому дубі-метрономі? Їх усе меншає й меншає на розкішній кроні... Летять і летять, устеляючи тугим холодним полум'ям покрівлю, обійстя, клопоть городу, стомлену дорогу за ворітьми (За Є.Гуцалом; 167 слів).

Ситуативне завдання в домашній роботі передбачало наступне: Ви – тренер із гімнастики: укладіть комплекс ранкових вправ і запишіть, використовуючи односкладні речення, визначте види (до 8 речень).

Урок розвитку зв'язного мовлення: Виразне читання вголос художніх текстів вчитель побудував на матеріалі оповідання Б.Антоненка-Давидовича “Слово матері”.

Фронтальна бесіда, проведена вчителем на початку уроку, актуалізувала опорні знання восьмикласників. Учні називали види читання відповідно до комунікативних завдань (ознайомлювальне, вивчальне, вибіркове), проілюстрували прикладами кожен вид роботи з текстом, посилаючись на навчальні предмети.

Наступний етап уроку – вироблення вмінь виразно читати текст “Слово матері” відбувався індивідуально. Учні читали текст, передавали за допомогою темпу, тембру, гучності читання особливості змісту, стилю тексту, авторський задум.

Наводимо зміст тексту.

Слово матері

До другого класу я прийшов з похвальним листом і сам на підводі з базару приїхав до батьків на літні канікули.

Батько був у кузні, коли я повернувся, а мати поралася біля печі. Коли я відчинив двері й переступив поріг, мати саме засовувала рогачем чавуна в піч. Чи то щоб похвалитися своєю вченістю, чи з пустощів дитячих, я привітав її “по-городському”.

– Бонжур, мамаша! Как вы поживаете? Что нового и все такое прочее?

Матері аж рогач випав з рук. Вона схопилася рукою за щоку й широко розплющеними, переляканими очима дивилася на мене. Наче перед нею стояв не я, а якийсь ошуканець, що спритно начепив на гімназичну форму дорогий дитячий образ її сина.

– Это я, маменька...не смущайтесь...– промовив я, починаючи сам ніяковіти під тим, сповненим докору, образи й болю, материним поглядом.

– Та як же мені, синку, не смутитися, – не второпала мати моєї вченої мови, коли ти, бачу, свого роду відцурався, он уже по-якому до матері став варнякати! Отак тебе, синку, в городі образували!

Мати скрутно похитала головою і з таким жалем подивилася. Наче мене тяжко покалічили на все життя. Бачу, тут уже не до жартів. Виходить, я передав, як то кажуть, куті меду. Глянув я спідлоба на матір, а їй з очей – кап сльоза, кап друга, а далі як заплаче, як заплаче моя матінка, наче ховає мене... Тут уже я не витримав, кинувся до неї, схилив низько голову і, не сміючи підвести очей, прошепотів:

– Простіть мені, мамо, я більше так ніколи не буду...

Мати простила. І я справді ніколи вже так не викаблучувався перед односельцями, ні перед батьком, ні поготів перед нею. Але таких моїх привітальних слів, що вразили її тоді в саме серце, вона не забула до смерті (Б.Антоненко-Давидович).

Бесіду за змістом прочитаного вчитель провів, використовуючи проблемні запитання. Мета – з'ясувати розуміння змісту тексту, усвідомлення взаємозв'язку його частин. Вибіркове читання було запропоноване вчителем для виявлення ставлення учнів до героя оповідання.

Домашнє завдання: написати твір-роздум на тему “Як ми говоримо?”.

Вивчення теми “Повні й неповні речення. Туре в неповних реченнях. ” (четвертий блок) учитель розпочав також із актуалізації опорних знань.

Далі учні виразно читали спроектований на дошку текст уривку з оповідання Є.Гуцала “Коротке щастя неповнолітньої Катрі”.

Коротке щастя неповнолітньої Катрі

... Катря зупинилась. Може, причулось? Ні, не причулося. Неподалік чути було скімлення. Катря, озирнувшись, ступила з дороги поміж полину й реп'яхів.

Серед лопухів і лободи лежав собака. Найдужче Катрю вразила запала ребриста здухвина, на білому тлі якої була наче намальована чорна пляма. Ця пляма то опускалась, то піднімалась ритмічно, бо собака швидко, похапливо дихав.

– Ти чого тут? – поспитала Катря.

Маленьке вухо, схоже на трикутник, здригнулось. Катря зупинилась.

– Ти чий? Заблудився?

Очі в собаки були невеличкі, поставлені глибоко, округлі, вони дивились благально, чи то жалісно...

– *Може, ти хворий?* – запитала Катря.

Катря ступила крок-другий уперед, сівши навпочіпки, почала обачно протягувати вперед праву руку. Собака покірно дивився на дитячу руку.

– *Бідненький,* – мовила Катря, погладжуючи собаку поміж висячих вух.

Собака кліпав темними повіками, а клиноподібну голову притискав до землі.

– *Як тебе звати? Не пам'ятаєш? Забув? Ну, гаразд, зватиму тебе Найдою...* (За Є. Гуцалом)

Використовуючи *метод спостереження* над текстом, учні під керівництвом учителя виділяли головні члени речення, вказували двоскладні речення та односкладні, тип односкладних; відтворювали в реченнях пропущені члени. Насамкінець *зробили висновок* про те, які речення називаються повними, а які – неповними.

Наступний етап роботи – *бесіда за проблемними запитаннями*:

– Чи завжди двоскладні речення є повними? Свою думку обґрунтуйте.

– Односкладні речення – це неповні чи повні речення? Висловіть свої думки, посилаючись на текст.

– Де найчастіше ми послуговуємося неповними реченнями: в усному чи писемному мовленні?

– Чи можна встановити пропущені члени речення?

– У яких стилях уживаються неповні конструкції?

Учитель підсумував відповіді учнів і повідомив тему, мету, завдання уроку .

Для перевірки *сприймання й усвідомлення* учнями *нового матеріалу* використано *метод систематизуючої розповіді*.

Далі учні працювали з *підручником (вправа 293)*(визначали типи речень, їх виражальні можливості, зробили висновок щодо вживання тире в неповному реченні) [38].

Для *закріплення нових знань* учні писали *вільний диктант* “Лисиця і Терен” (міжпредметні зв’язки зі світовою літературою). Прочитавши спроектований на дошку текст, відтворили його по пам’яті, використовуючи односкладні речення та повні і неповні речення. Перевірка написаного показала, що восьмикласники розуміють теоретичний матеріал, вміють уживати різні синтаксичні конструкції в мовленні.

Первинний текст

Лисиця і Терен

Лисиця стрибнула через пліт і, щоб не послизнутися, вхопилася за Терен. Обідравши собі лапу і погано почуваячись, почала дорікати Тернові, що він завдав їй ще гіршого нещастя, коли вона в біді шукала ще більшого порятунку. Терен заперечив: “Ой, як же ти помилилася, надумавши вхопитися за мене, коли я сам звик до всіх чіплятися”.

Трапляються такі нерозсудливі люди, що вдаються по допомогу до тих, для кого природніша річ шкодити (За Езопом).

Вторинний текст

Лисиця і Терен

Вузесенький пліт через річку... Лисиця, стрибнувши через нього, вхопилася за Терен. Обідравши собі лапу і погано почувуючись, почала йому дорікати. У відповідь пролунало:

– Помилка... Хапатися за мене – це твоя велика помилка.

Не слід звертатися за допомогою до тих, для кого природніша річ шкودити.

Далі учні склали діалог на тему “У бібліотеці” [38, с. 133].

Домашнім завданням було виписати з оповідання Є. Гуцала “Хто ти?” діалоги (“незнайомки” з Ільком і Галею).

Рівень знань з теми “Односкладні речення. Неповне речення” (четвертий блок) перевірялися за допомогою тесту та письмового переказу тексту публіцистичного стилю “Святий обов’язок”.

Метою контрольного тестування було визначити рівень теоретичних знань про односкладні та неповні речення, уміння конструювати односкладні, неповні речення, правильно використовувати їх у писемному мовленні.

Тестові завдання до теми “Односкладні речення. Неповне речення” (варіант 1)

1. Продовжити речення “Односкладні речення – це такий ...”

Наведіть приклади дієслівних односкладних речень.

2. Перебудуйте подані речення на безособові односкладні і запишіть парами.

а) *Жаль здавив серце.* б) *Зала була затишною.* в) *Повіяли осінні вітри.* г) *Василина чогось соромилась.*

3. Поширте подані називні речення другорядними членами. Запишіть новоутворені речення.

Грудень. Мороз. Ліси. Місто.

4. Запишіть до 5-ти прикладів узагальнено-особових односкладних речень.

5. Перебудуйте подані речення на односкладні. Запишіть новоутворені речення.

А) *Я відчуваю контрасти вередливої погоди.* Б) *Настав морозний день.*

6. Напишіть твір-мініатюру на тему: “За яких умов людина перестане шкودити природі?”, використовуючи у тексті односкладні і неповні речення.

Тестові завдання до теми “Односкладні речення. Неповне речення” (варіант 2)

1. Продовжити речення “Неповними називаються речення”

Наведіть приклади неповних речень.

2. Перебудуйте подані речення на безособові односкладні і запишіть парами.

а) Сутінки насувались на село. б) Кімната була великою. в) Надходили листи. г) Василина була зарахована до нашого класу.

3. Поширте подані називні речення другорядними членами. Запишіть новоутворені речення.

Лист. Річка. Паморозь. Левади.

4. Запишіть до 5-ти прикладів узагальнено-особових односкладних речень.

5. Перебудуйте подані речення на односкладні. Запишіть новоутворені речення.

а) Холодні вітри шарпають небо. б) Палахкотів вогонь у печі.

6. Напишіть твір-мініатюру на тему: “За яких умов людина перестане шкодити природі?”, використовуючи у тексті односкладні і неповні речення.

Мета контрольного переказу – перевірити здатність будувати висловлювання на морально-етичні теми; вміння створювати текст, трансформувати одержану інформацію для побудови висловлювання.

Текст контрольного переказу

Святий обов’язок

У світі є батьки і діти. Твій батько і твоя мати – діти своїх батьків і матерів, твоїх дідусів і бабусь. Рід людський складається з поколінь. Людина смертна, але безсмертний народ. Його безсмертя – в наступності поколінь. Мудрість віків зберігається в книжках і нашій історії, а багатства народної душі зберігаються в пам’яті, серцях, у вчинках старших поколінь – твоїх дідів і батьків. Усім ти зобов’язаний старим поколінням.

Повага, шанування старших поколінь – закон нашого життя. Поважати старших треба тому, що вони мудріші, духовно багатші за тебе. Кожної хвилини спілкування зі старшими умій вчитися в них. Не будь самовпевненим. Не думай, що коли ти молодий і сповнений сил, ти все можеш. Є речі, які посильні тільки для старості, тому що в ній – мудрість багатьох поколінь воля й слово старших – закон для всіх нас.

Для матері і батька ти завжди будеш дитиною. Кожний твій крок, кожний твій вчинок – і хороший, і поганий – відгукується в материнському й батьківському серцях радістю або болем, щастям або стражданням. Пам’ятай, що ти – сенс життя, мета життя, радість і горе твоїх батьків. У своїй любові до тебе вони часом забувають про те, що прийде час, коли у них не залишиться сил для того, щоб давати тобі матеріальні радощі буття. У них залишаться сили тільки на те, щоб любити тебе. Знай, що людський обов’язок дітей – платити батькам за їхнє піклування про тебе, за безмежну любов і відданість – платити тим самим: піклуванням, любов’ю, відданістю. Борг дітей перед батьками не можна ніяк полічити, зміряти ніякою міркою.

Дорожи честю сім’ї. Знай, що твоя сім’я – це не тільки батько й мати. Це й ви, діти. Це твоя поведінка, твої вчинки. З усіма людьми треба

бути правдивими, але для матері й батька найменша неправда – якщо тільки вони дорожать власною честю – це велике нещастя. Питай у батька й матері дозволу на те, що без їхньої волі робити не можна. Підкорення волі батьків – перша школа громадянського виховання, перша дисципліна твоєї совісті. Якщо ти не навчишся підкорятися волі батьків, ти не зможеш стати стійким, непохитним воїном, дисциплінованим робітником, вірним батьком своїх дітей (За В.Сухомлинським).

Перевірка переказу показала, що учні упоралися з написанням переказу, відтворили зміст, використовуючи різні синтаксичні конструкції. Це пояснюється тим, що на уроках працювали з текстами, висловлювали свої думки щодо прочитаного й почутого, мають значно більший лексичний запас.

Вивчення теми “Однорідні означення, відмінність їх від неоднорідних” (п’ятий блок “Речення з однорідними членами”) вчитель почав із перевірки виконання письмового домашнього завдання (учні готували лінгвістичне повідомлення про однорідні члени речення).

Після повідомлення вчителем теми, мети і завдань уроку учні читали текст “Ліс на Волині”; відповідно до норм орфоепії, шляхом методу мовного аналізу пояснювали різницю між вимовою і написанням слів. Для розкриття особливостей однорідних і неоднорідних означень у тексті художнього стилю вчитель запропонував провести експеримент: *вилучити з тексту означення і порівняти первинний і вторинний тексти.*

Первинний текст

Ліс на Волині

Старезний, густий, предковичний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плачучою березою і з великим прастарим дубом. Галява скраю переходить в куп’я та очерети, а в одному місці в яро-зелену драговину – то береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка. Струмок той вибігає з гущавини лісу, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов витікає і губиться в хащах. Саме озеро – тиховоде, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині.

Містина вся дика, таємнича, але не понура, – повна ніжної, задумливої поліської краси.

Провесна. По узліссі і на галяві зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. Деревя ще безлисті, але вкриті бростю, що от-от має розкритись. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює до вітру, розвивається, odkриваючи блідо-блакитну воду. У лісі щось загомніло, струмок зашумував, забринів... (За Лесею Українкою).

Вторинний текст

Ліс на Волині

Ліс на Волині. Посеред лісу галява з березою, з дубом. Галява скраю переходить в куп’я та очерети, а в одному місці в драговину – то береги озера, що утворилося з струмка (За Лесею Українкою).

Вилучення з тексту означень дало підстави учням зробити висновок: вторинний текст позбавлений якісних характеристик зображуваного. Щоб наголосити на стилістичних особливостях речень з однорідними і неоднорідними означеннями, учитель використав *метод розповіді*.

Домашнім завданням було написати переказ переглянутого сюжету вечірніх новин на каналі “1+1” із використанням однорідних і неоднорідних означень.

Вивчення п’ятого тематичного блоку “Речення з однорідними членами” завершувалося узагальненням і систематизацією знань, після чого учні працювали з тестами.

Мета контрольної роботи – визначити рівень теоретичних знань про речення з однорідними членами (поширеними й непоширеними), уміння конструювати такі речення, правильно розставляти розділові знаки, обґрунтовувати їх використовувати їх у мовленні.

Тестові завдання до теми “Речення з однорідними членами” (варіант 1)

1. Завершити визначення і записати “Однорідними членами речення називаються ...”

Наведіть приклади речень і запишіть (два).

2. Відредагуйте подані речення. Виправлені варіанти запишіть.

Ми встигли відвідати не тільки музей, а й завітали до картинної галереї. Ми користуємося комп’ютером і словом. У лісі росли сосни і дерева. Хвилювалася моя сестра і море.

3. До поданих однорідних членів доберіть узагальнюючі слова, побудуйте речення і запишіть.

Європа, Азія, Африка, Америка, Австралія. Вінниця, Житомир, Луцьк, Львів, Київ. Бондарі, стельмахи, ковалі, кожум’яки, кравці, шевці.

4. Завершіть висловлювання, використовуючи розділові знаки.

Я знаю багато українських пісень... . Я захоплююся поезією Час від часу переглядаю історичні фільми

5. Складіть й запишіть речення з поданими висловами, використовуючи речення з однорідними і неоднорідними означеннями.

1. Красується, наче квітка на болоті. 2. Гарна, як квітка навесні.

6. Складіть повідомлення в науковому стилі: “Однорідні члени речення в усному мовленні”.

Тестові завдання до теми “Речення з однорідними членами” (варіант 2)

1. Завершити визначення і записати “Не однорідними членами є...”

Наведіть приклади таких речень і запишіть (два).

2. Відредагуйте подані речення. Виправлені варіанти запишіть.

Догоряло вогнище й небо над заходом, западала темрява. На полях, луках і садках лежить сніг. На півдні досягають солодкі апельсини і лимони.

3. До поданих однорідних членів доберіть узагальнюючі слова, побудуйте речення і запишіть.

Альпи, Карпати, Гімалії, Піренеї. Україна, Болгарія, Польща, Словачія. Жито, пшениця, просо, овес, рис, картопля.

4. Завершіть висловлювання, використовуючи розділові знаки.

Українські письменники, поети Час від часу купую книги про історичні події Я відвідую шкільні гуртки

5. Складіть й запишіть речення з поданими висловами, використовуючи речення з однорідними і неоднорідними означеннями.

1. Співає, як золото пересипається. 2. Гарна, як у лузі калина.

6. Складіть повідомлення в науковому стилі: “Однорідні члени речення в усному мовленні” .

У цілому учні виконали завдання, проте допустили помилки (стилістичні, орфографічні, пунктуаційні) під час написання повідомлення в науковому стилі. Труднощі виникали також під час редагування та побудови речень.

Вивчення теми “Розділові знаки при звертанні, вставних словах, словосполученнях і реченнях” (шостий блок “Речення із звертаннями, вставними словами, словосполученнями, реченнями”) вчитель розпочав зі спостереження над текстом “Бабине літо”, спроектованим на екран.

Бабине літо

Де ж вона, пора бабиного літа?

Здається, непомітно дощі липневі та серпневі обернулись на дощі вересневі та жовтневі, начебто злившись у суцільну й одноманітну холодну маячню. Погожі дні можна, здається, перелічити на пальцях, вони постають у споминах екзотичними, майже нереальними слайдами. Набором цих химерних слайдів, як виявилось, можна втішатись у безнадії настрою, коли мжичить та мжичить і небо застане похнюпленими хмарами.

Після обложних дощів, після дразливого холоду починає народжуватися, наче з купелі, лагідний ранок. Ні тобі вітерцю, ні тобі лялечки в блакиті. Чисті високості небесних хоромів такі неоглядні, що думці, напевно, не завжди вистачає снаги вільно полинути в манливе безмежжя.

Зненацька помічаєш безліч кольорів, які за всі ці похмурі дні непомітно надбала природа, щоб тепер, дивуючи, вразити в саме серце... Барви поля і лугу, барви лісу – скільки ненаситної пристрасті, скільки пекельної спраги! Кольори багряні, жовті, вишневі, малинові, червоні, жовтогарячі – їхнім полум'ям позаймались дерева, куці, бур'яни, бадилля. Тліють і горять, жаріють і вогневіють, і димлять, і начебто чадять десь у лісовій гущавині.

Кожне дерево творить своє окремішне багаття, а загалом вони творять спільне, багатоманітне. І скільки несхожих відтінків можна зазримити лише в однісінького дерева, а ще більше в усієї незчисленної їхньої рати! (За Є. Гуцалом).

Щоб перевірити розуміння і усвідомлення змісту прочитаного, вчитель провів із восьмикласниками *бесіду за такими запитаннями:*

- До кого в тексті звертається автор? Як називаються ці слова? Чи зв'язані вони з текстом?
- Чи є членами речення виділені у тексті слова?
- З якою інтонацією вони вимовляються?

Після повідомлення теми, мети, завдань уроку восьмикласники аналізували орфограми, пунктограми запропонованого тексту і *написали самодиктант*, звіривши написане з текстом.

Для узагальнення теоретичного матеріалу вчитель запропонував учням скласти зв'язне повідомлення в науковому стилі на тему “Розділові знаки при звертанні, вставних словах, словосполученнях і реченнях”. Восьмикласники на відповіді товаришів складали усні рецензії.

Закріплення навчального матеріалу здійснювалося виконанням вправи 379, що передбачало введення в текст слів, які вказують на послідовність або зв'язок думки [38, с. 171].

Виконання домашнього завдання передбачало записати хімічний дослід, проведений на уроках хімії, використовуючи вставні слова, словосполучення і речення.

Перевірка знань *шостого тематичного блоку* проводилася за допомогою тестів та контролем якості читання *тексту мовчки “Філософська система Аристотеля”*.

Мета контрольної роботи – визначити рівень теоретичних знань про речення зі звертаннями, вставними словами, словосполученнями, реченнями, вміння правильно розставляти розділові знаки, обґрунтувати їх використання у мовленні.

Восьмикласники виконували тести на розпізнавання мовних одиниць, побудову, редагування текстового матеріалу.

Тестові завдання до теми “Розділові знаки при звертанні, вставних словах, словосполученнях і реченнях” (варіант 1)

1. Продовжити речення “Звертання – це... .”

Наведіть приклади речень зі звертаннями і запишіть. (два)

2. Запишіть речення, вставляючи на місці крапок вставні слова, що виражають вказівку на джерело повідомлення, невпевненість.

Режим харчування ... покращує стан здоров'я. Заняття у спортивному гуртку ... допомагають у навчанні.

Наведіть приклади речень зі вставними словами, що виражають активізацію уваги слухача, послідовність викладу думок (по три).

3. Складіть речення зі словами *виходить, здаватися*, щоб вони були членами речення, потім – вставними словами.

4. Утворіть запишіть речення зі словами *ясна річ, уявіть собі, може бути*, щоб вони були вставними словами.

5. У якому реченні допущено помилку при виділенні звертання?

а) *На добраніч, втрачена любове!* (Т.Коломієць); б) *Ти, ниво рідна, вмита щедрим потом* (М.Стельмах); в) *Гей юнаки, гей молодість світу, доля планети у ваших руках* (І.Нехода); г) *О слово золоте, гартоване в горнилі поетових думок* (А.Малишко).

6. Запишіть міркування про форми звертання до людей, які псують настрої (до 8 речень).

Тестові завдання до теми “Речення із звертаннями, вставними словами, словосполученнями, реченням (варіант 2)

1. Продовжити речення “*Звертання може поширюватися... .*”

Наведіть приклади таких речень зі звертаннями і запишіть (два).

2. Запишіть речення, вставляючи на місці крапок вставні слова, що виражають вказівку на джерело повідомлення, невпевненість.

Щоденні гімнастичні вправи ... покращують стан здоров'я. Постійне перебування за комп'ютером ... впливає на зір.

Наведіть приклади речень зі вставними словами, що виражають впевненість, припущення (по три).

3. Складіть речення зі словами *можливо, очевидно*, щоб вони були членами речення, потім – вставними словами.

4. Утворіть запишіть речення зі словами *певна річ, інакше кажучи, навдивовижу*, щоб вони були вставними словами.

5. У якому реченні допущено помилку при виділенні звертання?

а) *Розпрягайте, хлопці, коні, та лягайте спочивать* (народна творчість); б) *Веди, веди, молодий козаче, та веди не барися* (народна творчість); в) *Ех ти, бідолахо-пацієнтику...* (Є.Гуцало); г) *А що Лавріне чи будемо городити тин, чи, може, й без тину обійдеться?* (І.Нечуй-Левицький).

6. Запишіть міркування про форми звертання до людей, які іншим псують настрої (до 8 речень).

Текст для читання (мовчки) “*Філософська система Аристотеля*” містив інформацію з несуміжних із мовою галузей наук (історією, філософією), забезпечував практичну реалізацію здобутих учнями теоретичних знань .

Текст для контрольного читання мовчки
Філософська система Аристотеля

За свідченням істориків, Аристотель народився у Фракії, в місті Стагірі. Його батько був спадкоємним лікарем царя Македонії. Саме він передав синові не лише свої знання, а й цікавість до пізнання.

Коли юному нащадкові царського лікаря виповнилося сімнадцять, він приїхав до Афін і вступив до академії знаменитого філософа Платона. Цілих двадцять років був Аристотель його учнем і аж після цього терміну залишив стіни Платонівської школи. Закінчивши навчання, він багато подорожував, набирався знань і досвіду. І несподівано одержав пропозицію царя Македонії Філіпа виховувати його тринадцятирічного сина Александра – майбутнього видатного полководця, який завоював півсвіту.

Звичайно, навряд чи слід вважати, що саме своєму вчителеві зобов'язаний Александр Македонський перемогами. Непосидючому й розпеченому царевичеві його новий наставник скоріше стояв на заваді у витівках і розвагах, був сторожем, якого приставив батько. Тим паче, що філософа важко було назвати чарівним. Аристотель був хирлявий. Його тонкі губи завжди зміїлися уїдливою посмішкою. І тринадцятирічному Александрові він здавався старим і занудним педантом. Та спілкування філософа з майбутнім полководцем тривало недовго. Уже в шістнадцять років Александр очолив військо і розпочав похідне життя.

Аристотель був надто педантичний, дехто з істориків підкреслював цю рису його вдачі. Проте царствений вихованець аж до смерті почував до вчителя якщо не любов, то глибоку повагу. Він не тільки щедро обдаровував його, а й не забував прислати з деяких походів рідкісні речі, а час від часу й листи...

Розлучившись з Александром, Аристотель повернувся до Афін, заснував школу. Там він протягом двадцяти років написав більшість своїх філософських творів і виховав чимало учнів.

У своєму вченні Аристотель розвивав далі погляди Емпедокла, змінивши їх по-своєму. Він також був певен, що першоосновою всього суцього є якась єдина першоматерія. Та існувати вона могла в чотирьох різних станах: бути сухою і холодною, визнаючи тим самим стихію води; бути теплою і вологою, за приклад чого мали вважати стихію повітря, і бути сухою й теплою, як стихія вогню. Інших елементарних станів існувати в природі, на думку Аристотеля, не могло.

Спробуйте самі уявити в одному тілі поєднання теплої й холодної чи сухої й вологої. Неможливо! Протилежні якості знищують одна одну.

До чотирьох стихій Емпедокла Аристотелю, щоправда, довелось додати п'яту – ефір. Із ефіру, вважав філософ, склалися небеса, зірки й планети.

Первинна матерія Аристотеля була чимось на зразок сирієї глини у дворі гончаря. Що вийде з неї: горщик варити їжу рабам чи амфора, що

прикрашає стіл аристократа? Усе залежить від мети, яку поставив перед собою гончар, і була важливою у філософській системі Аристотеля (За А.Томіліним).

Зміст прочитаного вчитель перевіряв за допомогою питань у письмовій формі. За правильною відповіддю на кожне із 12 питань восьмикласники отримували “шість” балів (середній рівень).

Завдання:

1. *Заголовок прочитаного тексту виражає*

А основну думку; Б проблему; В проблематику; Г тему й основну думку.

2. *Стиль мовлення прочитаного тексту*

А художній; Б розмовно-побутовий; В науковий; Г публіцистичний

3. *Жанр прочитаного тексту*

А опис; Б роздум; В есе; Г розповідь

4. *Основну думку тексту відображено у реченні*

А “Аристотель був надто педантичний, дехто з істориків підкреслював цю рису його вдачі”.

Б “Первинна матерія Аристотеля була чимось на зразок сирієї глини у дворі гончаря”.

В “Мета була дуже важливим поняттям у філософській системі Аристотеля”.

Г “Він (Аристотель) також був певен, що першоосновою всього суцього є якась єдина першоматерія”.

5. *Ставлення Аристотеля до пізнання показують наведені цитати, окрім*

А “написав більшість своїх філософських творів і виховав чимало учнів”

Б “...філософа важко було назвати чарівним”.

В “був певен, що першоосновою всього суцього є якась єдина першоматерія”.

Г “...розвивав далі погляди Емпедокла, змінивши їх по-своєму”.

6. *Слова, утворені одним способом, складають рядок, окрім*

А першооснова, першоматерія, тринадцятирічний

Б по-своєму, недовго, несподівано

В розпочав, залишив, завоював

Г наставник, півсвіту, полководець

7. *Уподібнення приголосних за м'якістю відбувається в усіх словах рядка*

А досвід, майбутній, навряд; Б спілкування, більшість, якість; В рідкісні, учнів, двір; Г термін, свідчення, посмішка.

8. *Виділена буква позначає той самий звук у словах рядка, окрім*

А був, повага, вчитель; Б недовго, очолив, розпочав;

В чарівний, любов, наставник; Г стояв, одержав, заснував.

9. *Закінчення - **єте** мають дієслова (II ос. мн. теперішнього часу в рядку)*

А передавати, залишати, подорожувати, бути, знищити

Б завоювати, одержати, виховувати, розпочати, складати

В очолити, написати, заснувати, розвивати, змінити
Г уявляти, вважати, існувати, поєднати, називати

10. Слова-синоніми становлять рядок, окрім

А педантичний, дрібничковий, прискіпливий

Б незначний, невагомий, мізерний

В занудний, нецікавий, сумний

Г застосування, запровадження, використання

11. Антонімічні пари слів становлять рядок, окрім

А зруйнувати – створити, набувати – позбутися

Б визнавати – заперечувати, зростати – спадати

В несподівано – передбачено, неможливо – повсякчас

Г основний – другорядний, педантичний – байдужий

12. У реченні “Його тонкі губи завжди зміїлися уїдливою посмішкою” автор тексту використав

А алітерацію; Б асонанс; В порівняння; Г алегорію

Оцінку достатнього рівня (“сім” – “дев’ять” балів) за повну відповідь на запитання (“Як Аристотель розвивав погляди Емпедокла?”). Для отримання оцінки високого рівня (“десять” – “дванадцять” балів) учням було запропоновано написати творчу роботу, виклавши міркування на тему: “Що було у філософській системі Аристотеля дуже важливим поняттям?” (до 8 – 10 речень).

Якість виконання тестових завдань була значно вищою, оскільки на уроках проводилася робота на текстовій основі міжпредметного змісту (спостереження над мовними одиницями, проведення лінгвістичних експериментів, написання диктантів, творчих завдань), що формувало систему мовно-мовленнєвих знань, умінь і навичок.

Вивчення теоретичного матеріалу “Речення з відокремленими членами” (тематичний блок 7) учитель розпочав із ознайомлення учнів із текстом (“Йоганн Себастьян Бах”), спроектованим на екран.

Йоганн Себастьян Бах

Йоганн Себастьян Бах – великий німецький композитор XVIII ст. народився 21 березня 1865 року у невеличкому німецькому містечку.

Рано втративши батьків, Йоганн переїжджає до старшого брата. У цей період відвідує гімназію, прагне до самоосвіти, здобуваючи музичну грамоту.

Дізнається про твори видатних композиторів, зачинені у шафі брата, дістає, щоб потайки переписувати їх ночами. Праця, виснажлива, довготривала, підірвала зір майбутнього композитора.

Закінчивши навчання в гімназії, отримав право вступити до університету, однак скористатися ним Баху не вдалося, через пошуки засобів для існування.

Протягом усього життя Бах декілька разів переїздив з одного міста до іншого, шукаючи засоби для існування. Доля, не сприятлива і безутішна, не

позбавила Іоганна устремління до нових знань і досконалості. З невтомною енергією постійно вивчав музику не тільки німецьких, а й італійських та французьких композиторів. Одного разу молодий Бах, не маючи грошей, вирушив пішки з Аріштадта, де він служив органістом, до Любека, щоб послухати прославленого органіста. Йому довелося пройти 350 км!

Останні роки життя великого композитора були затьмарені страшною хворобою очей, проте продовжував складати музичні твори, диктуючи ноти для запису.

Не отримав заслуженого визнання за життя, зате нині цікавість до музики Баха не згасає.

Минуло майже сто років, перш ніж людство знову відкрило для себе твори великого композитора і оцінило його геніальність (З енциклопедії).

Аналіз тексту було проведено за допомогою питань:

– Назвіть слова, які вносять додаткові відтінки, повідомлення, доповнюють основну думку в реченнях тексту?

– Як виділяються вони на письмі і під час вимови?

Щоб переконати учнів у важливості відокремлених членів речення, учитель запропонував провести *лінгвістичний експеримент*: згорнути текст, вилучивши слова, які позначають додаткові відтінки, повідомлення, доповнюють основну думку в реченнях тексту. Після прочитання новоутворених речень восьмикласники зробили висновок про роль і значення відокремлених членів.

Після письмового виконання вправ 393, 394 та їх перевірки восьмикласники писали *розповідь* “Мій робочий день”, використовуючи відокремлені обставини [38, с. 178].

Домашнє завдання передбачало *описати один із народних звичаїв, який побутує у різних місцевостях*, використовуючи відокремлені члени речення.

Вивчення тематичного блоку “Речення з відокремленими членами” завершувалося узагальненням і систематизацією знань, згодом учні виконали контрольні тести та завдання після прочитаного вчителем тексту “*Метали на службі в людини*”.

Мета контрольної роботи – визначити рівень теоретичних знань про відокремлені й уточнювальні члени речення, вміння *знаходити* їх, правильно розставляти розділові знаки, обґрунтовувати їх використання, правильно використовувати в писемному та усному мовленні.

Восьмикласники виконували тести на розпізнавання мовних одиниць, побудову, редагування текстового матеріалу.

Тестові завдання до теми “Речення з відокремленими членами” (варіант 1)

1. Речення, ускладнені відокремленою прикладкою, окрім

а) *На розкидистому гіллі клена вместилося троє дітлахів – дві дівчинки і хлопчик – і гралися (Є. Гуцало); б) Всі ми, піхота, війни скуштували*

(О.Гончар); в) Другий сусід мій, Григорій Шиян, вирішив зовсім не покидати своєї старої хати на високім пагорбі над плавнями (О.Довженко); г) До мене підійшов брат мого товариша, який був капітаном збірної з футболу.

2. Речення, ускладнені відокремленим означенням, окрім (розділові знаки пропущено)

а) Над усім світом похмури і одноманітним раптом поставало сяйво бездоганного неба (Є.Гуцало); б) Невिбагливе до умов зручне для розмноження дерево верби росте в різних кліматичних і географічних зонах (А.Кондратюк); в) Осінній холодок над спраглою землею шатро гартоване широко розір'яв (М.Рильський); г) І в усій постаті клена величного красеня прозирала життєрадісність та бадьора снага (Є.Гуцало)

3. Позначте речення з вираженою одиничним дієприслівником обставиною, що не відокремлюється (розділові знаки пропущено):

а) У лісі дівоча постать наспівуючи бігла (М.Стельмах); б) Вона сиділа замислившись (Ю.Яновський); в) Навчаючи інших ми вчимося самі (Сенека); г) Дівчина стрепенувшись підвела голову (О.Гончар).

4. виправте граматичні помилки у вживанні обставин, виражених дієприслівниковими зворотами. Запишіть відредаговані речення.

Весело поспівуючи почалася наша подорож. Одержавши подарунок їм було дуже приємно.

5. Побудуйте і запишіть речення, ввівши відокремлені обставини.

Всупереч прогнозам синоптиків; наперекір розбурханій стихії.

6. Подані фразеологізми введіть у речення і запишіть.

Не покладаючи рук. Не розгинаючи стини.

Тестові завдання до теми “Речення з відокремленими членами” (варіант 2)

1. Речення, ускладнені відокремленою прикладкою, окрім

а) У підземеллі однієї з веж монастирських цариця двадцять п'ять років гноїла в ямі закутого в ланцюги Калнишевського, останнього кошового Січі Запорозької (О.Гончар); б) Яків Підлатайло, робітник із цукрового заводу, жив по сусідству з Савою Григоровичем (Є.Гуцало); в) Капуста, білокачанний овоч, здавна має особливу пошанівку (А.Кондратюк); г) А на поріг вже пнеться друге мале, яке було дитиною моєї тітки.

2. Речення, ускладнені відокремленим означенням, окрім (розділові знаки пропущено)

а) Англійський адмірал Фрейнсіс Дрейк довгий час провів у мандрах повних пригод і привіз рідкісні земляні плоди картоплі (А.Кондратюк); б) Майстер пластичного мистецтва втілює в матеріалі образ створений уявою з допомогою рухів (П.Білецький); в) Крізь поламаний снарядом купол світилося небо (О.Гончар); г) На румовищах Вавилону було знайдено безліч випалених глиняних табличок побитих і віціліх (Є.Гуцало).

3. Позначте речення з вираженою одиничним дієприслівником обставиною, що не відокремлюється (розділові знаки пропущено):

а) Там летять із гір потоки обганяючи вітри (Олександр Олесь); б) Усі деякий час сиділи задумавшись (О.Гончар); в) Тепер співаючи дівчата тією стежкою ідуть (М.Рильський); г) Ввечері втомившись лежав Михайло у траві (Марко Вовчок).

4. виправте граматичні помилки у вживанні обставин, виражених дієприслівниковими зворотами. Запишіть відредаговані речення.

Довго гуляючи по вулицях мені стало холодно. Вийшовши на галявину переді мною стало море квітів.

5. Побудуйте і запишіть речення, ввівши відокремлені обставини.

У зв'язку з прогнозами ; незважаючи на спеку.

6. Подані фразеологізми введіть у речення і запишіть.

Не пускаючи пари з уст. Не шкодуючи сил.

Текст для аудіювання “Метали на службі в людини” містив інформацію з таких галузей наук (історія, література, хімія), забезпечував практичну реалізацію здобутих учнями теоретичних знань.

Текст для контрольного аудіювання

Метали на службі в людини

Метали відомі людині дуже давно. Ще в сиву давнину з металу кували мечі й сокири, виливали дзвони й карбували монети. Ми, напевне, ніколи не дізнаємося, коли саме і як почалося використання людиною металів, як давно наш одягнутий у шкіри кмітливий предок виготовив першу металеву річ. Але є серйозні підстави для підтвердження гіпотези, що людству зовсім несподівану велику послугу зробив космос, пославши на землю залізний метеорит. Першими металами, що їх почала використовувати людина, були золото, мідь і олово. У цьому немає нічого дивного: вони іноді траплялись, так би мовити, в чистому вигляді, а обробляти їх не становило особливих труднощів. Виготовлення найпростіших знарядь і прикрас із золота, міді, сплавів дало можливість первісним металургам нагромадити певний досвід у цій новій для них галузі. Можливо, що свідками падіння на Землю залізного метеорита виявились люди, які вже володіли початковими знаннями у галузі металургії. Вони, очевидно, звернули увагу на те, що розпечений “небесний камінь” був м'яким, а згодом, охолонувши, несподівано ставав значно твердішим за золото й мідь.

Постає питання: чому першою сировиною для первісної “залізообробної” промисловості було саме метеоритне залізо? Є свідчення того, що залізні вироби з'явилися в людей ще до того, як вони навчились добувати цей метал з руди. Звідки ж тоді вони його брали?

Підраховано, що на нашу планету щороку випадають тисячі тонн метеоритів, які складаються майже повністю з чистого заліза. Його досить легко можна обробити, і стародавні металурги змогли б виготовити з “небесного каменя” деякі вироби.

Припущення про те, що людина вперше виготовила якесь знаряддя саме з метеоритного заліза, зовсім несподівано дістало підтвердження в працях

вчених, досить далеких від металургії, – філологів і фольклористів. Учені-фольклористи знайшли в народному епосі – легендах, оповіданнях, билинах різних народів – розповіді про залізо, послане людині з неба. Більше того, у деяких стародавніх мовах слово “залізо” перекладається як “небесна руда” чи “небесний метал”. Так, у стародавньому Єгипті його називали “беніпет”, тобто небесний метал. Шумери називали його “ан-бар”, що означало те саме, а стародавні греки – “сідерос”, тобто зоряний, у тюрків – “демір”.

Українські ковалі та золотарі здавна славилися вмінням майстерно обробляти метали: залізо, мідь, олово, свинець, цинк, а також золото і срібло. Поклади залізної руди, з якої селяни добували залізо, були на півночі та заході України. Назви сіл Рудня, Рудка, Рудники свідчать про наявність у цих місцях болотної руди, яка легко піддавалася обробці найпримітивнішими способами. У горні вже при температурі 700-800 градусів вона перетворювалась на густу масу, з якої селяни виготовляли сокири, мотики, лопати, серпи, ножі, наральники, цвяхи тощо. Опанування ковальської справи бере початок з давніх часів, про що свідчить, міфологія слов'ян. У кожному селі на вигоні або за селом обладнували кузню з горном і міхом, коритом з водою для гартування металу та стояком для підковки чобіт. Кування застосовували холодне (рідко) і гаряче.

І все-таки тривалий час застосування металів було незначним. Житла будували з дерева й каменю, плавали на дерев'яних кораблях, через ріки перекидалися дерев'яні й кам'яні мости. Землю орали дерев'яною сохою. Але з кінця з XVIII ст. потреби в металах починають різко зростати і сьогодні світове виробництво металів становить мільйони і навіть мільярди тонн.

Яскравий опис старої селянської кузні знаходимо у видатного українського письменника, сина коваля Івана Франка. З любов'ю і теплим почуттям він згадує батьківську кузню, підкреслюючи її роль у господарському житті тогочасного села і в громадському побуті: “Коли батьків вербель, виграний молотом на ковалі, залунав по слободі, починали сходитися сусіди...”

Прикладів використання металів у різних галузях народного господарства можна навести безліч. Адже метал – основний матеріал сучасної техніки. Та широке використання металів далось людям нелегко. Багато праці було затрачено на оволодіння мистецтвом обробки металів, вивчення їхніх властивостей й особливостей. Тернистий шлях пододало людство до пізнання властивостей металів. Багато було помилок, неправильних теорій (За С.Гончаренком, за Л.Мазур)

Зміст прослуханого учнями тексту вчитель перевіряв за допомогою питань у письмовій формі. За правильною обрані відповіді на кожне із 12 питань восьмикласники отримували “шість” балів (середній рівень):

1. Заголовок прочитаного тексту виражає

А основну думку; Б тему; В проблематику; Г тему й основну думку.

2. Стиль мовлення прочитаного тексту

А художній; Б розмовно-побутовий; В публіцистичний; Г науковий

3. *Жанр прочитаного тексту*

А опис; Б роздум; В есе; Г розповідь.

4. *Основну думку тексту відображено у реченні*

А “Ще в сиву давнину з металу кували мечі й сокири, виливали дзвони й карбували монети”.

Б “Прикладів використання металів у різних галузях народного господарства можна навести безліч”.

В “Та широке використання металів далось людям нелегко”.

Г “Тернистий шлях пододало людство до пізнання властивостей металів”.

5. *Першими металами, що їх почала використовувати людина, були*

А золото, цинк та мідь; Б золото, срібло й олово; В золото, мідь і олово;

Г золото, свинець та їх сплави.

6. *Про виникнення металургії сучасники дізнались від*

А археологів та істориків; Б філологів і фольклористів; В журналістів та металургів; Г свідків падіння метеоритів.

7. *Установіть відповідність “У деяких стародавніх мовах слово “залізо” перекладається як “небесна руда” чи “небесний метал”, зокрема:*

1) єгиптяни	А) “демір”
2) шумери	Б) “беніпет”
3) стародавні греки	В) “ан-бар”
4) тюрки	Г) “сідерос”

8. *Слова-синоніми складають рядок, окрім*

А незначний, невагомий, мізерний

Б несподівано, раптово, миттєво

В застосування, запровадження, використання

Г оволодіти, опанувати, здобути

9. *Антонімічні пари слів складають рядок, окрім*

А з’явитися – зникнути; використовувати – нагромадити

Б зростати – спадати; знайти – втратити

В припустити – ствердити; започаткувати – скасувати

Г основний – другорядний; незначний – вагомий

10. *Закінчення – **ете** матимуть дієслова в II ос. мн. теп. часу в рядку*

А ставати, з’являтися, змогти, нагромадити

Б навчити, оволодіти, навести, обробити

В знайти, називати, звернути, зробити

Г кувати, виливати, виготовити, використовувати

11. *Виділена буква позначає той самий звук у рядку*

А дзвони, звідки, людство; Б навчити, зробив, підковки;

В пізнання, постав, підстави; Г нелегко, виготовити, металург

12. *Уподібнення “за м’якістю” відбувається у словах рядка*

А кузня, властивість, свідчить; Б стародавній, обробці, українські;

В твердіший, кмітливий, батьківська; Г свідок, громадський, давніх.

Оцінку достатнього рівня (“сім” – “дев’ять” балів) за повну відповідь на запитання (“Що Вам відомо про опанування нашими пращурами ковальської справи?”, високого рівня (“десять” – “дванадцять” балів) – скласти розповідь (до 10-12 речень) на тему: “Розвиток металургійного виробництва в нашій державі”.

Восьмикласники впоралися із запропонованими завданнями краще, оскільки на уроках та під час виконання домашніх творчих завдань проводилася робота з текстами (“згортання-розгортання” для вилучення слів, що надають певних відтінків).

Аналіз тексту в цілому учні виконали правильно: вказали, що виражає заголовок тексту, визначили стиль мовлення і жанр. Завдання достатнього рівня в учнів труднощів не викликали, окрім на вживання розділових знаків. Творча робота передбачала узагальненого викладу знань, отриманих на уроках предмета “Географія України”. Восьмикласники побудували розповіді, використовуючи різні синтаксичні конструкції.

Підсумковий урок “Повторення відомостей про речення” (восьмий блок) учитель побудував на текстовій основі. Для перевірки вмінь у восьмикласників розпізнавати вивчені поняття, визначати їх суттєві ознаки, розставляти пунктограми відповідно до вивчених правил учитель запропонував текст “Ісаак Ньютон”, з якого було вилучено розділові знаки.

Ісаак Ньютон

Ісаак Ньютон народився в сім’ї фермера 5 січня 1643 року. Його дитинство та юність минали в період протекторату Кромвеля.

Закінчивши школу, Ньютон вступає до Кембриджа, коли прийшла монархія і на престол сів син страченого короля Карл II.

За час перебування Ньютона в Кембриджі країна пережила непопулярну війну з Голландією, переслідування католиків. Ці часи були не лише важкі, а й небезпечні. Епідемія чуми 1655 року спустошила Англію, а через рік не менш жахлива пожежа знищила три четверті міських будівель її столиці.

Після переїзду Ньютона до Лондона йому невдовзі запропонували посаду доглядача Монетного двору, що давало непоганий прибуток. І Ньютон ревно, починаючи з 1699 року, виконує свої обов’язки. Залишивши професуру в Кембриджі, стає директором Монетного двору з великим річним доходом. Через чотири роки Ньютона обрали президентом Королівського товариства.

Та чи можна уявити собі Королівське товариство без суперечок, без дискусій, яких так не любив і боявся Ньютон? Він намагався їх уникнути іще ретельніше. Він не мав такого статку, щоб спокійно не помічати бурхливих політичних подій свого часу. І попри всю ученість, його добробут цілком залежав від інших людей. Від них залежала часто не тільки можливість

вивчати любу його серцю науку, а й просто збереження самого життя. Через те й був він приречений увесь вік безперервно лавірувати.

Як часто трапляється, що людині часто бракує того, чого вона найбільше прагне! Ньютон не любив суперечок, проте він усе своє життя безконечно попадав з однієї тяжби до іншої. Насміх долі (За А.Томіліним).

Після ознайомлення з текстом учні пояснювали пропущені розділові знаки, визначали види ускладнень у реченнях, обґрунтовували орфограми у словах *Кембридж, Голландія, протекторат, небезпечні, насміх та ін.* Далі вчитель запропонував написати вільний диктант із продовженням, долучивши до тексту відомості про наукові відкриття Ісаака Ньютона.

Тематичний блок “Повторення в кінці року відомостей про речення” завершувався узагальненням і систематизацією знань, після чого учні писали диктант “І вічний поклик до життя”.

Мета контрольного диктанту – перевірити вміння правильно писати слова на вивчені орфографічні правила, ставити розділові знаки відповідно до опрацьованих правил пунктуації, належно оформлювати роботу.

І вічний поклик до життя

Весна – це дивовижне оновлення природи, це свято, це всюдисуще торжество життя. Її ознаки довкруг помітні ще задовго до танення снігів, до повсюдного зелен-квіту.

Теплі передчуття оновлення навіює знайома картина синючого вдалині небосхилу, і чіткими стають обриси лісу на тлі цієї прозорої синяви. Усе наче застигло, причаїлось перед великою переминою.

Та й рослинний світ увесь у тремкому очікуванні. Не терпиться йому – і посилає у світ, до сонця, перші пагони. Все ще так невизначено у природі, ще сніги довкруг, а верболози вже викинули пухнасті ніжні котики. Ми зламуємо вербові гілки, ставимо їх у вазу на столі, милуємось, і трепетні почуття огортають нас, серце сподіваннями повниться.

Де-не-де лише проталини серед глибоких снігів у лісі, а досить торкнутися вільхової гілки – і хмаркою вгору пилок струменить. Ще є час і ще, мовляв, устигне відквітнути. Але так нам тільки здається. У житті рослин усе розраховано. Пилок вітром розноситься. А коли ліс одягнеться в зелені шати, пилок далеко не полетить – за лист зачепиться. Отож і поспішають ці дерева відквітнути до пори повсюдного зелен-квіту (За А.Кондратюком; 171 сл.).

3.2.2. Методика проведення уроків української мови, види і форми перевірки знань у 9-х класах

Подаємо зразки занять, проведених у 9 класі.

Розроблена система дослідницьких вправ до текстової основи міжпредметного змісту і впроваджена на уроках мала сприяти формуванню в дев’ятикласників дослідницьких умінь.

Учитель до кожного із завдань насамперед ставив мету, яка відповідала загальнонавчальним і спеціальним вимогам, що надавало можливості опрацювати інтеграційний текстовий матеріал. У такий спосіб учні набували навичок працювати самостійно з текстом (виписування певних мовних явищ із підручників фізики, хімії, географії, біології, історії, літератури).

Оскільки в 9-му класі відбувається становлення профільних намірів учнів, тому доречним було використовувати для аналізу тексти відповідної тематики.

Третій урок *“Синтаксис простого речення. Просте неускладнене й ускладнене речення”* (тематичний блок 1 *“Повторення вивченого у 8 класі”*) вчитель провів у формі урок-ярмарок вакансій. Напередодні заняття дев'ятикласники отримали завдання дізнатися про попит *“на ринку праці”* на професії з лінгвістичною освітою.

Відповідно вчитель розподілив клас на 4 групи (*“лінгвісти”*, *“вчителі”*, *“літературні редактори”*, *“ведучі телевізійних програм”*), кожна з яких отримала завдання (*тексти*) для їх опрацювання.

Для повторення й узагальнення вивченого учні виконували такі завдання: визначити стиль, тип мовлення, скласти цитатний план запропонованого тексту, пояснити розділові знаки в реченнях; знайти прості речення, виконати синтаксичний розбір, дібрати слова-терміни до кожної з професій.

Група 1 – *“лінгвісти”*

Лінгвіст, або мовознавець, – професія, попит на яку останнім часом помітно збільшився. Однак більшість абітурієнтів, які обрали фах мовознавця, мають про нього поверхові уявлення. Важко уявити сьогодні без лінгвіста процес навчання рідної та іноземних мов, кожен підручник створюється за безпосередньої участі мовознавця.

Мовознавець – це насамперед знавець основ мовознавства, літератури, історії й культури країн, мови яких вивчаються.

Лінгвістична освіта необхідна для досить широкого спектра професій: перекладача, референта, викладача, фахівця з міжкультурних комунікацій, дослідника мови. Лінгвісти в обов'язковому порядку входять до складу команди політиків. Їх обов'язок – формування мовного іміджу, “відточування всіх” агітаційних текстів. Піар, реклама – це теж поле діяльності для лінгвістів. Адже рекламні тексти міцно осідають у нашій пам'яті “самі по собі”: тут важлива не лише частота їх повторення, але й формулювання.

Здобувають лінгвістичну освіту на факультетах іноземних мов. А також на філологічних факультетах вишів. Саме тому основна вимога до абітурієнтів відповідних спеціальностей – високий рівень підготовленості з профільюючих дисциплін.

До списку дисциплін додаються політологія, релігієзнавство, соціологія, основи екології та психологія. Витримати конкуренцію на ринку праці перекладачів, побратимів-мовознавців лінгвісту допоможе всебічна освіченість і добре знання своєї справи (За Інтернет-виданням).

Група 2 – “вчителі”

Педагогіка – справа ентузіастів, які з дитинства бачили себе в ролі наставника, мріяли “сіяти розумне, добре, вічне”, формувати нове покоління. У наш час ті, хто мріє добре заробляти і при цьому не втомлюватися на роботі, навряд чи виберуть шлях шкільного вчителя.

Учитель – не просто професія, це місія. Тому й попит на учителів особливий. Від них вимагається багато: бути коректними, уважно ставитися до дітей, виявляти цікавість до роботи, предмета.

Особливі риси сучасного педагога – постійний саморозвиток і розширення власного світогляду, удосконалення методів роботи. Сучасне життя безперервно змінюється, у дітей виникають нові інтереси, захоплення, ідеали.

Щоб стати вчителем, необхідна спеціальна педагогічна освіта. Більшість вчителів мають вищу освіту та спеціалізацію з певних предметів. Учитель – знавець психології, яка допомагає краще зрозуміти дітей і спокійно вирішувати проблеми учнівського колективу, адже повсякчас виникає необхідність установити так звані “правила гри”. Педагог мусить бути доброзичливим і дружлюбним, конкретним і послідовним у своїх вимогах, намагатися запобігати взаємним непорозумінням, а урівноваженість і толерантність допоможуть створити атмосферу довіри в дитячому колективі.

Є в педагогічній діяльності і свої радощі, скажімо, бачити, як на твоїх очах дорослішає людина, як прокидається в ній інтерес до знань, як з довірою і любов'ю йде вона до тебе за порадою (За Інтернет- виданням).

Група 3 – “літературні редактори”

Літературний редактор – це співробітник редакції, в обов'язки якого входить аналіз, оцінка тексту, внесення необхідних змін до структури того або іншого літературного твору.

Основне завдання літературного редактора – підготовка до публікації написаного автором матеріалу, літературна правка тексту на смислового, стилістичному і граматичному рівнях.

Щоденна робота з текстами передбачає відмінне знання української мови та літератури. Кандидат на посаду літературного редактора мусить мати літературну, журналістську або філологічну вищу освіту.

Стати літературним редактором можна відразу після закінчення вишу за спеціальністю “редагування”, або розпочати з посади коректора-співробітника, який здійснює вичитування рукописів, усуває орфографічні й пунктуаційні помилки, а також виправляє недоліки смислового та стилістичного характеру.

На посаді літературного редактора роботодавці бажать бачити дисципліновану, пунктуальну та відповідальну людину, яка щиро любить працювати зі словом, уміє “виготовити з сировини” чудовий продукт, що є до того ж прекрасною можливістю реалізувати свої професійні амбіції (За Інтернет-виданням).

Група 4 – “ведучі телевізійних передач”

Ведучий телевізійних передач

У вік інформації та багатоголосого Інтернету професія ведучого телевізійних передач не втратила своєї актуальності. Людство визнало давно, що будь-які факти, інформація залишаються млявими, безадресними, доки їх не озвучить інша людина.

Історія виникнення професії бере початки від регулярного світового телемовлення, яке розпочалося наприкінці 30-х років ХХ століття.

Здатність правильно викладати свої думки, вміння концентруватися на роботі, долати страх перед камерою – важливі професійні вимоги до ведучого телевізійних передач.

Окрім очевидних вимог, зовнішнього вигляду й хорошої дикції, претендентів на роль ведучого необхідна здатність працювати в команді. Підготовка програми, що виходить в ефір навіть у запису, потребує знань про цікавих людей, здатних природно поводитися в “кадрі”, компетентних коментаторів, знаменитостей.

Щоб стати фахівцем “блакитного екрану”, необхідно здобути освіту на факультеті “журналістика”. Для телевізійного ведучого не так важливим є телегенічність, як вміння бути щирим у спілкуванні з незнайомими людьми, впливати на них, вести за собою (За Інтернет-виданням).

Перевірку контролю знань, умінь, навичок було проведено за допомогою відтворюваного диктанту на основі текстів і написання твору-роздуму “Найважчий труд – це творення самого себе”.

Після перевірки виконаного завдання вчитель провів узагальнювальну бесіду про важливість обрання “сродної праці” (за Г.Сковородою).

Домашнім завданням було підготувати повідомлення про вчених-мовознавців, посилаючись на Інтернет-видання.

Після опанування тематичного блоку “Вступ. Повторення вивченого у 8 класі. Синтаксис простого речення. Просте неускладнене й ускладнене речення”, виконання тренувальних вправ, аудіювання знання перевірялися за допомогою диктанту “Батьківська хата”.

Мета контрольної роботи – перевірити рівень знань із теоретичного матеріалу, опрацьованого в попередніх класах, орфографічну та пунктуаційну грамотність, якості сприймання на слух незнайомого за змістом тексту, вміння будувати зв’язне висловлювання на основі прочитаного.

У тексті диктанту такі орфограми: подовження приголосних, вживання апострофа, правопис м’якого знака, правопис буквосполучення -ере-,

прислівників, правопис частки не, ненаголошених голосних [е], [и]; пунктограми: розділові знаки при однорідних членах речення, відокремлені другорядні члени речення, пунктуація в реченнях з прямою мовою та ін.

Диктант

Батьківська хата

Тут, за хатою на осонні, росли вишні вздовж дерев'яної огорожі, за ними купчилися кущі малини та смородини. Посеред латки полуниці, яка тут більше цвіла, ніж дозрівала й плодоносила, бо в затінку бракувало сонячного проміння, підносила у вишину надивовижну статурна груша. А мало не всю стіну хати обвивала виноградна лоза, на якій поміж різьбленого листя прозірало дрібненьке цятковиння майбутніх грон. Поблизу виноградної лози був посіяний квасець, і він світився латочкою ясної та ніжної зелені.

За хатою – від нашого села до сусіднього – слалося поле раннього літа, поросле конюшиною, буйно помережане веселим ромашковим цвітом. І над цим полем співали жайворонки. Сидів за хатою на траві з напівзаплющеними очима, прислухався до жайворонкового співу, який долинав із польового піднебесся, і відчував, що в твоїй душі давно вже не звучали такі пісні, заспокоюючи її та навертаючи до чогось глибинно-щемливого (За Є. Гуцалом; 140 слів).

Текст для аудіювання “Життя і наукова діяльність Георга Ома” містив інформацію з несуміжних із мовою галузей наук (історією, фізикою, біологією), забезпечував практичну реалізацію здобутих учнями знань.

Текст для контрольного аудіювання

Життя і наукова діяльність Георга Ома

Георг Сімон Ом народився в Ерлангені. Батько майбутнього вченого належав до династії вестфальських ковалів. Барельєф на постаменті пам'ятника Ому в Мюнхені символічно зображає вручення батьком синові знарядь своєї спадкової професії. Батько майбутнього вченого розумів значення освіти, понад те – вважав за необхідне самому вивчати вищу математику, аби стежити за навчанням своїх синів: старшого, Мартіна – згодом відомого математика і молодшого, Георга – фізика (відкрив закон електричного струму).

Георг Ом закінчив університет у рідному місті й став учителем математики. На початку своєї трудової шляху жив у великій бідності, мусив переїздити з місця на місце, поки нарешті влаштувався вчителем математики і фізики в “єзуїтську” колегію в Кельні. Тут він поставив численні досліді, в результаті яких склалися його погляди на закономірності електричного струму.

Аби зрозуміти заслуги Ома в науці, треба врахувати ті обставини, у яких йому довелося працювати. Лише чверть століття минуло з часів відкриття Гальвані й Вольты. Більшість учених того часу не мали цілковитого переконання, що електричний струм (від електричних машин) і гальванічний струм (від вольтового стовпа) – одне й те саме явище.

Невідомий чинник, що був причиною гальванічного струму, з часів Вольта називали електрорушійною силою. Поняття потенціалу тоді ще не було, воно вперше з'явилося в 1828 році.

З 1825 р. Ом починає досліджувати гальванізм. У 1826 році з'являється його праця "Визначення закону, за яким метали проводять контактну електрику, разом з теорією вольтаїчного апарата і мультиплікатора Швейгера", в якій викладено закон, згодом названий ім'ям автора. Перші свої дослідження вчений проводив завдяки власноруч виготовленим вольтовим стовпам і гальваноскопом.

У 1826 році Ом відбуває на річне відрядження в Берлін, де в результаті плідної роботи в 1827 році з'являється його перша праця "Гальванічне коло, розроблене доктором Г.С.Омом", яка приносить йому визнання.

Працю високо оцінили в Німеччині. З 1833 року Ом – професор політехнічної школи в Нюрнберзі. Проте за кордоном, особливо у Франції й Англії, праці Ома довгий час лишалися невідомими. Через 10 років після появи названої праці французький фізик Пул'є вивів тотожні до Омівих закономірності. Коли Пул'є повідомили, що встановлений ним закон ще у 1827 році відкрив Ом, француз, можливо, не знаючи попередніх дослідних робіт німецького колеги, заперечив, що в праці Ома "Гальванічне коло" закон виведено лише теоретично, тоді як він спирався на експеримент. Цікаво, що французькі учні досі вивчають закон Ома під назвою закону Пул'є.

Суперечка про первинність відкриття сприяла його поширенню за кордоном. У 1841 році Лондонське королівське товариство, відзначаючи заслуги вченого, приймає його в почесні члени та нагороджує золотою медаллю Копля, якої до нього удостоївся лише Гаусс.

У 1845 р. Ом – дійсний член Баварської Академії наук, а з 1852 – ординарний професор Мюнхенського університету (за М.Блудовим).

1. Ом народився в сім'ї

А теслі; Б коваля; В поштаря; Г ученого

2. Брат Георга Ома став відомим

А хіміком; Б фізиком; В математиком; Г біологом

3. Після закінчення університету Георг Ом працював

А учителем; Б репетитором; В лаборантом; Г помічником майстра

4. Досліджувати електричний струм учений почав

А у школі, де працював; Б в університеті; В в єзуїтській школі;

Г у власній лабораторії.

5. Поняття потенціалу фізиці з'явилося вперше

А 1828 року; Б 1928 року; В 1728 року; Г 1628 року

6. Свій найвідоміший закон Ом відкрив у

А 1823 році; Б 1829 році; В 1826 році; Г. 1820 році

7. Приладдя, на яких проводив перші експерименти Ом, він

А узяв в університетській лабораторії; Б купив у крамниці;

В позичив у колег-науковців; Г виготовив власноруч.

8. *Визнання Ома як ученого відбулося після виходу його праці про*
А перемінний струм; Б магнітне поле; В електричні машини;
Г гальванічне коло.

9. *Видатний фізик 1833 року обійняв посаду професора в*
А Берлінському університеті; Б Нюрнберзькій політехнічній школі
В Кельнській колегії; Г Баварському університеті

10. *Тотожні до введених Омом закономірності 10 років потому*
відкрив

А французький фізик Пул'є; Б англійський учений Фарадей
В американський дослідник Едісон; Г італійський учений Вольт

11. *За визначні досягнення в науці Георга Ома нагороджено*
А орденом королеви; Б золотою медаллю Коплея; В почесною грамотою;
Г Нобелівською премією

12. *У 1845 році Ом став*

А найвидатнішим ученим сучасності;
Б дійсним ученим Баварської академії наук;
В членом Лондонського королівського товариства;
Г професором Мюнхенського університету

Зміст прочитаного вчитель перевіряв за допомогою запитань: правильна відповідь на кожне із 12 оцінювалася в “один” бал.

Перевірка *диктанту* показала, що найбільшу кількість помилок допущено на правила вживання м'якого знака (*різьбленого*), написання ненаголошених голосних *е, и*, (*підносилаь, прозирало, квасець, піднебесся, навертаючи*), прислівників (*вздовж*), прийменників (з-поміж), букв на позначення дзвінких приголосних перед глухими (*свідчать*), написання прикладки (*напій-тернівка*). Крім того, учні припустилися і пунктуаційних помилок на розділові знаки при однорідних членах речення, відокремлених другорядних членах речення, пунктуацію в реченнях з прямою мовою та ін.

Читання тексту і виконання завдань до нього виявило, що в цілому швидкість читання незнайомого тексту відповідає нормам.

У процесі опрацювання другого тематичного блоку “Пряма й непряма мова. Діалог” урок вивчення нової інформації “Способи передачі чужого мовлення” вчитель розпочав із читання й аналізу байки Г.Сковороди “Ворона і Чиж”, спроектованої на екран.

– Прочитайте текст байки. Скажіть, як передано чуже мовлення?
– Замініть пряму мову непрямою. Як змінилося стилістичне забарвлення тексту? Новоутворений текст запишіть.

Ворона і Чиж

Неподалець озера, з якого визирали жаби, сидів на гілці й висвистував Чиж. Поблизу нього каркала собі й Ворона та, бачачи, що Чиж не полишає співати, сказала:

– Чого ще й ти сюди пнешся, жабо?

– А чому це ти мене Жабою звеш? – спитав Чиж Ворону.

– Тому, що ти такий же зелений, як та жаба.

– Коли я жаба, – мовив на те Чиж, – тоді ти сама справжнісінька жабера за внутрішньою своєю сутністю, бо спів твої зовсім схожий на жаб'ячий.

С и л а. Серце і звичаї людські мають свідчити, хто він такий, а не зовнішні якості. Дерево по плодах пізнається (За Г.Сковородою).

Далі вчитель провів з учнями узагальнювальну бесіду за змістом байки та її силою, після чого дев'ятикласники опрацювали теоретичний матеріал за підручником [34, с. 205–207].

Наступним уроком у цьому тематичному блоці був *урок розвитку зв'язного мовлення* (твір-роздум в публіцистичному стилі на морально-етичні й суспільні теми за одним із афоризмів Езопа).

Мета уроку – навчити учнів створювати письмові твори-роздуми на морально-етичні та суспільні теми в публіцистичному стилі на основі аналізу прочитаних творів; удосконалювати вміння аналізувати текстовий матеріал, орієнтуватися в його структурній організації й мовному оформленні; формувати навички створювати тексти творів, дотримуючись стилю і типу мовлення; розвивати зв'язне мовлення, логічне мислення, творчу уяву, вміння узагальнювати й систематизувати текстовий матеріал, відбирати головне; виховувати активну життєву позицію, доброту, людяність.

На початку уроку вчитель повідомив тему, мету, завдання уроку, актуалізацію опорних знань побудував у *формі фронтальної бесіди*. Учні називали типи мовлення й особливості побудови твору-роздуму, найпоширеніші функціональні стилі української мови, їх призначення.

Далі вчитель спроектував на дошку текст “Езоп” і завдання до нього, мета яких – повторити мовні категорії і конструкції та їх взаємодію у мовленні; матеріал, вивчений у попередніх класах:

Учні читали текст відповідно до орфоепічних норм української мови. Визначали стиль, тип мовлення. Називали орфограми. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Езоп

Езоп – давньогрецький байкар, засновник жанру байок. Про його життя не залишилось аніяких свідоцтв, лише відомо, що жив приблизно у VI ст. до н.е. у Азії (на острові Самос) і був рабом Ксафана. За свій талант та невичерпну дотепність Езоп отримав свободу і відправився мандрувати у Грецію. І дуже швидко прославився серед греків.

Пряма критика і гострий соціальний протест були небезпечні, тому Езоп охоче удавався до алегорії за участю тварин. Образи Вовка, Лисиці, Ворони, Жаби, Лева, Вола та ін. допомагали висміювати пороки людей (дурість, тупість, жадібність та інші.). Його байки були в усіх на устах. Письменності тоді не було і кожен розповідав їх на свій лад, як анекдот при нагоді. Та дехто в байках Езопа впізнав себе. Звичайно, знайшлись

“ображені”, які заради помсти підклали у торбу золоту чашу, яку нібито Езоп вкрав із храму. Езоп схопили і віддали у руки правосуддя, яке винесло вирок: або він стане рабом, або – смерть. Славний байкар хотів бути вільною людиною, тому і вибрав смерть. Його скинули зі скелі.

Так виникла байка – найдавніший та найдемократичніший жанр античної літератури, а ім'я Езоп назажди закріпилося за байковим жанром.

З того часу як з'явилась писемність, Езопові байки почали записувати, вони пережили тисячоріччя і стали улюбленим жанром багатьох країн світу.

Дійшли до нашого часу цитати й афоризми Езоп: “Не соромся навчатися у зрілому віці: краще навчатись пізно, ніж ніколи”; “Осла і в шкурі лева по крику впізнаєш”; “Немає нічого більшого досконалого, ніж бути вільним від усіляких докорів”; “Справжній друг пізнається в біді”; “Якщо кому-небудь повезе, не заздри, а порадій разом, і його удача буде твоєю, а хто заздрить, той собі гірше робить” (З енциклопедії).

Творче завдання – написати твір-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі за одним із афоризмів Езоп: : “Не соромся навчатися у зрілому віці: краще навчатись пізно, ніж ніколи”; “Осла і в шкурі лева по крику впізнаєш”; “Немає нічого більшого досконалого, ніж бути вільним від усіляких докорів”; “Справжній друг пізнається в біді”; “Якщо кому-небудь повезе, не заздри, а порадій разом, і його удача буде твоєю, а хто заздрить, той собі гірше робить”

Домашнє завдання: підготувати виступ на тему “Все починається з добра”.

Вивчення другого тематичного блоку “Пряма й непряма мова. Діалог” завершувалося написанням контрольної тестової роботи та перевіркою мовчазного читання тексту “Чим займається механіка в наші дні”.

Мета контрольної роботи – визначити рівень теоретичних знань про непряму й власне пряму мову, діалог, цитату, вміння правильно розставляти розділові знаки в текстах з прямою мовою, обґрунтовувати їх використання у мовленні.

Дев'ятикласники виконували тести на розпізнавання мовних одиниць, побудову, редагування текстового матеріалу.

Текст для читання (мовчки) “Чим займається механіка в наші дні” містив інформацію з несуміжною із мовою галузеві наук (фізикою), який забезпечував практичну реалізацію здобутих учнями теоретичних знань.

Зміст прочитаного вчитель перевіряв за допомогою питань у письмовій формі. За правильно обрані відповіді на кожне із 12 питань учні отримували “один” бал.

Тестові завдання до теми “Пряма й непряма мова. Діалог” (варіант 1)

1. Назвіть способи передачі чужого мовлення.

2. Складіть речення з прямою мовою за поданими схемами.

1) А: “П (!?)”. 2) “П”, – а. 3) “П, – а. – П (!?)”

3. Відредагуйте речення.

1) “Дід показував на темне небо Тарасові ото Чумацький Шлях”.

4. Побудуйте речення так, щоб слова автора були в кінці.

(Просить дерево в лузі) підведи мої віти зелені.

5. Замініть непряму мову прямою, запишіть новоутворене речення.

Олег Зуєвський, подібно заклику Сковороди пізнати себе, закликав українських поетів спізнати слово (В.Яременко).

6. Складіть і запишіть діалог (до 8-10 реплік) на тему: “Природа – наша мати, а не мачуха”.

Тестові завдання до теми “Пряма й непряма мова. Діалог” (варіант 2)

1. У чому полягає різниця між прямою і непрямою мовою?

2. Складіть речення з прямою мовою за поданими схемами.

1) “П”, – а. 2) А: “П (!?)”. 3) “П, – а: – П (!?)”

3. Відредагуйте речення.

1) “Василь сказав екскурсоводові, що буде сьогодні він чергувати в музеї”.

4. Побудуйте речення так, щоб слова автора були в середині.

(Просив старий) не барися, мій синочку, швидше повертайся.

5. Замініть непряму мову прямою, запишіть новоутворене речення.

Анатолій Шевченко. Відомий критик і літературознавець сказав про те, що можна лише приймати поезію, а не захоплюватися особистістю автора.

6. Складіть і запишіть діалог (до 8-10 реплік) на тему: “Природа – наша мати, а не мачуха”.

Текст для перевірки мовчазного читання тексту

Чим займається механіка в наші дні

Механіка – наука про закони руху тіл, а оскільки в природі рухаються всі тіла, від зірок, планет і штучних супутників до найдрібнішими частинками речовини, молекулами й атомами, то механіка має пряме відношення до всіх явищ природи й техніки. З механікою ми маємо справу в сільському господарстві при обробці ґрунту, внесення добрив, зрошення. За законами механіки тривають процеси: переміщення тварин по суші, політ птахів у повітрі, плавання риб, кровообіг у живих організмах, поділ клітин. На законах механіки ґрунтується галузь астрономії – небесна механіка і вивчає рух небесних тіл, як природних – планет, зірок, комет, так і космічних ракет, штучних супутників Землі, автоматичних міжпланетних станцій.

Без знань механіки неможливими були б розрахунки технологічних процесів у машинобудуванні, харчовій промисловості, виробництві синтетичних матеріалів, видобуванні корисних копалин. Механіка охоплює всі ланки будівництва – від спорудження гігантських гребель електростанцій, мостів, доріг до створення височенних телевеж; весь

транспорт – від атомних підводних човнів до літаків-гігантів, суден на підводних крилах та екіпажів на повітряній подушці. Медицина використовує механіку при діагностиці хвороб і створення штучних органів людського тіла.

Кількість аналогічних прикладів із найрізноманітніших галузей науки й техніки значно більша. Усі вони свідчать про те, що закони механіки широко використовуються в інших розділах фізики і в інших науках, а також про те, що механіка була і є однією з найважливіших наукових основ техніки.

За допомогою до механіків звертаються нафтовики і суднобудівники, медики й біологи, меліоратори і творці магнітогідродинамічних генераторів.

Які ж проблеми тепер розв'язують вчені в галузі механіки? Чи не перетворилася найбільш абстрактна частина механіки на розділ математики, як про це писав французький вчений Жозеф Лагранж, і чи не настав у такому разі час передати її задачі для розв'язування електронно-лічильним машинам?

Коли починають вивчати механіку, часто створюється враження, що все в цьому розділі фізики просте, обґрунтоване і зберігається століттями, що механіка являє собою сукупність давно встановлених законів і правил та схем розв'язування певних задач. Основні закони механіки відкрив Ньютон близько, трьох століть тому, а багато часткових закономірностей були відомі вже Архімедові та Галілеєві. Проте зміст будь-якої науки аж ніяк не вичерпується сукупністю її законів, подібно до того, як давно встановлені правила віршування не перетворили поезії на загальнодоступну майстерність. Основних законів механіки не вистачає для вивчення ряду важливих проблем руху, рівноваги твердих тіл, форма яких змінюється, рідин та газів, треба використовувати ще закони фізики про поведінку частинок тіл при зміні їх форми (За С.Гончаренком).

Завдання:

1. Правильним є твердження

А “механіка має пряме відношення до всіх явищ природи й техніки”;

Б “механіка являє собою сукупність давно встановлених законів і правил та схем розв'язування певних задач”;

В “механіка була і залишається однією з головних наукових основ техніки”.

2. Перший абзац відіграє у композиції тексту роль

А тези подальшого міркування; Б вступу до викладу основної думки тексту;

В визначення поняття.

3. Четвертий абзац становить

А продовження думки, викладеної у попередньому абзаці;

Б поступовий виклад думок;

В аргумент для підтвердження поданої вище тези.

4. Теза про невичерпність змісту будь-якої науки, використана автором у останньому абзаці є доказом того, що

А все у світі існує у взаємозв'язках; Б не кожному під силу стати вченим;

В будь-яке наукове відкриття уже мало свого автора.

5. *Галузь астрономії, що вивчає рух небесних тіл, називається*
А космічною механікою; Б небесною механікою; В повітряною механікою.

6. *Основні закони механіки відкрив*
А Ньютон; Б Ейнштейн; В Галілей

7. *“Механіка може перетворитися на розділ математики” – писав*
А Лагранж; Б Ньютон; В Архімед

8. *Механіка є однією з найважливіших наукових основ*
А математики; Б хімії; В техніки

9. *У тексті зазначено, що медицина використовувала механіку для*
А проведення аналізів; Б лікування; В діагностики хвороб

10. *Заголовок тексту відображає його*
А тему; Б основну думку; В одну з проблем

11. *Механіка – це наука про*
А закони тяжіння; Б закони електричного струму; В закони руху тіл

12. *Поділ клітин у живих організмах відбувається за законами*
А математики; Б механіки; В геометрії.

Результати контрольних робіт показали, що дев'ятикласники мають сформовані навички роботи з текстами на міжпредметній основі.

Це підтвердила також перевірка читання *“про себе”*.

У процесі опрацювання теми *“Розрізнення складносурядних речень і простих з однорідними членами і сполучниками”* (тематичний блок 3) дев'ятикласники виконували низку дослідницьких завдань.

Для повторення пунктуаційних норм учитель запропонував учням після ознайомлення зі змістом тексту *“Жовтень”* поставити вилучені розділові знаки й обґрунтувати їх уживання.

Жовтень

Жовтень – найдраматичніша пора осені.

Він увесь із нерозв'язаних протиріч, із величі й гротеску, з барвистих парадоксів. Місяць жовтень – це якийсь блискучий, неперевершений афоризм, але як-бо він майстерно зашифрований! Зашифрований і отими язичницькими павутинками бабиного літа, і закодованими споконвічними перельотами птахів на південь, у теплі краї, і апокаліптичним буйством барв зашифрований, і тривожним, безвихідним ревиськом лосів у пущах, і миготливим падінням метеоритів, але начебто безпричинним смутком...

Місяць жовтень – найдраматичніша пора осені. Саме та пора, коли драма твориться не за кулісами, не заховано, а відкрито, перед очима. Й ти не лише її глядач, а й безпосередній учасник. Але такий учасник, що не годен змінити найдрібнішої репліки, жоднісінького слівця, не годен запропонувати чи новий вираз обличчя у цій драмі...

Що ж зостається? Хто відає, та, можливо, треба навчитись бодай слухати голоси піднебесних птахів, які, одлітаючи, прощаються з рідною землею не назавжди.

І вже наступного ранку – золото й парча, всі храмові пишноти вчорашнього дня, вся його велич і екстатична урочистість затоплені туманом.

Сива пелена заслала поле, й ця пелена схожа на м'якенький, розсіяний у повітрі попіл, що тремтить, коливається, перебуваючи в постійному незбагненному русі (За Є.Гуцалом).

Після спостереження над текстовим матеріалом учні виконували завдання:

– Знайдіть складні речення, частини яких приєднуються за допомогою різних сполучників. Визначте їх смислові відношення.

– Проведіть *експеримент*: перебудуйте складносурядні речення із сполучником “але”, замінивши сполучниками “проте”, “зате”, “однак”. Чи змінився зміст речення? Зробіть висновок.

– *Утворіть* від поданих простих речень з однорідними членами складносурядні, запишіть їх парами. Поясніть, що їх споріднює, що розрізняє.

Після висновку про те, що складносурядні речення і прості речення з однорідними членами мають багато спільного (сурядний зв'язок між окремими частинами, однакові сполучники), учні виконали письмову вправу 92 [34, с. 54].

Домашнє завдання: вписати із “Кобзаря” Т.Шевченка (твір на вибір) складносурядні речення (вісім речень).

Вивчення тематичного блоку “Складне речення та його ознаки. Складносурядне речення” завершувалося написанням контрольної роботи (тест).

Мета контрольної роботи – визначити рівень теоретичних знань про структурні відмінності простих і складних речень із сурядним і підрядним зв'язком, уміння правильно розставляти розділові знаки між частинами складного речення, складати мікротексти в науковому стилі, використовуючи виражальні можливості складного речення.

Тестові завдання до теми “Складне речення та його ознаки. Складносурядне речення” (варіант 1)

1. Продовжити висловлювання “Складним називається речення...”

2. Накреслити схему наведеного речення, виділити граматичні основи.

Погожого ранку раптом іній засріблвся на кожній травинці, і, наче ставши металевою, трава потвердішала, потріскує під ногами (Є.Гуцало).

3. Позначити складне речення серед наведених.

а) Ідуть гайдамаки, ідучи, співають (Т.Шевченко); б) Стемніло, і вийшов місяць; в) У лісі туман тримається найдовше, хапається за кожен

виярок, сіріє в горіховій гущавині, коливається над дзеркалом озера (Є.Гуцало); г) Осіння оранка поля схожа на читання книги землі (Є.Гуцало).

4. Назвати сполучники, що передають єднальні відношення в складносурядних реченнях.

а) та, і, й, ні...ні, ані...ані; б) і, й, та, чи, ні...ні; в) ні...ні, але, не тільки, а й; г) то...то, не то...не то, і, й, та.

5. Знайти складносурядне речення з єднальними відношеннями:

а) Загавкав собака, і я прокинувся від задуми (М.Хвильовий); б) Микола замовк, але думка його не замовкла (І.Нечуй-Левицький); в) Ні повітря не ворухнеться, ні пташка не защебече (М.Коцюбинський); г) Хіба тремтить моя рука чи пісня й думка кволі (Леся Українка).

6. Скласти повідомлення в науковому стилі про смислові відношення у складносурядних реченнях.

Тестові завдання до теми “Складне речення та його ознаки. Складносурядне речення” (варіант 2)

1. Продовжити висловлювання “Відповідно до мети спілкування складні речення поділяються на....”

2. Накреслити схему наведеного речення, виділити граматичні основи.

Навесні зацвіли каштани і Київ засвітився їхніми свічками.

3. Позначити складне речення серед наведених.

а) Гончак, зрозумівши мою команду, втягнув язик і стулив пащу, шерсть уже стриміла на холці (Є.Гуцало); б) Сусідні городи було зорано й засаджено (Є.Гуцало); в) У другій половині XVI століття плодами капусти зацікавився ботанік Кароль Клузіус і почав вирощувати її у Віденському ботанічному саду (А.Кондратюк); г) Земля, полита дощами, зазеленіла.

4. Назвати сполучники, що передають єднальні відношення в складносурядних реченнях.

а) і, й, та, ні...ні, ані...ані; б) але, і, зате, проте, однак; в) або, чи, або...або, чи...чи, то...то; г) не то...не то, чи то...чи то, але, хоч...хоч.

5. Знайти складносурядне речення з розділовими смисловими відношеннями:

а) Відберіть у народу мову – і вона здичавіє (В.Сухомлинський); б) Весна пролетіла світом, і літо спішить услід (Л.Талалай); в) Ані строфи сумнівної, ні слова (Л.Костенко); г) Або дома не бути, або волю забути (народна творчість).

6. Скласти повідомлення в науковому стилі про смислові відношення у складносурядних реченнях.

Наступний тематичний блок (V) розпочався уроком “Складнопідрядне речення з одним підрядним. Будова складнопідрядного речення”.

Мета уроку – навчити знаходити в тексті складнопідрядні речення, визначати головну й підрядну частини, граматичні ознаки складнопідрядних

речень, межі головної й підрядної частини; розвивати усне і писемне мовлення; виховувати любов до рідного краю.

Повторення теоретичного матеріалу (розділ “Фонетика”, “Орфографія”, “Пунктуація”, “Морфологія”), вивченого в попередніх класах, учитель розпочав із підготовчої вправи. Учні виписували зі спроектованого на екрані тексту “Земля” (зв’язок із предметом “Географія України”) слова, в яких можливе чи неможливе уподібнення двох приголосних, пояснювали правопис, розподіляли їх за видами уподібнення (глухістю і дзвінкістю, місцем і способом творення звуків, за м’якістю), виконували фонетичний запис слів *кількість, безстрокове, приказці, світі, хімічних*; обґрунтовували вживання розділових знаків; відмінювали (усно) числівники на вибір.

Земля

Україна – одна з найбільш землезабезпечених країн світу. Про це свідчать такі цифри: у нас площа ріллі на душу населення становить 0,65 га, а, наприклад, у Європі – 0,26 га, у світі в цілому – 0,29 га.

Площа усіх сільськогосподарських угідь на душу населення в Європі дорівнює в середньому 0,43 га, в Україні – 0,84 га. Найбільшою землезабезпеченістю характеризується Херсонська, Миколаївська, Кіровоградська області (на душу населення припадає 1,3–1,4га орних земель).

Землі, які не передаються землекористувачам у безстрокове або довгострокове користування, утворюють державний запас ресурсів.

У народній приказці мовиться таке: “Не земля родить, а руки”.

В Україні втілюється політика дбайливого і раціонального використання земельних ресурсів. Однак трапляються прикрі випадки, коли значні площі земельних ресурсів втрачаються назавжди. Причиною цього є насамперед забруднення земель різними шкідливими викидами чисельних підприємств.

Завдають шкоди землям і надмірне їх розорювання, непродумані меліоративні роботи, внесення надлишкової кількості хімічних речовин, перезволоження, чи, навпаки, пересушування сільськогосподарських земель (З підручника географії).

Вивчення нового матеріалу здійснювалось також на основі цього ж тексту. Учитель запропонував списати текст, підкреслити граматичні основи, назвати складнопідрядні речення, пояснити смислові зв’язки між головною і предикативною частинами.

Після цього дев’ятикласники зробили висновок про складнопідрядні речення, їх будову і засоби зв’язку частин.

Творче завдання було спрямоване на вироблення вмінь створювати публіцистичні проекти щодо раціонального використання земельних ресурсів в Україні (з використанням складнопідрядних речень).

Домашнє завдання передбачало виписати складнопідрядні речення (по чотири) з текстів “Розвиток ядерної енергетики в Україні. Екологічні проблеми ядерної енергетики”, “Сахароза”.

Знання четвертого тематичного блоку “Складноідрядне речення” вчитель перевіряв написанням контрольного текстового диктанту “Зажинки”.

Мета диктанту – перевірити орфографічну та пунктуаційну грамотність; розвивати пам’ять, інтерес до традицій, уміння систематизувати матеріал; виховувати культуру письма.

Текст диктанту містив необхідну кількість слів, визначену програмою.

Диктант

Зажинки

Початок жнив – зажинки – в усі часи був подією урочистою. Після тривалих клопотів і тривог хлібороб приступав до найвідповідальнішого – збирання врожаю. І, звісно, магичні дії та обряди, які це супроводжували, мали забезпечити одне – всілякий успіх у роботі.

Подекуди перший зажинок доручали жінці, котра мала лагідну вдачу, добре серце. На ниві господиня зупинялася і тричі кланялась їй, промовляючи: “Дай, Боже, легко почати, а ще легше дожати”. Потім на узбіччі розстеляла скатертину або рушник із хлібом-сіллю та свічкою. Косити починав найшановніший у селі чоловік, у якого робота “кипіла”.

Для зажників вибирали “легкий” день – вівторок чи п’ятницю. Перше зерно берегли для засіву під наступний урожай. Відвар із колосків вважався цілющим від порізів серпом. Крім зажників, робили ще й закрутку, щоб рука лихої години не могла зіпсувати хліба: одна з жінок, узявши жменю колосся, закручувала її вузлом.

Перший сніп ставили в хаті на почесному місці – під образами. Обмолочували його окремо, зерна святили у церкві, а перед сівбою змішували з насінням, соломною з першого снопа годували корів (З календаря; 168 сл.).

Урок “Смислові відношення й засоби зв’язку між частинами безсполучникового складного речення” (п’ятий тематичний блок) учитель розпочав також із повторення матеріалу, використавши текст із підручника “Географія України” – “Місце України на політичній карті Європи і світу”.

Місце України на політичній карті Європи і світу

Рік 1991 у житті українського народу – знаменний: Україна стала вільною державою. Першим кроком до волі було проголошення 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України. Слово “суверенітет” означає, що держава є політично незалежною і має право самостійно вирішувати свої внутрішні та зовнішні справи. У декларації від 16 липня 1990 року були визначені провідні напрям політичної діяльності Української держави, але тоді реальних суверенних прав вона не отримала.

Лише після підтвердження на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року Акту про незалежність України, прийнятого 24 серпня 1991 року, світ визнав появу нової незалежної держави. У січні 1992 року Україну офіційно визнали незалежною понад 30 країн, а на початок березня – понад

100. Вони почали налагоджувати з Україною дипломатичні стосунки. Наша держава стала повноправним членом світового співтовариства.

Актом від 24 серпня 1991 року було затверджено офіційно назву нашої держави – Україна. 28 червня 1996 року Конституцією України затверджені державні символи – прапор, герб та гімн.

Приєднавшись на початку 1992 року до Заключного Акту, підписаного в 1975 році європейськими державами у столиці Фінляндії Гельсінкі на Нараді з питань безпеки і співробітництва у Європі, Україна визнала непорушність встановлених на момент підписання документа державних кордонів у Європі. Наша держава не висуває жодних територіальних претензій і виступає проти таких претензій з боку інших держав (З підручника географії).

Після ознайомлення учнів з текстом учитель організував повторення навчального матеріалу шляхом аналізу орфограм і пунктограм, написанням самодиктанту на вживання великої літери.

Українська Народна Республіка, Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Співдружність Незалежних Держав, Організація Північноатлантичного договору, суверенітет, Всеукраїнський референдум, Рада Європи, пів-Європи, світове співтовариство, Світова організація торгівлі, транснаціональні корпорації, економіко-географічний, Конституція України, Козацько-гетьманська держава.

Далі дев'ятикласники добирали з тексту речення відповідно до поданих трьох схем: 1) [] : [] . ; 2) [] , (що) . ; 3) [] , але [] .

Після оголошення мети уроку учні продовжували роботу з текстом, провели лінгвістичне дослідження: замінити перше речення синонімічним сполучниковим. Також обґрунтовували, чи кожне безсполучникове складне речення можна перетворити на сполучникове?

Уміння обґрунтовувати свій вибір, робити висновки про те, як змінилося речення, зміст тексту, посилювали в учнів бажання активно долучатися до навчального процесу. Виконання проблемних завдань активізувало навчальну роботу на уроці.

Наступний етап роботи – перебудувати речення на безсполучникові складні, порівняти новоутворені з первинними, зробити висновок про смислові відношення між предикативними частинами, визначити вид складних (з однотипними і різнотипними частинами).

Робота з підручником була спрямована на закріплення учнями теоретичного матеріалу та виконання тренувальної вправи 225 [34, с.165].

Домашня робота дев'ятикласників передбачала виписати з параграфа “Українське мистецтво та архітектура в другій половині ХІХ ст.” складні речення (вісім), перебудувати їх на безсполучникові (підручник “Історія України” для 9-го класу).

Вивчення п'ятого тематичного блоку "Смислові відношення й засоби зв'язку між частинами безсполучникового складного речення" завершилося написанням контрольної роботи (тест).

Мета контрольної роботи – перевірити рівень сформованості знань теоретичного матеріалу, уміння правильно розставляти розділові знаки між частинами безсполучникового складного речення, редагувати текст.

Матеріалом для перевірки знань був тест, який передбачав виконання шести завдань.

Тестові завдання до теми "Безсполучникове складне речення" (варіант 1)

1. Дати відповідь на запитання: Чим відрізняються безсполучникові складні речення від сполучникових складносурядних і складнопідрядних?

2. Продовжити визначення Між частинами безсполучникового речення ставиться кома, якщо... .

3. Відредагувати подане речення, сконструювати безсполучникове.

У полях, витикаючись з чорного ґрунту, походили тоненькі вруна озимини.

4. Перебудувати наведені речення на безсполучникові складні.

Відомо, що хто шукає, той знайде.

Хата без рушників, що родина без дітей.

5. Побудувати безсполучникові речення за такими схемами.

1) [причина] – [наслідок]. 2) [] – [швидка зміна подій].

3) [] – [порівняння]. 4) [час] – [].

6. Скласти повідомлення на лінгвістичну тему, в якому обґрунтувати обмежене застосування безсполучникових речень у науковому стилі.

Тестові завдання до теми "Безсполучникове складне речення" (варіант 2)

1. Дати відповідь на запитання: На які види поділяються безсполучникові складні речення?

2. Продовжити визначення Типе у безсполучниковому реченні ставиться... .

3. Відредагувати подане речення, сконструювати безсполучникове.

Хлопчиська швидко збирали своє причандалля і лахмани

4. Перебудувати наведені речення на безсполучникові складні.

Відомо, що хто шукає, той знайде.

Хата без рушників, що родина без дітей.

5. Побудувати безсполучникові речення за такими схемами.

1) [умова] – [наслідок]. 2) [] – [.....]. (протиставлення)

3) [] – [порівняння]. 4) [час] – [].

6. Скласти повідомлення на лінгвістичну тему, в якому обґрунтувати обмежене застосування безсполучникових речень у науковому стилі.

Вивчення теоретичного матеріалу на уроці “Складні речення з різними видами зв’язку (сполучниковим і безсполучниковим). Різне поєднання сурядних і підрядних зв’язків у таких реченнях” (шостий блок) учитель здійснював на основі тексту художнього стилю “Грім”. Текст мав кожен учень на парті.

Грім

Садок тріпотів кожною гілкою, здригався кожним листком і був сповнений якогось зеленкувато-сивого шелесту, який то пригасав, то знову набирал на силі. На городі, за садком, наче аж кипіла картопля й на сусідських городах вигойдувалась хвилями, а вже далі стояла стіна дерев, які теж не були в спокої, а телесувалися, і хіба що два грізні старі дуби зберігали статечність, та й у них, либонь, трусилися їхні зелені жижки. Над видимим обширом землі напиналися безумні в своїй гнівній колотнечі хмари, що пульсували то меншими, то більшими корінцюватими блискавками, весь час супроводжувані громом.

Грім озивався повсюди, і в його погрозах відчувалась могутня сила, яка шукає виходу. Грім то буркотів добродушно, а то враз озивався з таким запалом, що мимоволі яблуні й груші в садку зіщулювались, і по картоплі, піднімаючи її блідий цвіт, перебігав переляк. Лопотіли краплі дощу, стріляючи по листках, розсіваючись на водяну потеруху, і так добре було вдихати озонну свіжість грози, що в голові і грудях виникав бадьорий холодок, і думки були наелектризовані, від них, здається, могли б появлятися тріскучі розряди, що кусають, мов кропива-жалава (За Є.Гуцалом; 165 сл.).

Після ознайомлення зі змістом дев’ятикласники виконували аналіз тексту для повторення теоретичного матеріалу: називали орфограми, обґрунтовували їх, виписували речення з різними видами зв’язку, визначили особливості їх побудови, з’ясовували смислові відношення між частинами, креслили схеми, пояснювали пунктограми.

Роботу з підручником учитель побудував так: учні перевірили з теоретичним матеріалом параграфа зроблені висновки, виконали письмово вправу 272 [34].

Домашня робота передбачала виписати багатокomпонентні речення (чотири) із роману П.Куліша “Чорна рада”, пояснити пунктограми, накреслити схеми.

Рівень знань шостого тематичного блоку “Складне багатокomпонентне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв’язку” завершилося написанням контрольної роботи (тест) та перевіркою здатності сприймати на слух незнайомий текст.

Мета контрольної роботи – перевірити рівень сформованості знань теоретичного матеріалу про період і складне речення з різними видами зв’язку, уміння будувати текст, правильно розставляти розділові знаки між частинами багатокomпонентного складного речення, редагувати текст.

Матеріалом для перевірки знань був тест .

Тестові завдання до теми “Складне багатокomпонентне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв’язку” (варіант 1)

1. Вказати вид синтаксичного зв’язку відображено у поданій схемі [], а []: [] аби [].

Записати приклад складного багатокomпонентне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв’язку.

2. Побудувати структурну схему речення, вказавши види синтаксичного зв’язку.

Селяни клали жмутки кропиви на вікнах, щоб уберегти себе від відьом, а перескакування через купи жалючої кропиви нагадувало купальське вогнище, яке розводили в ніч на Івана Купала (А.Кондратюк).

3. З наведених речень побудувати багатокomпонентне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв’язку

Сонце пригрівало сильніше. Земля дихала вільготніше. Із голубого неба долітав журавлиний клич. Він то гучнів, то завмирав, танучи у безвісті.

4. Відредагуйте подане речення, замініть іншомовні слова українськомовними відповідниками. Доповніть відредаговане речення трьома частинами зі сполучниковим і безсполучниковим зв’язком.

По горизонті появився поїзд, ніби міраж.

5. Визначити частини наведеного багатокomпонентного речення

Капуста набула широкого розповсюдження серед древніх греків, римлян, єгиптян, мандрувала по всіх уся дах, лікарі радили давати капустяні страви малим дітям, щоб ті швидше росли (А.Кондратюк).

6. Побудувати складне багатокomпонентне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв’язку і накреслити його схему.

Тестові завдання до теми “Складне багатокomпонентне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв’язку” (варіант 2)

1. Вказати вид синтаксичного зв’язку відображено у поданій схемі [], а []: [] аби [].

Записати приклад складного багатокomпонентне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв’язку.

2. Побудувати структурну схему речення, вказавши види синтаксичного зв’язку.

Пробудившись і розплющивши очі, я закліпав повіками, примружився: так гостро біла, так полум’яніла, наче магма, поверхня річки (Є.Гуцало).

3. З наведених речень побудувати багатокomпонентне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв’язку

Острів звався Журавлиним. Восени й навесні його відвідували тисячами, а в деякі роки десятками тисяч, журавлі. Вони спинялися тут під час своїх мандрівок (Є.Гуцало).

4. Відредагуйте подане речення, замініть іншомовні слова українськомовними відповідниками. Доповніть відредаговане речення трьома частинами зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.

Сидівши в комфортабельному кріслі, він декламував вірші.

5. Визначити частини наведеного багатокomпонентного речення

Минає час, минають люди;

Ми всі ждемо того, що буде,

І кажемо всі: давно вже час,

Щоб воля та прийшла й до нас,

А все її нема, не йде, –

А час не жде, а час не жде!.. (Б.Грінченко)

6. Побудувати складне багатокomпонентне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку і накреслити його схему.

Результати контрольної роботи дев'ятикласників підтвердили вміння виконували завдання творчого рівня (*складати мікротексти, використовуючи виражальні можливості складносурядних речень*).

Контроль уміння *слухати* здійснювався фронтально на основі тексту *“У Пилипівку день до обіду”*.

Уміння сприймати текст (*критичне аудіювання*), висловлювати власну думку із приводу почутого, свою мотивовану згоду (незгоду) з певним твердженням здійснювалося шляхом написання *переказу із творчим продовженням: підтвердіть або спростуйте думку про те, що дотримання посту – це наукова система харчування, яка нині виступає як лікувальний засіб*.

У Пилипівку день до обіду

Сучасне покоління людей практично вже не знає про одну з традиційних форм харчування, що регламентувалася говінням.

Із прийняттям християнства в річну календарну структуру була введена стала форма постів, за допомогою якої сили віруючі обмежували себе м'ясними, а подекуди й молочними продуктами. Звичайно, в окремих випадках, зважаючи на стан людини, постування не виправдовувало себе, і народі за подібних обставин не завжди дотримувалися церковних приписів. Проте за нормальних умов – і це підтверджує сучасна медицина – в них закладене раціональне зерно. Вживаючи менше жирного харчу, люди натомість вводили в повсякденний раціон значну кількість рослинної їжі – олію, квашені овочі, сухофрукти, горіхи, гриби тощо. Нині навіть розроблена наукова система такого харчування як лікувальний засіб.

Крім того, основні пости співпадали з періодом найменшого фізичного навантаження: в осінньо-зимову пору – Пилипівський та Великі пости. (Винятком є Петрівський піст, що співпадає з серединою літа, але він недовготривалий і не обмежував вживання молочних продуктів). Одним із найдовших був Пилипівський (Різдвяний) піст, або просто Пилипівка. Свято

Пилипа припадає на 27 листопада – це був останній день напередодні посту. У кожній оселі готували чимало смаковитих страв – борщ, локишину, пиріжки, вареники, смаженину – (переважно птицю).

За давнім звичаєм до батьків обов'язково мали прийти на вечерю дочки із зятями, котрі недавно пошлюбилися, а також запрошували кумів та одиноких сельчан. Залишки од вечері відносили бідним людям. Проте не в усіх були діти, тож кілька родин – сусідів сходилися в одній із осель, приносячи з собою їжу та напої, щоб статечно провести Пилипа. Слово по слову – і в гурті зав'язувалася цікава розмова про врожай, господарські статки, про молоді літа. Потім сідали за вечерю, співали пісень. Пилипівські вечорниці, як правило, тривали за північ, а коли надходив час іти по домівках, жіноцтво зголошувалося на сходки – від цього дня починали прясти кужіль на полотно.

Окремо на заговини збиралися хлопці й дівчата. Хто не встиг заслати сватів або їх не дочекався, продовжував парубкування, дівування. У таких випадках казали: “Пилип не до всіх прилип”.

З наступного дня починав відлік різдвяний піст. У цей час люди спостерігали за погодою: яка ніч у Пилипівку, такий день у Петрівку, а якщо на Пилипівський піст лежить сніг, то він лежатиме до повені, себто буде міцною і сталою зима. Жінки використовували цей період для прядіння, а чоловіки намагалися заготувати якомога більше дров: як-не-як зима вже починала ошкірюватися морозами і заметілями. Пилипівський піст, крім усього, співпадав із найкоротшим сонцестоянням (За В.Скуратівським).

Дев'ятикласники показали кращі результати, оскільки на уроках учитель застосовував аналіз мовних категорій у текстах міжпредметного змісту.

Опрацювання теоретичного матеріалу на уроці “Актуальне членування: відоме й нове. Структура тексту. Складне синтаксичне ціле (ССЦ), його ознаки” (сьомий тематичний блок “Лінгвістика тексту”) вчитель почав із актуалізації опорних знань дев'ятикласників проведенням бесіди, оскільки учням знайомі поняття “текст”, “дане”, “нове”, “мікротема”.

Засвоєння нових знань учні здійснювали через текстовий матеріал наукового стилю “Так виникає блискавка”. Шляхом поєднання вчителем прийому спостереження і мовного аналізу дев'ятикласники називали типи наявних складних речень, їх взаємопов'язаність, називали мікротеми, аналізували види і засоби міжфразового зв'язку. Позначали “відоме” і “нове” та частини мови, якими вони виражені. Це надавало можливість простежити за тим, як “нове” з попереднього речення ставало “відомим” у наступному. У тексті “відоме” підкреслено пунктиром, “нове” – суцільною лінією. За змістом і будовою текстів визначали тип складного синтаксичного цілого.

Так виникає блискавка

Учені-фізики довели, що блискавка – це величезна електрична іскра, що проходить між грозовими хмарами або між хмарою і Землею.

Грозові хмари мають потужний електричний заряд. Різні частини їх несуть заряди різних знаків. Як правило, нижня частина грозової хмари, що ближча до Землі, буває заряджена негативно. Тому, якщо дві грозові хмари зближуються протилежно зарядженими частинами, то між ними виникає блискавка. Буває й інакше.

Виникнення блискавки починається з появи каналу блискавки (лідера), який досягає поверхні Землі та ніби з'єднує хмару і Землю провідником. Відповідно, канал блискавки спрямовується на такий об'єкт на Землі, на якому внаслідок електризації виникає надлишок позитивного заряду (вістря парасольок, високі сухі дерева, поодинокі предмети на відкритій місцевості). Через канал блискавки негативні заряди починають рухатися до Землі, де вони нейтралізуються позитивними зарядами. При цьому спостерігається яскраве світіння і виникнення ударної хвилі – грому.

Тепер виникає питання: де можна заховатися від грози? Відомо, що найбільшій небезпеки зазнають люди, які намагаються заховатися під високими деревами або під парасольками.

Користування під час грози мобільним телефоном – найнебезпечніша справа. Пам'ятайте: після удару блискавки це може стати не важливим!

Для блискавки дуже привабливі будь-які металеві деталі: годинники, ланцюжки, а особливо розкрита над головою парасолька – потенційні об'єкти для удару блискавки. Ідеальний варіант – покласти всі металеві предмети у сумочку, або поліетиленовий пакунок і тримати у опущеній руці, тільки не торкаючись землі (Із підручника фізики; за Інтернет- виданням).

Творчу роботу дев'ятикласникам запропоновано таку: сконструювати текст у науковому стилі на тему: "Правила поведінки під час грози", використовуючи членування речень на "відоме" й "нове".

Закріплювали знання учні на основі уривка із роману П.Куліша "Чорна рада" (текст отримав кожен дев'ятикласник).

Учні характеризували знайомий їм з уроків літератури текст, називали його частини, аналізували речення, визначали "відоме", "нове", типи складного синтаксичного цілого та засоби міжфразового зв'язку.

Повесні 1663 року двоє подорожніх, верхи на добрих конях, зближались до Києва з Білогородського шляху. Один був молодий собі козак, збройний, як до війни; другий, по одежі і по сивій бороді, сказати б, піп, а по шаблюці під рясою, по пістолях за поясом і по довгих шрамах на виду – старий козарлюга. Коні в їх потомлені, одежа й тороки позапилювані: зараз було знати, що їдуть не зблизька.

Не доїздячи верстов зо дві чи зо три до Києва, взяли вони у ліву руку, та й побрались гаєм, по кривій доріжці. І хто тільки бачив, як вони з поля повернули в гай, усяке зараз домислилось, куди вони простують. Крива

доріжка вела до Череваневого хутора, Хмарища. А Черевань був тяжко грошовитий та й веселий пан із козацтва, що збагатилося за десятилітню війну з ляхами. Річ тут про Богдана Хмельницького, як він років з десяток шарпав з козаками шляхетних ляхів і недоліків.

Було вже надвечір. Сонце світило стиха, без жару; і любо було глянути, як воно розливалось по зелених вітах, по суковатих, мохнатих дубах і по молодій травиці. Пташки співали і свистали усюди по гаю так голосно та гарно, що все кругом наче усміхалось. А подорожні були якось смутні. Ніхто б не сказав, що вони їдуть у гості до веселого пана Череваня (П.Куліш).

Домашнє завдання учням: побудувати зв'язний усний виклад у науковому стилі на тему: “Складне речення” [34, с. 196–197].

Вивчення сьомого тематичного блоку “Лінгвістика тексту” завершилося написанням контрольної роботи (тест) та перевіркою якості мовчазного читання незнайомого тексту “Полювання з гончим псом”.

Мета контрольної роботи – перевірити рівень сформованості знань про текст, уміння конструювати текст, правильно розподіляти абзаци, давати оцінку прочитаному.

Тестові завдання до теми “Лінгвістика тексту” (варіант І)

1. Продовжити речення

1) “Основним поняттям лінгвістики тексту є”

2) “Абзац характеризується”

3. Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок. Скласти план. Знайти в тексті ключові речення. Визначити засоби міжфразового зв'язку. Накреслити темо-рема-тичну структуру висловлювання.

Серед обранців Придніпровської землі, яким вона розкрила і щедро подарувала свої духовні скарби, ім'я Івана Івановича Манжури – українського поета, сумлінного і вдумливого збирача фольклору, досвідченого етнографа, лексикографа, закоханого у свій край краєзнавця.

Народився Іван Іванович Манжура 20 жовтня (1 листопада за новим стилем) 1851 року в Харкові в родині дрібного чиновника із зубожілих дворян. Його життя можна порівняти із життям стародавніх українських мандрованих поетів-дяків, яким жив і славетний український філософ Григорій Сковорода: ніколи не мав власного дому, сім'ї, повсякчас терпів матеріальні нестатки, обійшов пішки всю Харківську та Катеринославську губернії, зібравши тисячі пісень, сотні казок, легенд, переказів, прислів'їв та приказок, не одну ніч проспав під зорями, в садку, живучи в простих хатах і постійно перебуваючи серед простого народу.

Придніпров'я щедро обдарувало свого обранця. Воно розкрило йому найпотаємніше, довірило взяти найсвятіше – скарби людської пам'яті, закодовані у слові. Степовий дух, неначе приборканий велетнем-лицарем, підкорився І.Манжурі, як рівному, простягнувши духовний меч – оберіг краю, визнавши: “А єсть ще велетні душею...”

Увагу дослідника привертали ті місцевості, де ще не бував фольклорист-збирач і де можна було записати невідомі нікому зразки. Постійно мандруючи хуторами, селами, містечками губернії, він став поетом українського степу, не раз терпів голод і холод, але душею був завжди там, де підноситься дух – невичерпне джерело людського буття. І.Манжура сприяв відродженню та розвиткові національної культури, літератури, мови, зібрав, вивчив та записав кращі зразки народної творчості: пісні, казки, думи, прислів'я, приказки, загадки, анекдоти, словниковий матеріал як українського, так і російського народів.

У 1885–1886 роках з-під пера І.Манжури вийшла казка-поема про безстрашність запорозьких козаків “Трьомсин-богатир”, у 1889 році – перша збірка віршів “Степові думи і пісні”. Другу збірку “Над Дніпром”, книгу казок і легенд у віршах “Казки і приказки і таке інше”, а також казки-поєми не пропустила царська цензура, тож за життя автора не друкувалися.

Їх частково надруковано в збірнику українських пісень В.Антоновича і М. Драгоманова (1875). 1890 року вийшла збірка “Казки, приказки і таке інше, записані в Харківській та Катеринославській губерніях”, 1894 року – “Малоросійські казки, перекази, прислів'я, повір'я, записані в Катеринославській губернії”.

3 травня (15 травня за н. ст.) 1893 року перестало битися серце Івана Манжури. Поховали поета в Катеринославі (За Інтернет-виданням).

Тестові завдання до теми “Лінгвістика тексту” (варіант 2)

1. Продовжити речення

1) “Актуальне членування речення – це... .”

2) “Зв'язок між темою і ремою забезпечує... .”

Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок. Скласти план. Знайти в тексті ключові речення. Визначити засоби міжфразового зв'язку. Накреслити темо-рема-тичну структуру висловлювання.

У процесі вивчення своєї історії в народі формується усвідомлення своєї ідентичності й патріотизму. Тоді народ як нація особливо шанує пам'ять тих людей, які своєю працею долучилися до примноження духовного і культурного багатства свого народу. Таким, сповненим жертовності, любові до свого народу, було життя великого українця Павла Чубинського.

Народився Павло Платонович Чубинський 27 січня 1839 року на Київщині в хуторі, що поблизу Борисполя (на той час Переяславського повіту Полтавської губернії) в сім'ї бідного дворянина.

Навчався майбутній учений-етнограф в Переяславському повітовому училищі, у Другій київській чоловічій гімназії, після того закінчив університет у Петербурзі. У студентські роки брав участь у діяльності петербурзької української громади. Там познайомився з Тарасом Шевченком, захоплювався його творчістю й у чомусь повторив долю поета.

У 1861 році закінчив юридичний факультет Петербурзького університету, де згодом захистив дисертацію “Нариси народних юридичних звичаїв і понять з цивільного права Малоросії” й одержав учений ступінь кандидата правознавства.

Улітку 1861 р. повернувся до Києва, де працював учителем, як юрист, допомагав селянам, які, тоді звільнившись із кріпацтва, мали багато клопотів із власністю на землю. А восени 1862 року Чубинський пише вірш “Ще не вмерла Україна”, що став згодом національним гімном.

Через декілька днів був висланий під наглядом поліції на проживання в Архангельську губернію, де провів сім років. Здобувши довіру, він сам себе не тільки визволив із заслання, а й проклав дорогу у вищі наукові сфери Російської імперії. Його статистико-економічні дослідження Архангельської губернії були досить цінними. Повернутися в рідні місця дозволили П. Чубинському лише у складі експедиції для вивчення України. За цю роботу учений отримав кілька нагород, зокрема, золоту медаль на Географічному конгресі в Парижі.

За сприяння П. Чубинського в 1873 році в Києві було відкрито Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, який вважають започаткуванням Академії наук. Тоді ж Чубинський провів у Києві перепис, який показав, що більшість киян вважають рідною мовою українську.

Проте довелось потерпати від поневірянь далеко за межами України. Навесні 1879 року знесилений тяжкою хворобою П. Чубинський повернувся до Києва. Земний шлях великого українця завершився 26 січня 1884 р. Прощалися з ним у тій самій церкві на Подолі, де колись прощалися з Тарасом Шевченком (За Інтернет-виданням).

Матеріалом для перевірки якості мовчазного читання був тест “Полювання з гончим псом”.

Завдання до тексту:

1. Стисло переказати зміст прочитаного тексту “Полювання з гончим псом” та дати оцінку зображеним подіям – для отримання оцінки достатнього рівня (“сім” – “дев’ять” балів)

2. Скласти розповідь на тему: “Що вкладаєте Ви в поняття “виховувати смак до самотності, культуру її використання”? – (“десять” – “дванадцять” балів)

Полювання з гончим псом

Товариш залишив мене тут, на острові, а сам, сівши в моторний човен, подався в село по всякий надібок: хліб, олію, сірники, сіль.

Людина, котра мріє про самотність, не відає, що чинити зі своєю самотністю, коли її – вволю! Здавалося б, розкошуй, втішайся, але, не звикнувши до самотності, не можеш спершу ні втішатися, ні радіти. Виявляється, в собі слід виховати смак до самотності, культуру її використання.

Острів був схожий на вітрильник, що плив посеред Дніпра. Мабуть, схожості з вітрильником йому надавали не тільки піщані береги, а й дві довгі коси, що білили серед блакитного простору води.

Наш намет стояв на березі, поміж верболозів, а рибу ми ловили неподалік зі стовбура верби. І справді, острівець наш був схожий на розкрилений легкий вітрильник, який пливе по ріці, пливе – й ніколи не знайде ніякої пристані!

Дивний звук почувся і змусив мене зупинитися. Можливо, чайка? Вони літали над островом, опускаючись мало не до самої трави, і якусь мить я стежив, за їхнім польотом, напружуючи слух.

Коли я ступив на піщаний берег, що ряснів рудими корчами та жилами зогнених верболозів, то дивний звук, народившись неподалік, видався живим стогоном. У розкуйовдженому гіллі куща, вирваного з корінням із землі, лежав собака. Поза його свідчила про повну безпорадність: ноги безвільно відкинуто вбік, морда – на зів'ялому шельоговому листі. Тварина й не поворухнулась, наче й не чула мого наближення. І тільки коли моя тінь упала на піску зовсім близько, собака повів оком, зверненням догори.

Запалене, в кривавому обідку, око почервоніло, пашіло сухим блиском і виражало таку смертельну тугу, що не можна було не перейнятися раптовим болем... У якусь мить запалене око дивилося на мене із чисто людською мукою й жодного разу не кліпнуло.

Мабуть, поранений. А може, здихає від якоїсь хвороби. Як же він опинився на острові? Невже собаку привезли оті хлопці, які приставали до острова на голубому дюралевому човні? Так, хлопці спровадили далі від себе собаку, який здихав на дніпровський острівець, що видався їм безлюдним.

У скімленні тварини причулись і скарга, і благання. Я хутчій кинувся до річки, відчуваючи лихоманкову, хворобливу радість. І навіть дорікав собі за те, що стояв безпорадно хвилину-другу біля тварини й не відразу здогадався дати пити.

– *Вода вилікує. Оклигаєш, правда? Ще не таке, либонь, доводилося перетерпіти...*

Мабуть, у моєму вдавано веселому тоні була фальш, бо собака поглядав на мене байдужим оком.

– *Ти, мабуть, голодний. Зажди, ось я тобі принесу їсти.*

Дав собаці понюхати ковбасу, а потім одламав шматок, поклав на язик. Рожева лопатка язика здригнулася, клацнули ікла.

Отак, відламуючи по шматочку, я клав ковбасу прями́сінько в пащу, а собака глитав. Щоправда, глитав із перепочинками – в мить перепочинку він опускав донизу морду й дивився десь убік із сухою печаллю в зорі.

– Яка ж у тебе хвороба? – тим часом допитувався я.

В очах собаки світився біль – це був ясний, майже прозорий, відкритий біль тварини, який мені видався мало не людським... Собака був не із дворян-доходяг, що тиняються без прив'язі будь-де. Незважаючи на майже повну безпорадність, на безпомічність, що викликала співчуття, тварина зберігала те характерне благородство, яке виказувало в ньому породу. Чи не гончак?

– Ти над чим там гибієш? – іще здалеку пролунав голос товариша.

Собака зводився трудно, та все-таки встав на чотири лапи.

– Де ти взяв цього пса? – спитав товариш.

– Ти тільки поглянь! На ньому живого місця нема – хтось висмалив чи вирвав півбока, мало ребра не світять.

І справді... Той бік, яким собака лежав до землі, здавався суцільною ранною, яка захопила здухвину, частину передньої лопатки. Шерсть облізла, шкіра подекуди також відвисла, відкривши криваве м'ясо.

– Гончак, – сказав товариш. – Справжнісінький мисливський гончак.

Товариш з гострим жалем подивився на собаку, який був зовсім байдужий і до нас, і до нашої дразливої суперечки. Вуха йому обвисли, як зів'яле листя евкаліпта.

Товариш хутко побіг до човна і звідти приніс кульок із похідною аптечкою.

Вирішили, що спершу треба промити рану. Товариш брав пригорщами дніпровську воду, й жива цівка сріблилась поміж його пальців. Розбігалась віялом по рані, змиваючи налиплий пісок; смужки і клаптики відмерлої шкіри тріпотіли, короткі шерстинки здригалися і лисніли.

Собака після купання пожвавішав, і побадьорішав. Одвели тварину від берега поміж шелюгових кущів. Наскубли м'яких пагінців на листя, встелили місцинку.

– Лягай, – наказав товариш, – тільки не на хворий бік, а на здоровий. Хай твоя рана спершу трохи обсохне на сонці.

Собака таки справді відчув наші добрі наміри, бо не гарчав, слухався.

– Геройський ти хлопець, – хвалив товариш, коли собака лежав на м'якій підстилці й косував на нас то одним, то другим оком.

– Але ж це мисливський гончак, здається, заперечив я, – а не службовий пес. Не вівчарка, скажімо, і не сенбернар, і не дог.

– Що вони йому заподіяли? – вголос міркував товариш.

Дніпро – вічний, могутній, мовчазний – знав таємницю, але хіба коли він виповідає свої таємниці? І зараз мовчав напруженою течією, мерехтінням

зайчиків, заростями очеретів по берегах. Скільки він знає, цей сивий і завжди молодий дідо-всевідо, скільки тримає загадок, приховує драм, не зізнається про нещастя – і, може, в цьому й криється велика мудрість великої ріки (За Є. Гуцалом; 796 слів).

Узагальнення й систематизація вивченого в 5-9-х класах (восьмий блок) учитель здійснював шляхом аналізу текстів різних стилів і жанрів, які містили відомості з розділів “Фонетика”, “Орфоепія”, “Орфографія”, “Пунктуація”.

Спрагла Ворона

Ворона, якій захотілося пити, підійшла до дзбанка й намагалася його перевернути. Але дзбанок стояв міцно. Тоді вона вдалася до хитрощів: стала кидати до дзбанка черепки, і витіснила воду. Так Ворона вгамувала спрагу Отже, розум сильніший за мужність (За Езопом).

Дев’ятикласники читали текст відповідно до темпу мовлення, пауз, норм орфоєпії, далі його транскрибували, вказуючи різницю між вимовою і написанням окремих слів.

Проведена вчителем бесіда з учнями розвивала усне мовлення. Дев’ятикласники розповідали про закон Архімеда, який, напевно, збагнула Ворона, щоб утамувати спрагу. Учні висловили своє розуміння прислів’я “розум сильніший за мужність”.

Наступну тренувальну вправу дев’ятикласники виконували самостійно. Читали текст “Як одержують звук?”, доводили стильову приналежність тексту. Підкреслювали слова, в яких наявне уподібнення приголосних. Пояснювали орфограми, пунктограми. Перевірку виконання завдання вчитель здійснював фронтально.

Як одержують звук?

Що найміцніше на світі? Що найшвидше? Що найсолодше? Герої стародавніх казок проявляють чудеса кмітливості, відгадуючи такі загадки?

Відгадайте загадку: що найм’якіше у світі?

Думаєте, перина? Подушка? Ні, повітря. Звичайно ж! Повітря податливіше і м’якіше за пух.

Ну, а що у світі найпружніше? Не пружини і не гуми, а знову-таки повітря. Незважаючи на свою м’якість, воно надзвичайно пружне. Якби не ця властивість, то ви не надували б ним свої м’ячі: вони категорично відмовилися б стрибати.

Пружність “надм’яких” тіл – газів – у свій час дивувала фізиків і була причиною палких суперечок. Непорозумінню поклав край М. Ломоносов. Винуватцем пружності виявився безладний рух газових молекул. Бомбардуючи стінку посудини, що містить газ, вони створюють тиск, який уперто бореться зі стискуванням. Отже, наш світ занурений у величезний пружний океан. І саме тому наш світ повен звуків.

Плескаючи в долоні, ми швидко стискаємо повітря. Воно завдяки своїй пружності одразу ж розширюється і здавлює сусідні ділянки атмосфери. Ті,

стиснувшись, у свою чергу намагаються розширитись – і так далі й далі котиться невидима хвиля. А сягнувши нашого вуха, вона вдаряє об барабанну перетинку і викликає відчуття, яке ми називаємо звуковим.

Одне слово, звук – це пружні хвилі, що линуть у повітряному просторі. Люди знають це з давніх-давен. Ще дві тисячі років тому римський архітектор Вітрувій так точно описав у своїй книзі поширення звуку.

Фахівці кажуть: вовче виття і комариний писк – звуки музичні, а барабанный бій і стукіт кастаньєт – просто шум.

Як звук стає музичним, як він набирає висоти? Дуже просто. Треба, щоб пружні повітряні хвилі рухалися не безладно, а чітко “з розкладом”. Якщо хвилі плінуть одна за одною на однаковій відстані, то вухо чує безперервний звук певної висоти. Що частіший їх плін, що коротші вони, то вищий звук (За Г. Анфіловим).

Домашнє завдання. Виписати: а) з параграфу “Розвиток науки і техніки. Духовне життя народів Європи та Америки наприкінці XVIII-XIX ст.” (підручник історії) прізвища науковців, котрі зробили внесок у розвиток науки і техніки, пояснити правопис, за потреби звернутись до довідників; б) з тексту поеми “Енеїда” І. Котляревського фразеологічні одиниці (до 10 найуживаніших) і дати їм характеристику.

Перевірка знань восьмого тематичного блоку “Узагальнення й систематизація вивченого в 5–9-х класах” здійснювалася написанням контрольного текстового диктанту “Національний заповідник “Софія Київська””.

Мета контрольної роботи – перевірити орфографічну та пунктуаційну грамотність.

Контрольний диктант

Національний заповідник “Софія Київська”

У центрі Києва, неподалік Дніпра й колишнього Хрещатого яру, на узвишші, де в сиву давнину, як припускають, було розташоване великокнязівське дворище, височіє Софійський собор – головна церковна і громадська споруда Київської Русі. Перший камінь Софії було закладено ще 1037 року від Різдва Христового, в період розквіту Київської Русі, за часів князювання Ярослава Мудрого.

Софійський собор являв собою суспільно-політичний і культурний центр Київської держави. Тут була перша на Русі бібліотека, велося літописання, відбувалися церемонії “посадження” князів на Київський престол.

За свою багатомісячну історію собор переживав напади ворогів, часткові руйнації, його не раз ремонтували й перебудовували. Жорстокі вітри часу змели з лиця землі й Десятинну церкву, й Михайлівський Золотоверхий монастир, що стояли в сусідстві з Софією. А вона, щедро оздоблена ажурними вежами й банями, барвистою мозаїкою і фресками, орнаментами, живописом і так званими графіті, щасливо дожила до наших днів.

До Національного заповідника “Софія Київська” належать сьогодні видатні пам’ятки української архітектури та культури: Андріївська та Кирилівська церкви з їхніми рідкісними фресками та іконами великих майстрів, а також Золоті ворота – могутня оборонна споруда часів Київської Русі й водночас головна урочиста брама міста. Відбудовано Михайлівський Золотоверхий монастир. Реконструйовано Софійську площу: нині більша її частина – пішохідна зона, звідки кияни та численні гості, що приїждять до Києва з усіх кінців широкого світу, можуть милуватися первозданною красою унікальних перлин української архітектури (З часопису; 216 сл.).

Рекомендована література [8, 22–26; 9, 7–11; 10, 19–22; 18; 34; 38; 41]

Глосарій

Відтворюваний диктант – вид фронтальної перевірки мовно-мовленнєвих знань шляхом передачі з пам’яті змісту прочитаного тексту.

Вільний диктант – форма письмової роботи, яка межує між диктантом і переказом, для перевірки вмінь відтворювати прочитаний текст, використовуючи орфограми та синтаксичні конструкції.

Дотекстові завдання – завдання, спрямовані на повторення мовних норм та обґрунтованого їх вживання на основі текстів.

Комплекс вправ – дібрані завдання, які формують мовно-мовленнєві вміння та навички розпізнавати лінгвістичні одиниці.

Лінгвістичний експеримент – різновид завдання з метою формування понять використання мовних одиниць, синтаксичних конструкцій.

Моделювання мовних завдань – добір вправ із певною комунікативною метою.

Позамовний навчальний матеріал – дидактичний матеріал міжпредметного змісту для формування цілісності знань.

Пошукові завдання – конкретні вправи для вилучення певних мовних одиниць, пояснення їх функціонування в тому чи іншому тексті.

Творче завдання – завдання усного чи письмового характеру, спрямоване на формування навичок використовувати мовні одиниці в певній комунікативній ситуації.

Тематичний блок – тематично об’єднана група лінгвістичних тем, яка включає зміст навчального матеріалу, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що сприяло оптимізації змісту навчання української мови у 8-9-х класах?
2. Які види роботи допомогли досягти міжпредметних узагальнень?
3. Назвати види завдань контрольної роботи, які допомогли реалізувати зв'язки між суміжними і несуміжними предметами?
4. Охарактеризувати домашню роботу, запропоновану вчителем.
5. Розробити моделі перевірки виконання домашнього завдання на уроках у 8-х та 9-х класах. Обґрунтувати свій вибір.
6. Підготувати завдання до текстів для перевірки знань у 8-х та 9-х класах.

ВИСНОВКИ

Забезпечення належного рівня розвитку пізнавальних інтересів, уміння працювати в умовах пошуку, формування креативної компетентності – одне з важливих завдань сучасної школи.

Ретроспективний аналіз історико-педагогічної, методичної літератури, та періодичних видань є підставою стверджувати, що зародження елементів поглибленого вивчення української мови в Україні припадає загалом на початок ХХ століття. Граматики П.Залозного, А.Кримського, Є.Тимченка, Г.Шерстюка, І.Нечуя-Левицького, О.Поповича започаткували навчання з використанням текстів різного змісту: про природу, історичні події та постаті, докільля. Гуманітарний напрям підготовки учнів виокремлювався у положенні “Про єдину трудову школу” (1918 р.). Комплексно-лабораторна система навчання української мови була спрямована на зв’язний текст і запитання до нього (1926 р., автори Г.Сабалдир та М.Грунський). Основним був метод спостереження учнів над мовою, який згодом зазнав критики. Лише в 70-х роках запроваджено в навчальний процес факультативи з української мови. Вагомий крок до розвитку поглибленого навчання зроблено у 80-90-х роках: до навчальних програм внесено пункт “міжпредметні зв’язки”, відкрито класи з поглибленим вивченням окремих предметів, створено програму факультативів (7–10-і класи), надруковано програми і підручники.

Студіювання наукових джерел показало, що тлумачення провідної дефініції “текст” позбавлене єдиного підходу в лінгвістів, психологів та лінгводидактів. На основі системного аналізу лінгвістичних, психолого-педагогічних джерел було виявлено актуальність проблеми опанування української мови учнів 8–9-х класів із поглибленим вивченням на текстовій основі міжпредметного змісту, теоретична розробленість та практична реалізація якої сприяють забезпеченню міжпредметних узагальнень в організації навчально-виховного процесу, а також максимальному наближенню учнів до моделювання і сприймання загальної картини світу, що відповідає запитам і потребам сучасного суспільства.

Аналітичний огляд, теоретичне осмислення й узагальнення лінгвістичної, психолого-педагогічної, методичної літератури, передового педагогічного досвіду засвідчують, що проблема студіювання роботи з текстами на міжпредметній основі з поглибленим вивченням української мови була предметом дослідження не одного покоління науковців. З’ясовано, що означену проблему у науковій літературі розглядають різнопланово, приділяють достатньо уваги, однак до розуміння поняття “міжпредметні зв’язки”, змісту текстового матеріалу, адекватних їм форм, методів і засобів навчання, добору системи вправ єдиних концептуальних підходів не визначено. Поняття “текст міжпредметного змісту” значиться як завершений твір, який має власну внутрішню структуру, є продуктом монологічного і діалогічного мовлення, вираженого в усній і писемній формах. Текст

міжпредметного змісту уможлиблює виокремлення і дидактично доцільне використання навчально-пізнавальної інформації, суміжних і несуміжних за змістом навчальних предметів, системний підхід до аналізу, синтезу й узагальнення відповідного програмового матеріалу, сприяє дієвому навчально-виховному впливу на етапі допрофільного навчання. Змістовий ресурс впливає на гармонійний розвиток особистості учня, розширенню діапазону його світогляду, формуванню належної мовно-мовленнєвої компетентності. Розроблений науковцями методичний апарат роботи з текстами на міжпредметній основі загалом спрямовано на розвиток мовлення учнів, формування навичок поглибленого читання, вироблення умінь лінгвостилістичного аналізу художнього тексту.

Проведене анкетування вчителів-словесників та учнів, бесіди з учителями та учнями, спостереження за навчальним процесом, контрольна робота у 8-х класах переконали у недостатній увазі до опрацювання науково-навчальних текстів на міжпредметній основі в сучасній шкільній практиці. Учні поверхово орієнтуються в питаннях функціонування мовних категорій і конструкцій; виявляють неточності в розрізненні мовних засобів, що властиві текстам різних стилів; допускають порушення у виконанні мисленнєвих дій – порівнянні, узагальненні, моделюванні, продукуванні власних висловлювань.

Розроблена методика навчання української мови на текстовій основі міжпредметного змісту включала зміст, форми, вправи, завдання до них, уміння й навички, сформовані у процесі роботи, також передбачала вивчення української мови за тематичними блоками, кожен із яких теоретичні відомості чинної програми поєднував із відомостями про текст, його структуру, стилі, типи, жанри та практичний матеріал, зорієнтований на удосконалення комунікативної компетентності учнів.

Ефективність навчання української мови на текстовій основі міжпредметного змісту доведено видами вправ дослідницького, творчого характеру (конструювання, редагування, переклад, моделювання мовних завдань до текстів, лінгвістичний аналіз) та завдань, як-от: укладання міні-словників, міні-довідників, підготовка наукових повідомлень до уроків-конференцій, уроків-досліджень, уроків-презентацій, що є орієнтиром на вибір профілю навчання в старшій школі та майбутньої професії.

Розроблена методика показала, що опанування української мови у класах із поглибленим вивченням на текстовій основі міжпредметного змісту сприяє виконанню комплексу завдань навчання, виховання і розвитку сучасної особистості: формуванню усвідомленого ставлення до української мови як інтелектуальної, духовної, моральної і культурної цінності, потреби знати сучасну українську літературну мову й досконало володіти нею в усіх сферах суспільного життя, готовності до адекватного вибору й отримання професійної гуманітарної (філологічної) освіти.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : учеб.; практикум / Л.Г.Бабенко, Ю.В.Казарин. – 2-е изд. – М. : Флинта; Наука, 2004. – 496 с.
2. Бандура О.М. Міжпредметні зв'язки в процесі вивчення української літератури /О.М.Бандура. – К. : Рад. шк., 1989. – 47 с.
3. Білецький О. Методичні уваги для вчителя старшого концентру трудшколи (додаток до підруч. “Українська мова”) / О.Білецький, Л.Булаховський. – Держ. вид-во України, 1927. – 75 с.
4. Білодід І.К. На шляхах перебудови школи / І.К.Білодід. – К. : Рад. шк. – 1959. – 81с.
5. Бондарчук Л.М. Методику підказує текст : [навч. посіб.] / Людмила Іванівна Бондарчук. – Тернопіль : Мальва-ОСО, 2001. – 160 с.
6. Горошкіна О.М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : моногр. / О.М.Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.
7. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>].
8. Заєць В.Г. Дидактичні матеріали соціокультурної тематики для уроків мови в допрофільних 8–9 кл. / В.Г.Заєць // Дивослово. – 2011. – №12 – С. 22–26.
9. Заєць В.Г. Міжпредметний дидактичний матеріал з укр. мови 8–9 класи з поглибленим вивченням укр. Мови / В.Г.Заєць // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2011. – №25(281) – С. 7–11.
10. Заєць В.Г. Тексти із завданнями для аудіювання і читання мовчки / В.Г.Заєць // Дивослово. – 2010. – №12. – С. 19–22.
11. Зимняя И.А. Лингвopsихология речевой деятельности / И.А.Зимняя. – М. : МПСИ; Воронеж : Модек, 2001. – 432 с.
12. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення шкільних дисциплін у 2003–2004 н. р. : інформаційний зб. М-ва освіти і науки України. – 2003. – № 13–14. – С. 18–24.
13. Караман С.О. Аналіз змісту навчального матеріалу з мови в гімназіях гуманітарного профілю : навч. посіб. /С.О. Караман, О.В.Караман. – К., 1998. – С. 31–41.
14. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. для студ. вищ. закл. Освіти / С.О.Караман. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.
15. Караман С.О. Українська мова. Поглиблений етап вивчення синтаксису : посіб. для учнів старших класів гімназії /С.О.Караман. – К. : Магістр-S, 1995. – 52 с.

16. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita-ua.net/legislation/_osv/2712/08/04/2009 16:41:07.
17. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту /М.Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
18. Кучерук О. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : моногр. /О.Кучерук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 420 с.
19. Лошкарьова Н.А. Общеучебные умения, формируемые у учащихся 5-х кл. / Н.А.Лошкарьова. – М., 1984 – 127 с.
20. Максимова В.Н. Межпредметные связи в процессе обучения. – М.: Просвещение. – 1988. – 192 с.
21. Методика вивчення української мови в школі : посіб. для вчителів / [О.М.Біляєв, В.Я.Мельничайко, М.І.Пентилюк та ін.] – К. : Рад. шк., 1987. – 246 с.
22. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах: [навчально-методичний посібник для студентів-філологів] / [М.І.Пентилюк, А.Г.Галетова, С.О.Караман та ін.] за ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000.– 264 с.
23. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [М.І.Пентилюк, С.О.Караман, О.В.Караман та ін.] ; за ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.
24. Мова. Стан грамотності учнів середньої школи (за підсумками 1936/37 н. р.). – Київ–Харків : Радянська школа, 1937. – 42 с.
25. Омельчук С.А. Практикум з правопису української мови: система дослідницьких вправ : навч. посіб /С.А.Омельчук. – К. : Грамота, 2009. – 224 с.
26. Палихата Е.Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи : [моногр.] /Е.Я.Палихата. – Тернопіль, 2002. – 271 с.
27. Пентилюк М.І. Концепція когнітивної методики / М.І.Пентилюк, О.М.Горошкіна, А.В.Нікітіна // Дивослово. – 2004. – №4. – С. 5–9.
28. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманітарного профілю / М.І.Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 230 с.
29. Передрій Г.Р. Позакласна робота з української мови в 4-8 класах. Посібник для вчителів. – К. : Радянська школа – 1979. – 158 с.
30. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі /К.М.Плиско. – 2-е вид., перероб. й доп. – Харків : ХНПУ – 2005. – 83 с.
31. Потапенко О. Гурткова робота з української мови в 4–8 кл. : посіб. для вчителя /О.Потапенко. – К. : Рад.шк., 1989. – 111 с.

32. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням української мови. 8–9 класи. автор. кол. : С.О.Караман, О.В.Караман, М.Я.Плющ, В.І.Тихоша ; за ред. С.О.Карамана. – К. : Грамота, 2009. – 100 с.
33. Програми курсів за вибором і факультативів з української мови 8–11 класи / за заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.
34. Рідна мова : підруч. для 9 кл. гімназій, ліцеїв та шк. з поглиб. вивч. укр. мови / М.Я.Плющ, В.І.Тихоша, С.О. Караман, О.В.Караман. – 2-ге вид. – К. : Освіта, 2006. – 288 с.
35. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2004. – 713 с.
36. Струганець Л.В. Культура мови : словник термінів / Л.В.Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
37. Сухомлинський В.О. Вибр. твори у 5-ти т. / В.О.Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 360.
38. Тихоша В.І. Рідна мова : підруч. для 8 кл. гімназій, ліцеїв та шк. з поглиб. вивч. укр. мови / В.І.Тихоша, С.О.Караман ; за ред. д-ра філол. наук, проф. Плющ М. Я. – К. : Освіта, 2004. – 240 с.
39. Українська мова й література : програми факультативних та спеціальних курсів: 7–11 класи. – К. : Ред. журн. “Дивослово”, 2007. – 252 с.
40. Українська мова й література : програми факультативних та спеціальних курсів: 7–11 класи. – К. : Ред. журн. “Дивослово”, 2008. – 176 с.
41. Федоренко В. Інтегрований ігровий комплекс “Синтез наук” / В.Федоренко. – Тернопіль : Мандрівець, 2009. – 224 с.
42. Яворська С.Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки (XVI-XX ст.) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Яворська Стефанія Теодорівна. – Слов’янськ, 2005. – 422 с.